

ÚJ VALLÁS FELÉ.

Szellemi fejlődés cél az embernél s eszköz a test.

Az állatembernél cél a test, az állati én s a szellem csak eszköz.

Íme a nagy különbség.

A ki a Teremtőéletnek él, olyan az, mint a hegedűművész, ki a dal kedvéért tisztán tartja hangszerét.

Így tartja tisztán testét a szellemiségnek élő Ember, hogy fejlődjék *a belátás, a szeretet s akarat*.

Hegedűművész s hegedű egy személyben az Ember. Virtuóz, ki a *belátásnak* és *szeretetnek* dallamát erős *akarattal* játsza önmagán keresztül a teremtés nagy szimfóniájában.

Mily gyönyörű élet!

De önző céljainak s bárgyú előítéleteinek él az állatember s szellemének halvány mécsesét megzavarodott érzékisége kezében tartva, ösztöneinek kielégítése után kutat a bűnök éjjelében, míg ki nem alszik mécsese s maga meg nem romlik s meg nem rontja utódait.

Jaj a csillagnak, mely sok ily parazitát hord hátán.

Ezek a boldogság, az élet gyilkosi.

* E részletet Boér Jenő könyvéből adjuk, melyről más helyen számol be szemlénk egyik munkatársa. Ezt a mutatónyt nemcsak azért közöljük, hogy a kritikus észrevételeit jobban felülbírálhassa az olvasó, hanem azért is, mert szerző műve érdekes kortörténeti okmány, mely olykor szinte nietzschei hévvel és ragyogással igyekszik megmenteni a hitet a természettudomány és a szociális világnézet ama fegyvereivel szemben, melyek már is félig agyonverték az orthodox és dogmatikus vallásokat.

A szerk.

Bíbortetvekhez hasonlók pedig a hatalom kegyeltjei. Fényesek, szemkápáztatóan délcegek s a mi lelkünknek erkölcsi szennyében láttak napvilágot.

A nép meg olyan, mint a vágóhidra vonszolt nyomorult barom. Fejletlenségének s bűnének szarvánál fogva hurcolja maga után a hatalom hentespribékje.

És vannak olyanok, kik háziebekhez hasonlatosak. Az állam s egyház fizetett szolgálói, ha lelküket nem hevíti a reformálás isteni tüze s csupán nyakukba aggatott abrakostarisznya élethivatásuk. Ilyen a bíró, a pap, katona s tanár, *ha maradi* s a rubrikatöltő aktavitézek szolgálcsoportja.

Ezek a háziebek.

A ragyogó díszteremben pedig arannyal, ezüsttel terített asztal körül, jólakottságtól fényes arccal lakmároznak a lelkiismeretlen gazdagok.

Kívül a kerítésen éhségtől keseredten száraztestű proletár könyörg és fenyeget. Sovány orrukat facsarja a fejedelmi ételek szaga s megkínzott lelkük szeretne pihenni a boldogok örömi közepett. Hej, kínosan nehéz dologtalan dözsölést nézni a dolgozó ínségnek! Aszott ajka bosszút liheg hájas zsarnokára s rá is törne a lakmározókra, ha a törvények szeges sövénye vissza nem tartaná.

Ám hiába rázza bilincseit az álszabadság s töke láncára vert modern rabszolga. A kerítés erős, szúr a törvénytövis
S mögötte csattogó fogú háziebek ugatnak reá.

Íme ezek a hatalom szolgálói.

Füttyszóra hallgatnak s ha szorgalmas aljassággal, vagy értelmetlenségből, — mert nem tudják mit tesznek, — elúzik a kitagadottakat, jutalmul ételmaradék, néhány jó szó, vállverő simogatás s ha épen nagyon derék kutyatípusok: cingulusként érdemrendet akasztanak nyakukba.

De: jaj szegény farkcsóváltató párájuknak, ha nem követik szolgamódra uruk parancsait. Ha hallgatnak az igazság szavára, oldalbarúgják őket s bizony sintér kezére kerül becsületes bőrük, ha rendületlenek a jónak munkájában.

Bíbortetű, vágóbarom s farkátcsóváló házieb, íme: az állatember hármassymboluma.

Csúfos symbolumok. Megbélyegző élet.

Undorodjatok az ilyen szereptől Örömtársaim az Életért!

Példát magatoknak Emberről vegyetek.

Életet szolgál pedig a *teremtő* vallásnak tudatos követője.
Nem hatalmi érdeket. Nem megmerevült intézményeket.
Fejlődő életet.

És harsogjon bár ajkán az újító hős életteremtő szózata,
vagy munkálkodjék, — fentartó napszámosként — társadalmi
kereten belül: sohasem rabja külső helyzetének az Ember.

Nem, még ha ínség penészes kenyereén tengeti is éltét s
mint egykoron az Emberfiának, ne légyen bár hová lehajtania
teremtő fejét.

Nemcsak a szombatnak, minden külső korlátnak ura az
Ember, hivatása fenséges tudatában.

Isten vezérli. A lelkiismeret szava.

Nem arra megy, hol abrakos tarisznyát nyújtanak feléje.

Életpályája útját nem a kenyérkereset, — benső céltudata
határozza meg s csak munkaalkalom szemében a külső élet
minden változása.

Így tanít tanulva az Ember.

Kebelében magas célok szítják a lelkesedés lángját: szel-
lemi fejlődés s jövőnek titkos reménye.

Ezeket szolgálja az Ember.

S borítsa testét bíbor, vagy koldusrongy s tartsa bár
kezében a munka pörölyét, hatalom jogarát, vagy a világrefor-
mátor súlyosabb lángpallósát, *célja egy*: a szellem fejlesztése,
együtt működés a Teremtőerővel.

Ilyenek legyetek Örömtársaim az Életért.

Vannak olyanok, kik nappal alusznak s éjjel bűnös
vágyaiknak lidércfényét kergetik, míg el nem sülyednek a lábpan.

Mások elalusszák a hajnalhasadását s beragadt szemekkel
későn ébrednek fel.

Vannak olyanok, kiket felébreszt a felkelő hajnal friss
szellője, de jobban szeretik álmaikat a valóságnál s behunyva
szemeik tovább alszanak.

De vannak olyanok, kik virrasztanak, várják a felkelő új napot.

Ezek közül sokan erő híjában merülnek ki s szemeik
soh'sem látják meg az új fényt.

Mások meglátják azt, ám gyenge szemük káprázni kezd
s bár új féynél, de eltorzult alakokat látnak. Túlhajtott újító
a neve ezeknek.

Ember pedig az, ki virrasztott és nem aludott el, ki látta a felkelő napot a nem káprázott a szeme.

Ilyenek legyetek Örömtársaim az Életért.

Vizei felett a rózsaszínű hullámokkal hömpölygő önámításnak, az Emberöntudat szegekkel kivert pallója vezet a tévelygések zátonyáról át, az öntudatos paradicsom boldog szigetére.

Sokan megindulnak e pallón. De szúr, hasít a szeg s a megkínzott lélek nem bírván szenvedésit, belezuhan erőtlenül az önámítás rózsaszín vizébe.

Ám erős akarattal halad előre az Ember, nem hederítve sebei fájdalmára.

És célhoz ér.

És csakis ő ér célhoz.

Ilyenek legyetek Örömtársaim az Életért.

Teremtőnek diadalútja az élet s győzelmi szekere mellett ösztönök láncával hozzákötve, halad az emberállat, lakója az ösztönélet paradicsomának.

De láncát szakítá az állatember s letérve a diadalmi útról, bűnös kéjelgésnek bozótjában setteng az ördögi kultúra ördögi önzője.

És lánc nélkül, önelhatározásból követi a Teremtőélet diadalkocsiját az öntudatra ébredt Ember s vissza szerzi vallásának »úgy legyen« szavával az elveszített paradicsomkertet.

Ilyenek legyetek Örömtársaim az Életért.

Megrothadott az állatember lelke.

Báránybőrbe bújva garázdálkodik a farkas s az egykoron kivert kufárok visszatelepedve a templom pitvarába, papi talárt öltött magára Sátán.

Farizeus, hazug világot élünk.

Hol legnagyobb a külfény, ott legsötétebb a léleknek árnyéka. Valami gennyed. S erkölcsrothadástól bűzös levegőnkben bűngomba tenyészik s fuldokol a lelki tisztaság.

Új hangulat, új életrhythmus kell hát ismét a földre.

Vallásos hangulat.

E hazug életet tovább őrzöngni immár nem lehet s bár jól érzi magát az érzékiség posványában korunknak tévelygője, — új megváltást szomjúhoz már az Ember szíve, lelke.

Nem kívülről jövőt. Tudatos önmegváltást.

S míg holtramagyarázott hagyományhullát *élesztget* s *boncol* az írástudó theologia, — szobatudós félszegújítással meg nem elégedve, — új vallásos életet teremt *hitével* az Ember.

Igaz életet.

Ez álmainak álma.

Álom, mely nem álom. A legszebb ideál.

Ezt szolgáljátok minden tetteekben Örömtársaim az Életért.

Sokan keresik immár az új utat, de megtalálni kevesen bírják. Múltba szerelmes szívvel indulnak legtöbben az újélet felé s visszasandítva régi otthonukhoz, azt hiszik: a jövőt látják már magok előtt. A szegény megtévedett lelkek.

Új tudásnak gyümölcsterhes kertje felé keltenek ők útra s el is érték azt már közülük jó sokan. De karjuk gyenge s megrázni a fákat nem bírják szegények.

Ám lelkök éhes. Mindenképen eledelre vágnak s kielégítetlen tudásvágyuk kínját elviselni nem bírván — felbőfögik szellemi gyomrukból múlt időknek megemésztett hagyományait s rágás közben képzelik, hogy friss gyümölcsöt esznek.

Íme lélektana a világnézet-kérődzőknek.

Sokat látnak ezek, de látásuk nem élet.

Érzik a világtavaszi jöttét, de bennök nincs tavasz.

Az Ember pedig erős kézzel ráz gyümölcsöt a fáról. Életadó, új világteremtő gyümölcsöt.

Ilyenek legyetek Örömtársaim az Életért.

Óriás hegy az Ismeretlen. Nehéz, szürke kövei közé ékelve hever a tudás nemes érce.

Ezt kutatjuk, ez után ás az emberfaj kultúrája.

Új felfedezések dinamitjával robbantjuk az Ismeretlen óriás hegyét s szellemiségünk fúrójával vájunk aknát a szikla kőgyomrába.

E fúró nélkül pedig semmire se mennénk, mert vége gyémánt, világnézetünk gyémántja s csak ennek ereje bír az Ismeretlen sziklatömbivel.

És megy a munka. Kemény ütemben halad előre.

Hihetetlen hatással bír egy egy világnézet.

Ám kopik a gyémánt, végül elfogy a egyszer csak megakadunk az aknavájásban. S bár pörög a fúró a szikla falán, beljebb haladni most már nem birunk.

Kritikus helyzet. Symboluma elvéhdedett, meddő korzakoknak.

És ekkor jönnek szakértő féltudósok. Megvizsgálják a meggyengült szerszámot s úgy találják: nincsen végén gyémánt. S mert általánosítani szeret a féltudós, kisütik, hogy sohasem is volt gyémánt az öreg fúró vége. Ajkaikon pöffeszkedő gúnynyal nevetik ki a munkásokat s megrugdossák hetyke dölyfös-séggel az avult nézetek elhasznált szerszámát.

Ezek a szofista bölcsésznihilisták.

Bírálni jól tudnak. Segíteni semmit.

Szántóhoz és nem vetőhöz hasonlatosak. S ha ki is tépik a babonák dudváját, egészséges magot elvetni nem tudnak.

Jönnek hát náloknál okosabb féltudósok. Szemök élesebb, érzésük finomabb s bár a gyémánt hiányzását látják, felismerik mégis a fúró alakjából, hogy kemény gyémánt volt egykoron a vége. Kutatnak, fürkésznek s meghatározva végre az elhasznált gyémántnak alakját, beleesnek az elkopott ékkő imádatába.

Ím ezek a vallásos kérődzők. Erejüket vesztett symbolumok előtt vetik a keresztet s mert nem létező hatalmat imádnak: vesztegel a munka s nincsen haladás.

Csak a régi elkopott gyémántnak alakját ismerék fel a új világnézetet teremt'ni nem tudva, tanaik az élet vérkeringésébe be sohasem jutnak. Fellengző szavaik szépek s felemelők, de életet teremt'ni sehogyan sem bírnak. Meghalt nézeteknek kísérteti csupán, nem életből fakadtak.

Vesztegel hát a munka s nincsen haladás.

Ám ekkor jön az Ember, új gyémántot hozva kezében.

És pörög a fúró. És törik a szikla s új életre pezsdül egy vonagló kultúra.

Íme, ez ma az ember feladata s a gyémánt, melyet hoz:

Ezt foglaljátok hegyfúroszerszámtok végébe Örömtársaim az Életért.

* * *

Állatember csődjéből születik meg az Ember.

Zsákutcába szorult önzésünk addig veri falba a fejét, míg végre eszméletre tér a más utat keres.

Így jutunk fel az Embernek magaslatára s ezért szenvedés gyümölcse megváltó tudatunk.

Szenvedélyek sorvasztó tüzében olvad ki a magasabb öntudatnak érce!

Így keletkezik az Ember.

A keletkezett Embernek feladata pedig: Emberteremtés.

Egyetlen kötelessége ez s eszköze: *a jóindulat, a tisztaság, önzetlen szerelem, teremtő munka s istenittas együttakarás minden vonalon a Teremtőélet: Isten törvényivel.*

Íme, ez önmegváltásunk útja.

Ilyképen szól hozzátok az Ember s szózata harsogjon béretetőtől béretetőig s járja be a völgyek berkeit a játszi szellő szárnyán. Lopjon be reménysugárt a kétségbeesettek lelkének sötét börtönébe s valahol csak sóhajt szenvedő s eltíporva az erény, szállj a meg szent bizalom a megkínzottakat.

Új örömhír rezegjen át a megváltást epedő szíveken: Krisztus megértett szellemének evangélijoma.

A korlátozó törvényekkel dolgozó egyház s az anyagundor elvégzek nevelő szerepök. A gyermekifjúból öntudatos Emberré fejlett vallásosság korába lépünk immár.

A régi világ napja hanyatlóban s dereng az újkor születő hajnala. Egy elhaló s keletkező világnak határa szélén állunk s a világtavas aranyos fényében, feltűnik a komor kereszt megett a krisztusi megváltás jövőjének jelképe.

Bársonyos üdezőld fűszőnyegen virágzó gyümölcsfa — *az örök életfája* — melynek aljában, hulló virágszirommal takart pázsiton, szerelmes Emberpár tartja átölelve egymást, karjukon vonzalmuk gyönyörű gyümölcseivel: — piros pozsgás, egészséges gyermekkel. íme az új symbolum.

Örök remények színes felfutói fonják be a korhadtt keresztet s a kifezsített aszott karjain életörömről dalol az énekes madár.

Új nedvek keringenek a kultúra testében. Beteljesülések boldog korát éljük. Megjött a világtavasz s életteremtő, megdicsőült, tiszta szerelemből születik egy új, egy szebb világ: a Krisztus-öntudatnak ezeréves szellembirodalma.

Ezt az örömhírt susogják egymásnak a réti virágok s gyors szárnyain vigye világgá a hírhordó szellő, hogy: *nem bűn a tiszta szerelem, hogy nem gonosz a szellemet szolgáló anyag, hogy csak éretlen jó a rossz s hogy fejlődés az élet legnagyobb törvénye s legszentebb eszköze: a tiszta szerelem.*

Lelketeket járja át az életszeretet érzelemillata s legyetek tiszta szeretők, mert a gyermekeket nemző ölekezés az új igazság legszentebb szertartása: *istentisztelet.*

Ujjongjon lelketek!

A sötétség hatalmát megtörte a felkelő szellemnek öntudatos fénye.

Megértettük a Krisztust.

Az ember megválthatja önmagát.

Ez az örömhír járja be a földkereket. Szárítsa fel a szenvedők arcáról a fájdalom barázdáin alászivárgó könnyeket; öntsön bizalmat a reménykedőkbe s egyesítsen Szent munkában erőseket s gyengéket egyaránt.

Fejlődés: az út. Önmagát megváltó Ember: az igazság.

S cselekedet: az élet.

És az örömhír legyen az elátkozott csillag megváltása.

Így lesz új élet a földön. Istentemploma a lebujszillagból s az állatemberből — Ember.

Boér Jenő.

AZ ÉSZAKAMERIKAI MUNKÁSMOZGALOM VÁLSÁGA.

Werner Sombart betartja német honfitársainak szállóigéjét: Greiff hinein ins volle Menschenleben . . . Mindig korunk legégetőbb, legpikánsabb problémáira fordítja hatalmas munkarejét, pártját ritkító feltaláló képességét. Eme társadalompolitikai bizsuk, a melyek mesteri kezétől megcsiszolva sajátosan ragyogó fényt nyernek, immár méltán bírnak valóságos *pretium offentionis* szál. Sombart neve elégséges ma már egy rossz könyvnek, egy rossz cikknek üzleti sikeréhez is. Pedig Sombart eddigi munkái során mindig fejlődött, mindig nőtt. S ha a *Socialismus*-a, számos kicsinylői szerint csak *ein geschickter Wurf* volt, a *Dennoch!* nem egyéb mint a Webb házaspár munkáinak exegézise, ha a *modern kapitalismus*-ról írt két kötetes nagy munkája, a melytől annyit remélt, több kifogásra talált, mint a mennyi dicsérethez jutott és eredetiséget hajhászó terminológiája egyáltalán nem tarthat számot arra, hogy a tudomány általánosan elfogadja, Sombart nagyratörő szelleme meg nem pihent: legújabb nagyobb tanulmányában oly *pozitív és eredeti* alkotást nyújtott, a mely előtt minden tudományos és politikai pártirányzat képviselője tiszteletteljesen megemelte a kalapját.¹ Az észak-amerikai proletariátus fejlődéséről írt eme dolgozata még a »költők és gondolkodók országában« is valóságos tudományos esemény volt, a melyhez már egész irodalom fűződik. Illik, hogy mi is megemlékezzünk róla, annál is inkább, mivel a

¹ Sombart Werner: *Studien zur Erdwicklungsgeschichte des nord-amerikanischen Proletariates*. Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik. Bd. XXI. Különlenyomatban: *Warum giebt es in Amerika keinen Sozialismus?* Tübingen, 1906.

mi *kivándorlási problémánkra* való tekintettel, fontos következtetésekre nyújt anyagot hazánk szociális jövőjét illetően is. A következőkben azonban nem irunk dicshimnusz Sombart bámulatosan változatos és ezúttal németesen alapos forrástanulmányairól, sem e dolgozata szerkezetének kristályszerű áttetszőségéről, kutatási módszereinek eredetiségéről, az elszórt megjegyzések franciás szellemességéről, avagy a *stílus sombartianus* ritka szépségeiről, mivel hasznosabbnak tartjuk azt, ha e tanulmány eredményeinek, valamint egyéb idevágó irodalom felhasználásával a magunk szerény erejével és a magunk igénytelen fel fogása szerint fejtjük ki tömören a cikkünk élére írt témát.

* * *

Mentől elmaradottabb valamely ország a modern gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés terén, mentől nagyobb a szociáldemokrácia szerepe a munkások *gazdasági* szervezése körül: annál elterjedtebb balvélemény az, hogy a társadalmi forradalom előmozdítása és a szakszervezkedés pártfogása egyet jelent. E felfogás fonákságát mi sem igazolja világosabban ama körülménynél, hogy az Egyesült Államokban 2¹/₂ milliónál több, rendszeresen szervezett munkást találunk, ellenben a bármennyire revideált marxizmusnak is csak első csiráit láthatjuk. Sőt ellenkezőleg, arra az államra, mely bizonyos irányban Marx jóslatait a kapitalizmus központosító és óriási tőkét felhalmozó irányzatáról leghívebben tartotta be, eddigelé olyankép lehetett rámutatni, hogy a munkásságnak akár fokozatos, akár csak relatív elnyomódásáról és forradalmi elkeseredéséről még csak szó sem lehet. Nagy mértékben tanulságos tehát megállapítani amaz okokat, a melyek megmagyarázzák: miért voltak az amerikai szakszervezetek eddig hozzáférhetetlenek a szocialista eszmék számára? Másodsor utalunk majd továbbmenőleg azokra a körülményekre, a melyek a szocializmusnak valószínűleg nagy jövőt biztosítanak az Egyesült-Államokban is.

1. A forradalmi romantikának teljes hiánya az Egyesült-Államokban, egészen emlékeztetve Ausztrália-Újzéland fejlődésére, *politikai*, részben *társadalmi*, de főleg *gazdasági* különlegességeinek folyománya.

a) Az Egyesült-Államok szinte napjainkig jellegzetes képviselője ama politikai demokráciának, a melyről Tocquville oly örökéletű képet festett. A mióta az egyszerű gyarmatos nép kivívta függetlenségét és utánozhatatlan zsenialitással megterem-

tette szabad alkotmányát, (igaz, hogy csak virtualiter) befolyással bír az összes közügyek intézésére. A kezdetleges gyarmat-állapító amerikai demokráciának előfeltételei kis községek, ritka sűrűségű államok polgárainak tiszta családiás élete és benső vallásossága, de főleg a nagyon *egyforma vagyoni helyzete* voltak. Minden egyén, város, állam és a szövetséges állam önmagát iparkodott kormányozni. Az önelhatározás irányzata az, a mely Münsterberg szerint, ma is az amerikaiak politikai életének lélektani magyarázata.¹ A gyarmatosítás nehéz munkájában, megtanulta a nép becsülni a szorgalmat, a kezdeményező erőt és általában a gazdasági tevékenységet. A tetterőt föléje helyezte még a gazdagságnak is; a legtehetségesebb egyének sokkal inkább léptek gazdasági pályákra, mint bárhol egyebütt. A merev politikai *osztályuralom* és rideg *osztálytörvényhozás sohasem bocsájthatta mérges fulánkjait a bérmunkásság lelkületébe*. Nemcsak a születési, de a szellemi arisztokrácia sem sajátította ki a dolgozó állampolgárok rovására a politikát és közhivatalokat. Az általános népnevelés és az előítéletek teljes hiánya megadta a módot arra, hogy a legutolsó proletár is élvezze az eszményi szabad kereseti társadalom minden előnyeit, ha a létért folyó versenyben meg volt rájuk a szükséges rátermettsége. Az egyénnek — osztályhelyzetüktől független — egyenértékűségéről való felfogást megerősítette még a gyarmatosoknak puritán-kálvinisztikus szelleme, a gyakori és könnyű hivatásválasztás, a munka, egyforma megbecsülése is.

b) A politikai egyenjogúságot csakhamar a munkásság szervezkedési jogának, gazdagsági egyenjogúságának és az alkotmányos ipari rendszernek elismerése követte a munkaadók részéről. A munkaszerződés megkötése a munkásszervezet s a munkaadók között csak oly *business*-szé vált, mint bármely más kereskedelmi ügylet. A munkás és munkaadók közötti viszony ma is ép annyira hidegen kimért, mint a minő vevő és eladó között bármely más áruüzletnél.² Az úr és szolga viszonyának modern társadalmi felfogásunkkal ellentétes, lealázó éreztetése, mely a kontinensen még ma is gyakori, ott rég megszűnt, illetve tán sohasem létezett. A munkaadók a patriarcha-

¹ Münsterberg Hugo: *Die Amerikaner*. Bd. I. Das Politische und wirtschaftliche Leben. Berlin, 1904.

² v. Wiese L. *Skizze der Entwicklung der Arbeiter-Organisation in den Vereinigten Staaten*. Jb. f. G. V. u. V. Jg. XXIX. S. 323; Simons K. M. *Die Lagt in den Vereinigten Staaten*. *Die Neue Zeit*. Jg. 24. S. 622.

lizmusnál sokkal célravezetőbb eszközökhöz fordultak, hogy a szakszervezetekkel megférjenek. Nem fukarkodtak a munkafeltételek javításával, bár azért pazar jóléti berendezések létesítésével, a vállalatok üzleti eredménye iránti érdekük lekötésével is iparkodtak munkásaikat lenyűgözni. Lehetőleg jó viszonyba igyekeztek továbbá jutni a szakszervezetek vezéreivel is. »Nemcsak közvetlen gazdasági előnyöket nyújtanak nekik, hanem — mint Sombart írja — gazdag jutalom kecsegteti őket ha az uralkodó pártnak hűséget fogadnak; egy jól fizetett állás a gyári felügyelőtől fel az államtitkárig, a szerint hogy mily jelentőséget tulajdonítanak az illetőnek, a kinek ellátásáról szó van ... A férfiaságtól való megfosztás e folyamatát (Entmannungs-process) a nevesebb vezérek egy egész soránál szemmel kísérhetjük«. Beszéltek, hogy az *American Federation of Labor* elnöke Carrol Wright utódja lesz a munkás-statisztikai hivatal igazgatói állásában, míg John Mitchell a bányamunkások diadalmas elnöke államtitkár helyettesi állásba jut Washingtonban. Megállapították, hogy ily módon Massachusetts ben néhány év alatt 13, Chicagóban 30 munkásvezér jutott tisztviselői állásba . . . »Másszóval a nagy pártok egyenesen az esetleg alakuló félben levő szocialista pártszervezetnek orra elöl ragadják el vezéreiket.« De Sombart hozzátehetné volna, hogy a munkásság zömét sem választja el oly nagy társadalmi köz a felsőbb osztályoktól, mint Európában, hisz tagjai gyakran küzdöttek és küzdik még ma is fel magukat az utóbbiak sorába.

2. De legfőbb oka annak, hogy az amerikai munkásság teljesen beleilleszkedett a kapitalisztikus társadalmi rendbe, az a lehetőség volt, hogy szakszervezetei segítségével abban is kényelmes kis polgári jólétet és családi boldogságot tudott magának biztosítani. Sőt kétségtelen, hogy a nemzeti jövedelemben való részesedése és így standard of life-je a legújabb időkig folytonosan emelkedő irányzatot követett. A hatvanas évek óta az ipari tőke akkumulációja hallatlan méreteket öltött; az 1900. évi census szerint 983.486,500 dollár volt csak a *Manufactures* fogalma alá eső iparágakba befektetve. A nemzeti vagyon e rengeteg gyarapodása megadta tehát a reális lehetőséget arra nézve is, hogy az ipari bormunkásság életmódja is emelkedjék. Hogy e lehetőség, a mely egyebütt is meg volt, bár kisebb mértékben, jó részt valósággá is vált, annak első sorban az a magyarázata, hogy Észak-Amerikában rengeteg kiterjedésű *szűz talaj* állott még a megművelés céljaira rendelkez-

zésre. Az újvilágban egy törzsökös földbirtokos osztály nem vonta el a nemzeti jövedelem jelentékeny részét földjára címén, míg pl. Nagy-Britániában 300 millió livresre becsülik azt az összeget, a melyet a földbirtokosok a többi produktív osztályoktól elvonnak. Minden munkás a lehető legegyszerűbb módon kiszabadulhatott a kapitalizmus bérmunkás-sorának nyúge alól az által, hogy mihelyt azt terhesnek érezte, a szabad és vad nyugaton alapíthatott magának tűzhelyet.¹ A vasúti vonalaknak rohamos kiépítése megközelíthetővé tette a legfélreesőbb vadonok civilizálását is.² Mérhetetlen terület az, a mely ily módon benépesedett. A gazdaságok (farms) száma 1.449,073-ról (1850) 1900-ig 5.737,372-re emelkedett. Szóval az Egyesült-Államokban a *terra libera* volt az a csatorna, mely a feles munkakínálat levezetésére szolgált. Ez által az ipari munkapiac is oly szabályozóra tett szert, a mely a munkakínálatot a munkakereslettel egyensúlyban tartotta és a munkabérek emelkedését előmozdította. A munkabér nagyságára ugyanis mindenütt igen nagy befolyással van az, hogy mennyire jövedelmezők a kis parasztgazdaságok. Ettől függ, hogy a parasztsalád hány tagjának kell a városba vándorolnia, hogy az ipari függőségben keresse meg kenyerét. Amerikában elegendő föld állott mindenkinek rendelkezésére: termékeny föld, kevés pénzbeli értékkel, *hadkötelezettség nélkül*. A gazdálkodás elégséges felesleggel járt, alkalmas szerszámok vételére, a melyekkel ismét a járadékot növelték; a népnevelés általános és jó volt, hogy ésszerű gazdálkodást tegyen lehetségessé. Szóval a kisparaszt élettartása, a mely az egész munkásosztály élettartásának alapjává vált, igen magas volt.³ A városba tódulás is mindig szorosan a szükséglet szerint igazodhatott⁴ és ha a bevándorlás nem pótolja folytonosan az esetleges hézagokat, úgy az ipari tőke esetleg

¹ Az 1860-tól kezdődő homestead-törvényhozás értelmében minden 21 éven feiüli személynek, a ki polgár volt vagy az akart lenni, joga volt arra, hogy 80 acres fenntartott vasúti vonalak között fekvő vagy 160 acres egybeült elterülő nyilvános földet birtokába vegyen, ha esküvel fogadta, hogy a birtokot csakugyan és kizárólag maga használja.

² 1902-ben az összes európai vasúti vonalak hossza 29,600 km., az Egyesült-Államokban egyedül 32,010 km. volt.

³ L. i. v. Kautsky Karl. *Der Amerikanische Arbeiter. Die Neue Zeit* Jg. 24. Bd. 24. S. 7al.

⁴ Oppenheimer Ferenc ezt a jelenséget „az áramlás törvényé”-nek nevezi, mely nem egyéb a gazdaságiasság régi törvényének egyik válfajánál: „Az emberek gazdálkodásuk folyamán ama helyről, a hol nagyobb gazdasági

még munkáshiányban is szenvedett volna. Így azonban a szabad föld csak biztosítékul szolgált az ellen, hogy Amerikában is oly ipari tartaléksereg keletkezzék, a mely a munkabéreket leszorítja.

Mindeme körülményeknek, de kivált a tőkenélküli kisbirtokrendszernek tudható be az, hogy az Egyesült-Államokban a pénzbeli munkabér kétszer-háromszor oly nagy, mint Németországban.¹ Minthogy az elsőrendű létszükségletek kielégítésére szolgáló élelmiszerekből egyenlő pénzért egyenlő mennyiséget kapni; a lakás és a ruházat nem drágább, sőt még olcsóbb mint Németországban! az ipari munkás túl a tengeren sokkal jobb életmódot folytathat, mint Németországban² és természetesen még inkább mint Magyarországon. Megbízható háztartási statisztikák egybevetésével kimutatható, hogy az átlagos amerikai munkás kényelmes, sőt gyakran választékos berendezésű 4 szobás lakásban lakik, a német átlag 2 szobás otthonban él, a magyar munkás 1 szobás lakásban, a fővárosban igen gyakran még ágyrajárókkal vegyest húzódik meg. Sombart kimutatja azt is, hogy az amerikai munkás háromszor annyi húst, háromszor annyi tésztát és négyszer annyi cukrot fogyaszt, mint német társa. Ellenben a relatíve kisebb szabad jövedelemből kevesebbet fordít a németnél is alkoholra. »A mily mértékben a bérmunkás helyzete javult — mondja ez az író — a mily mértékben emelkedő jómódja a materialisztikus elposványodás kísértetébe hozta: abban a mértékben meg kellett szeretnie azt az ökonómiai rendszert, a mely sorsát befolyásolta, gondolkodása lassan kint szükségkép beleszokott a kapitalisztikus gazdaság sajátos mechanizmusába és végül rabul esett maga is ama varázsnak, a melylyel a velejáró átalakulások gyorsaságával és nagyságának növekvő méreteivel majd mindenkire hat. A patriotizmus némi közrejátszása, a büszke tudat, hogy az Egyesült Államok a »haladás« terén valamennyi népet megelőzi, megszilárdították businessszerű gondolkodását és olyan

nyomás alatt állanak a legkisebb ellentállás irányában odaözoönlének, a hol a gazdasági nyomás kisebb.» Így pl. a magyar alföldről lehetőleg a Hamburg-Amerika vonalon az újvilágba. *Zur Theorie des Sozialliberalismus*. Jb. f. G. V. u. Jg. XXV11J. S. 1573.

¹ Az egész amerikai ipari munkásság évi keresetének középátlagát 436 dollárra (2180 koronára) teszi a „Census Report” (1900).

² Mindezt Sombart (i. h. 581.1. s. k.) pompás háztartási összehasonlítással állapítja meg.

számító, eszmények nélküli üzletemberré tették, a milyenek ma ismerjük. A roastbeef és apple pie (almáslepény) akadályán minden szociálistikus utópia szégyent vallott.¹

* * *

A szocializmus egykori kilátástalansága az Egyesült-Államokban azonban máris idejét múlta, mert mindama körülmények, a melyek az amerikai munkást a kapitalisztikus társadalmi renddel megbékéltették, tűnőíéiben vannak.

Tény mindenekelőtt az, hogy a ritkán lakott, terménygazdálkodást folytató és békés angolszász gyarmatországból 70 milliós világbirodalom és a legkomplikáltabb pénzgazdaság lett, a mely kifelé vakmerő hódítópolitikát folytat, befelé pedig a legnagyobb osztály- és faji ellentéteket tárja fel.² Az amerikai demokráciát a makroplutokrácia korrupciója hervasztja, a szövetségi szenátust a nép már is »a milliomosok klubjának« nevezi, annyira a trösztfejedelmeknek, a kongresszus pedig a caucus-rendszer függőségében van.³ A bíróságok sztrájkok alkalmával pártosan avatkoznak a viszályokba (injunctions), társadalmi ellentétek is kiélesedtek, a mióta a világ legelszántabb, legkönyörtelenebb és legdölyfösebb⁴ milliomosai szinte a földből teremnek elő és az igazi proletárok, a máról-holnapra tengődő ínségesek száma ott is folyton nő. A trösztök mind feudálisabb magatartásán a szakszervezetek hatalma is itt-ott már csúfot vall, sőt a munkaadók harcias szervezkedésével párhuzamosan itt is a »nem tárgyalunk« elve kezd teret hódítani.

¹ U. o. 597. l.

² Az ipari tőke koncentrációját igazolja az, hogy 1850—1900 között a 11 legnagyobb iparágban az üzemek száma 13,514-ről 11,19-ra apadt. A mellett egyes iparágakban pl. az acéliparban a termelést majdnem kizárólag a trösztök ragadták magukhoz. John Moody szerint a nemzeti vagyonból 2,000.000,000 livres ment át a szabadverseny korából a termelés monopólistikus formájába. A *United State Steel Company* igazgatósági ülésén, beavatott amerikai felfogás szerint, az Egyesült-Államok gazdaságának $\frac{1}{12}$ része van képviselve.

³ L. i. v. Jászi Oszkár: *A demokrácia jövőbője*. Huszadik Század. VIII évf. 113. 1. s k.

* *Schmoller* említi a következő, ez osztálygögot híven jellemző kis esetet: Midőn Németország egyik leggazdagabb és legelőkelőbb vállalkozójának tiszteletére a chicagói üzleti világ díszebédet rendezett, a helybeli urak mindegyikét azzal a megjegyzéssel mutatták be neki, hogy hány milliója van. (*Die Amerikaner*. Jb. f. G. V. u. V. Bd. XVIII. S. 1486.)

De a helyzet tulajdonképeni kulcsa a *mezőgazdaság* az elsőrendű, nagyobb tőkék nélkül művelhető földterületben van. A másodrendű kerül művelés alá. Ezzel egyidejűleg a tőkeerős nagybirtokos boldogul az új művelés alá vett területeken úgy a hogy, másrészt földjáradék támad a régi birtokokon. A föld ára általánosan emelkedik, ha a fiatal családtagok kiszorulnak a családi birtokból, nem teremthetnek már maguknak »tűzhelyet« a vadonban, hanem miként Európában kénytelen-kelletlen a városokba tódulnak, a gyári műhelyekbe. Itt is megindult a *rural depopulation*. E mellett, a jómódú nagybirtokosok már az új világban is fel kezdik szívni a szomszédos kisbirtokokat és jobb gépekkel és bár viszonylag kevés, de mégis már *bérbe vett* emberi munkaerővel, tehát már *kapitalisztikusan* gazdálkodnak.¹ Mivel hogy a bevándorlás egyidejűleg még folyton emelkedik, az ipar sem tudja felszívni a »szabad« munka egész kínálatát: ipari tartaléksereg támad a tengeren túl is. Az a helyzet, a mely az európai munkásságnak szociálisztikus hajlandóságát és rajongását a pusztító verseny és rideg piac nélküli kollektív társadalom iránt lélektanilag érthetővé, sőt szükségképenivé teszi, itt csak most kezd kibontakozni. Fecti körülmények nyomása ugyanis meglátszik már a munkabérek csökkenő vételerején,² a munkanélküliség ijesztő emelkedésén,³ a gyermek- és nőimunka növekedésén.⁴ Pedig 1896—1904 közötti időszak az Egyesült-Államokban a legszedületesebb ipari fellendülés kora volt.

Mindezek következtében a trade-uniók tagjai között erős az elégtelenség az *American Federation of Labor* túlságosan opportunisztikus irányzata miatt. Ennek tulajdonítható nem csak

¹ Eddigélé nagybirtok híján — a föld megművelése az új-világban a kapitalisztikusan, vagyis „szabad” bérmunkások nélkül ment végbe. Ennek nyilvánvaló tünete az is, hogy ezen az óriási területen, a melyen sok ezer ipari sztrájk zajlott már le, még nem volt számottevő *aratósztrájk*.

² Az amerikai munkahivatal kimutatása szerint (Washington, jul. 1905.) a munkabérek 1890 és 1900 között is még mindig 12%-kal emelkedtek, de az élelmiszerek ára is egyidejűleg 16%-kal magasabbra szökött; 1903—1904-ben pedig a munkabérek már valamivel alacsonyabbak voltak, míg az élelmiszerek ára még magasabb volt.

³ 1890—1900 között az amerikai népesség $\frac{1}{5}$ -e időközönként munkanélküli volt. Azok száma, a kik 4—6 hónapig voltak munkanélküliek, 76%-kal nőtt, azoké, a kik egy félévnél tovább nem találtak munkát, megkétszereződött.

⁴ 1890—1900 között az Egyesült-Államokban a 14—16 éves kereső gyermekek száma 6,2 %-kal, a kereső nők 31 %-kal emelkedett.

az, hogy a szövetség tagjainak száma az 1905. év folyamán először csökkent vagy 10%-kal (1904-ben 1.672,000-ról 1905-ben 1.513,200-ra), hanem az is, hogy a szocializmus mind a politikai választásoknál, mind a szakszervezetek körében mindinkább tért foglal Észak-Amerikában is. 1904 júniusában a régi szakszervezeti szövetségtől függetlenül, Chicagóban létrejött gazdasági jellegű *Industrial Workers of the World* (A világ ipari munkásai) nevű új szakszervezeti szövetség, a nélkül, hogy valamely párthoz tartoznék, erősen rokonszenvez a szocializmussal. Ennek következtében a sok ideig tartózkodó magatartást tanúsító A. F. O. L. is keresi már az érintkezést az *Országos Szakszervezeti Központok Nemzetközi Titkárságával*, a mit eddig társadalmi fel-fogásával nem tartott összeegyeztethetőnek.¹

Mindezek a körülmények, a melyek a munkásosztályt öntudatosabb osztálypolitikára fogják az Egyesült-Államokban is szorítani, azt a reményt keltik már *jelenleg* Kautsky Károlyban, hogy az amerikai proletariátus előbb fogja a politikai diktatúrát a kezébe ragadni s a kollektivistikus államot megalapítani, mint az európai. A mily ridegen kritikus e kiváló teoretikus a fennálló viszonyok bírálatában, oly helytelen dialektikát űz, amidőn eszményei beteljesülésének kivan villámszárnnyakat kölcsönözni. Kétségtelen csak az, hogy az osztályellentétek oly foknak és a gazdasági viszonyok oly általános átalakulásnak mennek elébe ma már az Egyesült-Államokban is, hogy egy *önálló munkáspártnak* ott, az egész világon párját ritkító nemzetiségi ellentétek ellenére, még inkább megvan a maga létjoga és szükséglete, mint újabban Nagy-Britanniában. Egészen világosan látja ezt Simons a chicagói *International Socialist Review* nevű szociál-

¹ Gompers az A. F. O. L. elnöke bejelentette, hogy a világ összes szakszervezeti központjainak titkári konferenciáin, ezentúl az amerikaiak is részt kívánnak venni. (L. *Zweiter Internationaler Bericht über die Getverkschaftsbeueguna*. Berlin, 1906. p. 5.) Az *Amerikai Munkásszövetség*-hez tartozó szakszervezetek eleddig ugyanis már csak azért is elzárkóztak (magas beíratási járulékaik stb. segélyével) a bevándorló kontinentális munkások elől, hogy a vezető embereknek kényelmetlen európai szocializmus szelleme fel ne űsse bennük a fejét. Az 1905. év márciusában azonban az A. F. O. L. elnöksége egy tünetszerű levelet intézett a világ összes modern szakszervezeteinek központi elnökeihez, a melyben a végből, hogy „az egész művelt világ bér munkásainak legjobb érdekeit és nagyobb testvériségét előmozdítsa”, azt igéri, a kölcsönösség esetére, hogy a más országból jött szervezett egyén mentve lesz a belépési díj fizetése alól, ha otthon három évig visszamenőleg folytonosan igényjogosult tagja volt szervezetének. (L. *Szakszervezeti Értesítő*. Budapest, III. évf. 18. 1.)

demokrata pártfolyóirat szerkesztője is, a midőn egyelőre csak azt állítja: »A szocialista mozgalom nagy feladata Amerikában jelenleg nem az, hogy elégedetlenséget keltsen, hanem hogy azt a rettenetes elégedetlenséget, a melyet a plutokrácia túlhatalma, könyörtelen kizsákmányolása és korrupciója szított, a helyes irányba terelje és az elégedetleneket osztályhelyzetük felismerésére bírja«. A mai túlzottan óvatos és neutrális szakszervezkedés önmagában nem tudja ugyanis ma már az Egyesült-Államokban sem a munkásosztály gazdasági, társadalmi és kulturális érdekeit megóvni és fejleszteni. De épen nem zárja ki azt, hogy a szakszervezetek váljanak itt is, miként Nagy-Britanniában és mindinkább a kontinens szociáldemokráciájában a politikai munkáspárt gerincévé és döntő elemévé. Ennek következtében megokoltnak látszik az a feltevés, hogy az amerikai munkás gyakorlatias életfelfogása elég biztosítékot nyújt arra nézve is, hogy hatalmával nem forradalmi romantikát fog űzni, Kautsky szájze szerint, hanem fokozatos parlamentáris reformokkal az államot és munkaviszonyt olyaténkép szocializálja majd, mint angol-szász rokonai Európában vagy — Ausztráliában. A politikailag szervezett praktikus amerikaiak — véleményünk szerint — az állam beavatkozását a közel jövőben, minden valószínűség szerint három pontra fogják főleg irányítani. 1. A bevándorlás korlátozására, hogy a bérmunka mai túlkínálata megcsappanjon, nehogy a munkafeltételek további javításának útját szegje; 2. újabb földbirtok-politikai reformokra; 3. trösztöknek és magán kapitalisztikus monopóliumoknak részleges államosítására, részben az ipar egyéb ágainak olyatén állam-szociálistikus szervezésére, a mely az ötödik világ-részen eleddig bevált. Mitchellnél már megtaláltuk e fejlődéssel való rokonszenvezőket és tudjuk, hogy pl. Gilman a makroplutokrácia ellen szintén szervezkedő középosztály illetén hajlandóságáról tesz tanúságot arra az esetre, ha a viszonyok a jövőben mai irányzatukban élesednének ki.¹

Az amerikai munkáskérdés válságából kiviláglik az, hogy az európai latifundium részleges oka az ottani szociális ínségnek is. Az európai nagybirtok nemcsak az európai népesség elproletárosodásának vált okává, nemcsak lehetetlenné teszi a városi és mezőgazdasági népesség egészséges megoszlását: de az újvilágot is azzal fenyegeti, hogy évente 800—900

¹ L. szerző bírálatát: *Husadik Század. XII. köt. 530. 1. s k.*

ezer főre rúgó bevándorló útján Európa szociális bajaival infieálja. De a mindenkor gyakorlatias amerikaiak ép oly radikális nép-higiénét fognak alkalmazni e ragálylyal szemben, mint a maguk legsajátosabb nemzeti veszedelmükkel, az ipari magán-monopóliumok túlkapásai ellen. S ez talán egészséges visszahatással fog járni Európában is. Mert ha Amerika is szorosan elzárja a kikötőit, az ó-világ e szociális biztonsági szelepeit, a bevándorlók előtt, úgy minden európai agrár-államnak az ipari kapitalizmus kívánatos továbbfejlesztése mellett, a föld-reformok terére *kell* majd lépnie, ha belső forradalmakban nem akar elvérzeni.

* * *

Ez az állítás eleddig nagy mértékben merő teleológia volt. Sombartnak eredeti és értékes kutatási módszerekkel megállapított eredményei után, szinte tudományos bizonyosságot nyert. S ezért ez az északamerikai munkásmozgalom válságának nagy, hazánk egész szociális jövőjére is kiható társadalom-politikai jelentősége.

Ferenczi Imre.

ORSOVA.¹

Egy orsovai legenda szerint Baross Gábor második Fiumét akart teremteni Orsovából. Ha ez való, úgy pótolhatatlan veszteség érte Orsovát és Magyarországot ez államférfi halálával. Vele együtt sírba szállt a nagy eszme. Legalább eddig nem akadt ember, a ki magáévá tette volna azt, vagy jelét adta volna amaz éleslátásnak, melylyel Baross a magyar állam véghelyének jelentőségét felismerte. Szt. István koronájának második gyöngye porban hever, mert nincs, a ki lehajoljon érte s fölemelje. Orsova, a magyar állam keleti végvára, a helyett, hogy erőben, ellenálló képességben, hatalomban gyarapodnék, pusztul, züllik s oly várhoz hasonló, melynek őrségét lassan, alattomosan ölö, ragályos betegség pusztítja ki.

I.

Báziás felől a magyar-román határhoz a világhírű Kazán-szoros szikláiba vágott, híres Széchenyi-út vezet. Ott, a hol ez az út az ország belsejéből, Temesvárról jövő országúttal találkozik, erdős hegyektől s a Dunától körülvelt és összeszorított keskeny völgyben terül el mintegy 1200 katasztrális holdon Orsova, Magyarország keleti végvára. A természet csak területben fukarkodott itt. De szépségeit s más előnyeit annál pazarabb kézzel szórta e helyre. A közvetlen környezet maga is imponáló s telve szépségekkel. Szemben a gyönyörű szerb part a maga buja, zöld erdőtől borított égbenyúló hegyeivel. Kelet felé a misztikus ködfátyollal takart Vaskapu. Elöl a Duna, a mely itt már helyenkint

¹ Olvasóink még bizonyára emlékezni fognak Vas Bélának *A végekről* írt szép tanulmányára, melyben a határörvidékről adott alapos szociológiai felvételt. Jelen dolgozata kiegészítője az előbbinek. Ez alkalomból megismétlem azt a kívánságot, vajha Vas dolgozatai például és serkentőül szolgálnának Magyarországon egyes vidékeinek szociológiai feldolgozására!

1 klm. szélességben pompázik, mintha a Kazán-szorosban összetört tagjait akarná kinyújtani. S a kinek arcát már megérintette a Dunaparton az akác- és hársfaillatól terhes esti szellő, a mely forró nyári napok után végiglebben a Dunán, a ki látta a tisztán ragyogó hold-sugarak játékát a teljes szélességében és hosszában beezüstözött Duna rengő hullámain, a ki elmerült ilyenkor a szemben levő szerbiai partok sűrű erdőségéből kicsattogó fülemüle-dalba s a fenségesen hömpölygő folyam hullámainak szakadatlan misztikus mormolásába: az a legtisztább poézisnak valóra váltát jegyezhetette fel emlékezetébe. Szintűgy az, a ki a természet e nagyszerű panorámáját látta a napnak különböző szakáiban, jókor reggel és késő este, ragyogó napfényben és komor, zivataros éjjeleken. Maga az orsovai erdős hegyhát tiszta, derűs nyári reggeleken s alkonyatkor a legcsodálatosabb kilátást nyújtja négy országba s a nyílt Dunára addig, a míg a szem ellát kelet s nyugat felé. Ez maga a közvetlen környezet. De alig egy órányira Orsovától a világhírű Kazán-szoros fenséges látványossága kápráztatja el a szemet egetverő sziklafalaival, a szűk csatornában örvénylő, tajtékzó, harsogó folyammal. Vegyük hozzá még, hogy a gyönyörű Herkulesfürdő is alig két órányira van ide s elmondhatjuk, hogy a természet mindent megtett arra, hogy Szt. István koronájának második gyöngye is méltó keretben ragyoghasson. De a természet még mást is tett.

Nagy időket átélt, öreg orsovaiaktól nem egyszer hallhatni, hogy Orsova a „kataraktáknak” köszönheti létezését.

Ebben kétségtelenül van valami.

A Dunának Drenkovától Turn-Szeverenig terjedő szakasza ma is, a Duna szabályozása után, tele van forgalmi akadálylyal. A Vaskapu szikláin alacsony vízállásnál mint sárkányfogak merednek ki a vízből, a régi csatornában, összeroppantással fenyegetve minden hajót. Drenkova körül a Magyar Folyam- és Tengerhajózási részvénytársaság „Margit” hajóját egy-két évvel ezelőtt csak egy véletlenül arra járt szerb hajó mentette meg a pusztulástól. Hogy a Dunának ezen a szakaszán, főképpen a Kazánban való hajózás mily óvatosságot igényel ma is, tehát a legfőbb akadályok eltávolítása után, annak legjobb bizonyítéka az, hogy ezen a szakaszon csakis állami kalauzok vezethetik a hajót s a közlekedés csakis esti 6 óráig, illetve naplementéig van megengedve. Ezen az időn túl zárva a Vaskapu s tilos a Kazánba való bejárás. Ez így van még nyáron is. Késő ősszel, a tél beálltakor a Dunára hirtelen lecsapódó átláthatatlan köd pedig nappal is, s nem egy napon át, egyenesen megakadályozza a hajót a moccanásban. S végre télen egyáltalán szünetel itt a hajózás.

Nyilvánvaló tehát, hogy azoknak a hajóknak, a melyeket ezek az időpontok itt értek el útközben, okvetlenül szükségük van kikötőhelyre, a hova a viszontagságok s az éj elől befuthatnak. S itt kap értelmet a kataraktákról szóló vélemény. Mert tény az, hogy Drenkovától Turn-Szeverenig sem a magyar-román, sem a szerb oldalon nincs

más kikötésre alkalmas hely, mint Orsova. Itt a víz csaknem 1 klm-szélességben terül el. Forgalmi akadályok nincsenek benne, s eléggé mély, hogy a hajók a kemény, sziklás parton kiköthessenek. Úgy, hogy keresve sem lehetne alkalmasabb helyet találni kikötőnek, mint ezt. Ezzel tehát a természet Orsova szerepét már eléggé kijelölte. S ha egykor hasonló viszonyok és a Tiberis Rómának alapul szolgálhattak a kereskedelem révén a világalalom megszerzéséhez: itt, a magyar állam határszélén, négy ország érintkezési pontján ez a geológiai alakulat talán elég indító ok lehetett volna hatalmas ipari- és kereskedelmi telepnek kifejlődésére.

De ez még nem minden.

Említettük, hogy Orsova szűk, keskeny völgyben fekszik, a melyet hátul erdős hegyek vesznek körül, elől víz határol. Ennek kettős jelentősége van. Egy szimbolikus és egy gazdasági. A kinek kedve van a képletes beszédhez, magyarázhatja a természet ez alakulását akként, mintha a természet az égbenyúló hegyet, a mely a kilátást teljesen elzárja, a közlekedést megnehezíti az anyaország felé, azért állította volna fel választófal gyanánt, hogy az ide helyezett magyarságnak kézzelfoghatólag adja tudtára, miszerint sorsának kulcsát ne ott hátul, hanem kelet felé keresse. Arra, merre az előtte folyó hatalmas út vezet. Ezért van az ott éppen útmutatónak. Csak rá kell lépni. A gazdasági jelentősége e helyzetnek sokkal prózaibb, de csodálatosképpen kiegészíti amazt s harmóniában is van vele. Ez a jelentőség pedig abban van, hogy a természet e hegy és víz közé szorított szűk völgyben ugyancsak fukar kezekkel mérte ki a termőföldet. Mintha csakugyan megakarta volna akadályozni az őstermelés kifejlődését, kényszerítvén az őstermeléshez görcsösen ragaszkodó magyarságot, hogy legalább e helyen ipari, kereskedelmi és forgalmi tevékenységre adja magát. *Ex Oriente lux*. Ez a keleti végpont volna mindenképpen hivatva a kereskedelmi tevékenységnek biztos, szilárd várat alkotni az anyira agrárius Magyarország számára.

És tényleg a mi ezt a helyet más községektől a legélesebben megkülönbözteti, az, hogy termőföldje nincs: az 1195 kat. hold kiterjedésű község összes földadója 1903. évig kerekszámban 590 korona volt. Azóta pedig újabb határrendezés és terület-átcsatolás folytán 811 koronára emelkedett. És ennek az adónak csak igen csekély része terhel egyes adózókat holmi kis szőlő vagy kert után. A legnagyobb részt maga a község fizeti a közlegelőért s egyéb javaiért. Ez a tény még érthetőbbé teszi a természet beszédét: földművelésről itt szó sem lehet. A ki itt boldogulni akar, ezt csak ipari vagy kereskedelmi úton érheti el. Tényleg nincs is itt mezőgazdaság. A társadalmi gazdaságnak őstermelési ága itt hiányzik. Vele együtt hiányzik a társadalom struktúrájából a földműves elem, a földbirtokosság, a parasztság s ennek összes szociológiai járuléka.

Szóval a földrajzi, politikai helyzet, a geológiai alakulat, kapcsó-

latban a természet pompájával félreérthetetlenül hirdeti minden szemlélőnek Orsova nagy hivatását. Más okok is a mellett szólanak, hogy e keleti bástyánknak erősnek, nagyoknak, szépek kellene lennie.

Mindenekelőtt fontolóra kell vennünk azt, hogy hazánk és Románia, Bulgária, Szerbia s Ada-Kaleh sziget révén a török birodalom határai érintkeznek e végpontokon. Így hát Orsova és nem a vízvázasztó az igazi Porta Orientalis. Legközvetlenebbül e négy állammal s az ő révükön az egész kelettel jövünk itt érintkezésbe. Másrészt az Aldunán lefelé jövő idegennek szintén Orsova a megálló helye. Keletről és nyugatról tehát egyaránt e kapun át jut hozzánk az, a ki bennünket fölkeres.

Nem valóságos nemzeti érdek-e tehát, hogy itt, ezen a rendkívül exponált helyen nagy, erős és impozáns kultúra fogadja a kíváncsi idegent s szóljon hozzá méltóképpen a magyar állam s a magyar társadalom nevében ezeknek kulturerejéről és képességéről?

Gazdasági szempontból tekintve a kérdést, a mi Fiume nyugaton, az kell, hogy legyen Orsova keleten. Kossuth Lajos nemcsak az Adriai és Földközi tengerre biztatta a magyart, hanem a Fekete tengerre is. Lehet-e, szabad-e tétlenül néznünk, hogy a nálunk sokkal kisebb Balkán-államok, első sorban Románia, lassankint magukhoz vonják a dunai hajózást és kereskedelmet és szemmel láthatólag apaszszák e véghelyünk kereskedelmi jelentőségét?

Aztán a mi az erős Fiume a nyugati nemzetiségi alakulatban, az Orsova a magyar állam keleti részében lakó nemzetiségek közepette. Sőt e szempontból még sokkal nagyobb érdekek fűződnek e helyhez. A gazdasági s kulturális tekintetben erős és szilárd Orsova lassankint ipart és kereskedelmet honosítana meg és modern kultúrát vihetne be a volt katonai határőrvidéknek Karánsebesig s más oldalról Moldovaig terjedő azon nagy részébe, melynek ő gravitációs pontja. Lassankint kiragadhatná e végtelenül elhagyatott, gazdasági és kulturális nyomorban, ázsiai sötétségben élő népet „a falusi élet bárgyúságából” — a mint azt a Kommunista manifestum oly találóan nevezi — s ezzel a magyar államnak ezt a züllésnek indult részét megmenthetné.

Bármely oldalról tekintsük is a kérdést, minél tovább halmozzuk az argumentumokat, mindig csak Baross mély gondolatához jutunk: itt a keleti Fiuménak kellene állania. S bizonyos, hogy ha ez a hely oly népnek jutott volna osztályrészül, a mely az erős gazdasági centrumok megteremtését mindenekelőtt való léteérének tekinti; a mely az államot a gazdaság szilárd oszlopaira helyezi s a mely a hazafiságot nem az öblös frázisok s dühöngő pártpolitikai jelszavak kultuszában, hanem a produktív gazdasági tevékenységben látja: az ilyen nép már régen megteremtette volna e helyen a maga hatalmas keleti kereskedelmi és kulturális empóriumát. De minthogy Magyarország e természeti kincsnek birtokosa, hát mindennek ellenkezője áll fenn a valóságban.

II.

Orsova mai napig falu, „nagyközség” maradt, a mely a helyett, hogy kiemelkednék helyi jelentéktelenségéből, egyre mélyebben süllyed bele, noha az említett két országot s a romániai forgalmi vonal találkozási helyén keletkezett s noha — mint már említettük — egyfelől csaknem Karánsebesig, más oldalról csaknem Moldováig terjedő nagy vidéknek gravitációs pontja; a legrégebb időtől fogva élénk érintkezésben volt a szomszédos Romániával, Szerbiával, Bulgáriával, a Török birodalommal, két hajóstársaságnak állomása, két személy- és két gyorsvonal kiindulási és végpontja s itt jő be hozzánk a Constanza—párisi expresssvonat is. Mindez még azt sem tudta előidézni, hogy Orsova kivetközzék falusias közigazgatásából. Úgy, hogy a maga „községi elöljáróságával,” száználmas falusi rendőrségével, nyáron fullasztó, gyilkos porával, télen csúnya sarával, télen és nyáron egyaránt nevetséges közvilágításával, a bűzös füstölgő petróleumlámpásokkal, melyek gyéren és hasztalanul erőlködnek a vak sötétséggel, — mindezzel igazán valamelyik alföldi nagyobb falura emlékezteti az idegent. Egyébként azonban külsőleg s főképpen 4610 lelket számláló lakosságával teljesen városias jellegű. Utcái hosszúak, eléggé rendezettek s mindenütt aszfalt borítja őket. Csinos és teljesen városi stílusban épült házai a városi ember szellemét mutatják. Egy csomó állami hivatal s az orsovai járás székhelye. Van katonasága s két pénzügyintézete. Végpontja a máv.-nak. A Duna-gőzhajózási Társaság s a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság ügynökségeket tart e fontos aldunai állomásán. Utóbbinak hajójavító műhelye is van itt. S nyáron, a mikor a hajózás megélénkül, s az Aldunáról egyik hajó a másik után hozza a kirándulókat; a mikor az idegen iskolásaik csapatai járnak-kelnek az utcákon, a felületesen szemléző hajlandó is lesz Orsovában élénk kikötővárost látni. Az bizonyos, hogy a hölgyek kifogástalan és válogatott toalettei az urbanitás tekintetében semmi kívánni valót nem hagynak fenn. S ha másban nem, de ebben, valamint a kávéházak frequentálásában, a férfiak nagymértékű alkohol-fogyasztásában és szorgalmas kártyázásában a városiaság tisztán lép előtérbe.

De ez csak a felületen mozog. Az igazi kikötővárosok élénkségét, intenzív, lüktető gazdasági életét hiába keressük Orsován. Ennek következményeképpen aztán hiányzik a pezsgő, eleven társadalmi élet is, a kulturális intézmények s mindaz, a mi egy valódi kikötővárosban az életet, a tartózkodást idegennek és benszülöttnek egyaránt kellemsé teszi.

Avagy lehet-e ott erőteljes, föllendült kulturális élet, a hol a társadalomgazdaság jövedelmének östermelési forrása teljesen hiányzik, az ipari termelés primitív s a hol a kereskedelem egy nagyrészt fizetésképtelen fogyasztásra van utalva?

Láttuk, hogy Orsován mezőgazdaság nincs, az iparról semmi

jót sem mondhatunk. Hogy a Duna vize s a beléömlő Cserna folyó óriási munkaerőt képvisel, azt fölösleges magyarázni. Az is természetes, hogy egy csaknem ötezer lelket számláló község, melyben olyan nagy az intelligens elem (tisztviselők, kereskedők stb.) s a hol két pénzintézet is van, megteremthetné az ipar kifejlődésének alapját. S a valóság mégis az, hogy önálló életerős ipart itt semmiféle formában nem találunk.

Gyáriparról egyáltalán szó sem lehet. Az egyetlen igazi gyár, a mely a volt határörvidéknek Karánsebestől Orsováig terjedő részén található, az Orsovai Petróleumgyár nem Orsován, hanem Tuffier községben van. Nagy üzem után szintén hiába keresünk a községben, hacsak a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság hajójavitó műhelyét, a mely 80—100 munkást szokott foglalkoztatni, annak nem akarjuk tekinteni. A mi pedig a kisipart illeti, annak helyzetére a következő tények jellemzők: A volt határörvidéknek az a nagy darabja, a mely Orsova felé gravitál, nagyon szegény, a mint azt már a *Huszedik Század* márciusi számában megírtam. De ebben a részben is az orsovai járás talán a legrosszabb. Ám még itt is azok a községek vezetnek, a melyek közvetlenül Orsova szomszédságában terülnek el s a melynek lakói elegendő termőföld hiányában notórius csempészek.

Itt tehát az orsovai iparos nem talál piacot áruinak. E primitív, fizetésképtelen agrár népesség iparcikkeket nem vesz. Magának az orsovai fogyasztóknak fizetőképes része (az intelligencia) fejlettebb igényeinél fogva szintén nem keresi az együgyű orsovai iparos áruit, hanem idegenből szerez be szükségleteit. A szomszédos külföldi államokba való kivitelre dolgozni még akkor is elérhetetlen feladatnak látszanék a teljesen, magára hagyott, tőkeszegény orsovai kisiparosnak, ha Romániával, Szerbiával nem volnánk oly rossz viszonyban, mint a milyenben vagyunk. Piac a tehát az orsovai iparcikknek nincs. S ha most még ehhez hozzávesszük a tőke hiányát, mert a két helybeli pénzintézet természetesen itt is, mint az egész országban, csakis magas osztalékok elérésében látja hivatását; az iparosok általános és szakképzetlenségét, a vállalkozási szellem hiányát és munkakedvetlenséget, úgy könnyen beláthatjuk, hogy ha van is itt kisipar, az éppen csak annyi jövedelmet hoz, a mennyi meghalni sok, élni kevés; ahhoz pedig, hogy életerős, a társadalom életében nagy szerepet játszó iparosztálynak létalapul szolgálhasson, annyira csekély, hogy figyelmet sem érdemel.

Egyben az is nyilvánvalóvá lesz, hogy ez az ipar képtelen oly cikkeket termelni, a melyekért a szomszédos külföldiek érdemeseknek tartanák Orsovát felkeresni. Ennek a körülménynek azután az idegen forgalomra is meg van a maga káros következménye.

S ha most Orsova kereskedelmét vizsgáljuk, úgy kétségtelen, hogy nem ilyen sivár, vigasztalan, de mégis lehangoló eredményre jutunk. Tagadhatlan, hogy a kereskedelem sokkal jobban van kifejlődve,

mint az ipar. Vannak itt üzletek, melyek adója az 500—600 koronát meghaladja. Egy-két bizományos kiterjedt üzletet folytat a külfölddel. A hiteligények kielégítését két pénzüintézet végzi stb. De azért baj van itt is. Sőt itt a kép annál szomorúbb, mert nemcsak, hogy a haladásnak semmi jelére nem akadunk, hanem a hanyatlásnak kétségbevonhatatlan bizonyítékai tárulnak föl előttünk. Ipara soha sem volt Orsovának. S ha ma sincs, legalább nem panaszkodhatunk visszaesés miatt. De valamikor élénk közvetítő kereskedelem volt itt. Valamikor — még nem is olyan régen — a balkán államokból feljövő gabonával telt teherhajóknak Orsova volt a megálló helye. Egykor az orsovai vásártéren — a szkellán — négy ország, de sőt a távol kelet népei adtak egymásnak találkoztót. A közelmúltban összeroskadt üzletek s a még létező 1—2 régi kereskedőház forgalmából most is következtetést lehet vonni arra az igen élénk üzleti életre, a mely egykor e községben virágzott.

Most mindennek éppen csak a nyomai vannak meg. Az öt újján számlálhatja meg az ember azon üzleteket, melyeknek alapját a régi, jó időkben vetették meg s melyek az utolsó 10 év rázkódtatásán baj nélkül élték át. Új üzletekben nincs hiány, de valamint a régiek egyre nagyobb küzdelmet fejtenek ki a fenmaradásért, úgy az újabbak közül is kevés állja meg a helyét. S a mellett, hogy az orsovai adó-kivető-bizottság egyik évtől a másikig egész sorát kénytelen törölni a megszűnt adótárgyaknak, kétségtelen, hogy a III. o. ker. adó, tehát az az adó, a mely legfőként a kereskedőket terheli, egyre csökken Orsova községben, a mint ezt az alábbi számok világosan bizonyítják. Ugyanis az Orsován kivetett III. o. ker. adó kitett:

1895-ben	19,756 kor.	48 fil.	1900-ban	12,567 kor.	28 fil.
1896-ban	18,187 „	76 „	1901-ben	11,926 „	22
1897-ben	19,412 „	28 „	1902-ben	11,739 „	39
1898-ban	16,439 „	58 „	1903-ban	11,733 „	90
1899-ben	12,532 „	68 „	1904-ben	12,430 „	69

Nyilvánvaló tehát, hogy az adó az említett 10 év alatt csökkent (az 1905., 1906. évben 11,000 korona körül mozog). Ezt az eredményt is a legintenzívebb adókivetési eljárással lehetett elérni. Ezek a számok tehát mindennél ékebben szólnak a társadalomgazdaság azon jövedelemrészének folytonos csökkenéséről, mely a tárgyalt adónak alapja s melynek nagy része a szoros értelemben vett áruközvetítést űzőknek jut. Még élesebben domborodik ki a hanyatlás képe, ha meggondoljuk, hogy az így kivetett adónak igen nagy része a szatócsokat és koresmárosokat terheli. Mert ebből láthatóvá válik, hogy ezek teszik ki a haszonhajtó foglalkozást űzők nagy részét. A mi annyit jelent, hogy azoknak a kereskedőknek száma, a kik a termelő és fogyasztó közt közvetítenek, igen csekély, s a kereskedelem jellemvonását azok adják

meg, kik nagy kereskedő és fogyasztó közt végzik a közvetítést. Tényleg nagy számban vannak ezek. S tényleg szatócs- és uzsoraszellem jellemzi ezt a kereskedelmet.

Ilyen a gazdasági szervezete az orsovai társadalomnak. Silányan végzi a termelést és gyengén s fogyatékosan teljesíti a jövedelemképződés és eloszlás alapvető funkcióját. A társadalomnak ama részét, a mely az áruközvetítés révén még aránylag legjobb helyzetben van, egyre csökkenő jövedelemre szorítja. Az ipari értékek termelőinek a legszűkösebb megélhetést biztosító jövedelmet is alig adja meg. És ezek, a készfizetésből élő tisztviselőkkel és nyugdíjasokkal, a néhány orvossal és ügyvéddel együttvéve, teszik ki a fizetőképes fogyasztást, azt a részét az itteni társadalomnak, a mely a közterheket viseli, a melyre a közigazgatási, társadalmi, kulturális feladatok nehezdednek. Ezeken kívül van aztán egy nagy tömeg proletár, napszámos, teherhordó, hajómunkások — nagyrészt cigányok — a kik éhséggel és nyomorral küzdenek. A társadalomnak ez a csekély fizetőképessége tehát már önmagában indokolja azt a kulturális elmaradottságot, a melyben Magyarország e nagyrahivatott véghelye szenved.

Kultúrintézményeket csak fizetőképes társadalom létesíthet, anyagi jólétben levő polgárság tarthat fenn s csak ilyen társadalomban lehetséges pezsgő élet, nagy nyilvánosság és forgalom, ha mindjárt meg is van a társadalomban a haladásra való vágy, a közérdek iránt való érzék. De mit várhatni az olyan társadalomtól, a mely anyagi erővel nem rendelkezik, a magánérdeket mindenek felé helyezi, szatócs szellemmel fogja fel az életet, mely szabad idejét a kávéházakban kártyával, vagy a korcsmákban söröskancsók mellett tölti el s ha a „rossz idők és rossz üzletek” fölött való kesergését unos-untalan hangoztatta, eleget vélt tenni minden kötelességének?

Meg is látszik azután mindezen okok hatása e társadalmon. A fizetőképesség és emelkedett szellem hiánya miatt nyomott hangulat mindenfelé. Kultúrintézményeket hiába keresünk itt. A tudományt egyedül az állami polgári iskola képviseli. Színházat vagy egyéb szórakoztató helyet nem talál itt az idegen. S ha csak valamelyik vendéglőbe nem akar beülni, úgy nincs hol eltöltson egy estét. De maguk a tulajdonosokat sűrűn cserélgető vendéglők is élettelenek, néptelenek s talán leghűbb kifejezői annak a nyomott, kelletlen hangulatnak, a nagy pangásnak, a mely e községben uralkodik. Az utcákon az unalom ásít még fényes nappal is. Éjjeli élet nincs itt, mint más kikötő városban. Este 8 órakor már csak imitt-amott lézeng egy-egy ember. Kilenc felé pedig már csak a dárdás bakter lassú csoszogása az egyetlen zaj, a mi háborgatni bátorkodik a pislákoló petróleum-mécsesek nagy mérgére uralkodó — sötét éjszaka csöndjét. Ez Szt.-István koronájának második gyöngye a valóságban.

III.

Mi idézte elő ezt a hanyatlást? Melyek a szemmel látható pangás okai? Ezekre a kérdésekre kell most már feleletet adnunk. Ez azonban nem könnyű feladat s nagy óvatosságot követel. E kérdésekkel, tudtunkkal, még senki sem foglalkozott s talán az jellemzi legélesebben a helyzetet, hogy határozott vélemény, bebizonyítható meggyőződés után hiába kutatunk e tekintetben. A mindenkori államkormányokról még azt sem lehet biztosan tudni, ha vajjon ismerték-e a helyzetet? A helyhatóságok nézetét a baj okai felől nem sikerült megállapítani. Maga a közvetlenül érdekelt orsovai polgárság általában keleti közöny-nyel viseli sorsát, a bajok okain nem sokat töprenkedik, egészen nyel meglegszik a sopánkodással és panaszkodással, a minék főként adókiivetés idején se vége, se hossza. Azon kevesek pedig, kik e kérdéstről egyáltalán gondolkodnak, a legeltérőbb okokban keresik a baj forrását, s csak abban egyeznek meg, hogy mindegyikükből sokkal több helyi önzés hallatszik ki, mint elfogulatlan bírálat. S a mi a fő, e jó urak mindenben és mindenki másban keresik a baj okát, csak magukban, csak a helyi társadalom rövidlátásában, oktalanságában, tehetetlenségében és élhetetlenségében nem. Már pedig az elfogulatlan kutató előtt kétségtelennek látszik az, hogy a gazdasági és kulturális elmaradottság legfőbb oka a polgárság kiskorúságában, közönyében és nemtörődömségében rejlik. A mihez aztán természetes kiegészítőül járul az állam és törvényhatóság gondatlansága s a község érdekeinek vétkes elhanyagolása is, a mint azt alább bizonyítani fogjuk.

Egyetlen példa elég lesz annak a közszellemnek illusztrálására, a mely e véghelyen uralkodik. A már említett fullasztó porra gondolunk itt. A község főutczája a Széchenyi-út. Egyrésze az a bázisai nagy állami útnak. Burkoltatásáról tehát az állam gondoskodik nyilvános árlejtés útján. Hogy a legolcsóbb vállalkozó nyeri el a munkát s hogy ez az út a lehető legrosszabb anyaggal van földve, az egészen természetes; De az már úgy-e nem természetes, hogy ezt az úttestet forró nyáron tenyérynvi vastagságú fehér porréteg földi, melyet a sűrűn közlekedő kocsik, főként mikor a vonattól az idegenekkel berobognak, átláthatatlan felhővé kavarnak fel, melyben ember és állat egyaránt fulladozik? ugye bár az már csak nem természetes, hogy a község, a mely úgy rá van utalva az idegenek pénzére, így fogadja a vonattól bevonuló idegent? Az sem természetes, hogy az a község, a melynek nagyszámú proletariátusában a tudóvész igen befészkelte magát, így tegye lehetlenné lakóinak, hogy utcai ablakaikat kinyithassák?

Mindez természetellenes, sőt megbotránkoztató. De az teszi aztán siralmasan nevetségessé a helyzetet, hogy mindezt „illetékesség” miatt kell túrnie a halandónak.

Az állam azon ürügy alatt, hogy az útnak ez a része a községen vonul át, hallani sem akar a restaurálásról. A község viszont azon a

címen, hogy az állam tartozik a saját útjai jókarban tartásáról gondoskodni, egy locsoló kanna víz árát sem szavazná meg, hanem rendíthetetlenül nyeli tovább a gyilkos port, teszi tönkre lakói egészségét, csökkenti az épületek amúgy is apadó értékét s teszi gyűlöletessé minden átutazónak ezt a helyet, melyet a természet szinte az emberek gyönyörűségére szánt.

Ez az egyetlen példa mindennél jobban világítja meg azt a végzetes tehetetlenségét és lomha közönyösséget, mely itt mindenre ráfekszik. Az állam megépítette a maga pár hatósági épületét, iskolát állíttatott s vége. A község s a társadalom viszont mindent az államtól vár, maga a sopánkodáson kívül mit sem tesz s még annyira sem emelkedett föl, hogy a tennivalókon vagy a baj gyökeres orvoslásának módja fölött tanácskoznék.

Megtörtént 1895-ben, hogy a Duna az alsó Dunasort elárasztotta. Fényképek vannak e szomorú elmaradottságáról a magyarság végvárának. De hogy ez ellen védekezni kellene, mert ez bármikor most is megtörténhetik, szegényére a községnek és a magyar államnak, arra még eddig senki sem gondolt. Pedig, szakember véleménye szerint, ezen mellvédfalak építésével könnyen lehetne segíteni. De erről gondolkodni, gondoskodni s aztán cselekedni kellene. Erre azonban nem akad vállalkozó.

Ebben a vétkes közönyösségben, indolenciában van a baj általános kútforrása.

E mellett azonban vannak speciális okok is. Rámutattunk fentebb arra, hogy a vízi forgalmi akadályok szükségképpen jelölték ki Orsovát menekülő helynek, kikötőnek. Egészen véve ugyanez állott régebben a szárazföldi forgalmi útvonalra is, a mely úgy az ország belsejéből, mint a Duna mentén, a határszélen sziklás és télen zord hegytömegek között visz. Orsova tehát egyetlen és természetszerű menedékhely volt úgy a vízi, mint a szárazföldi járóműveknek és utasaiknak, a hol vesztegelniök kellett mindaddig, míg a forgalmat gátló körülmények megszűntek. Hogy ez minő forgalmat, milyen állandó keresletet jelent minden iránt, azt bővebben fejtegetni valóban fölösleges. Kétségtelen tény az, hogy Orsova e forgalmi akadályoknak köszönhette egykori jóllétét s a Budapest-orsovai vonalnak 1875-ben történt kiépítése, de főként a Duna szabályozása oly értelemben tényleg a hanyatlás első okai voltak, hogy megszüntették azokat az erőket, a melyek e hely eddigi gyarapodását előidéztek. S ha azt halljuk — és erre sűrűn van alkalom — hogy Orsova visszaesése a Duna szabályozástól kezdődik, nem lehet tagadni, hogy ez a fenti értelemben igaz, ha mindjárt nyilvánvaló is, hogy a vasútépítés egyenesen országos, a Duna-szabályozás pedig már nem is országos, hanem európai érdek volt. De igaz az állítás még más szempontból is. Tudjuk, hogy az 1879. évi VIII. t.-c.-el beiktatott berlini szerződés LXII §-a a Vaskapunál és az aldunai zuhatagoknál létező hajózási

akadályok elhárítását Ausztria-Magyarországra s az 1888. évi XXVI. t.-c. ezen munkálatok végrehajtását Magyarországra bízta. Ezek a munkálatok körülbelül 10 évig tartottak, a millenium évében fejeztettek be s központjuk Orsova volt, melynek történetében kétségtelenül korszakot alkottak. Révükön nemcsak tömérdek idegen munkás és alkalmazott telepedett meg Orsován, hanem az a 18.600,000 fitra preliminált, de tényleg 40.000,000 koronára emelkedett összköltség, melyet az 1889. évi XII., az 1892. évi XXXII. és az 1895. évi XVI. t.-c. a pénzügyi és kereskedelemügyi minisztereknek rendelkezésére bocsátott, nagyrészen Orsován jött forgalomba.

Természetes, hogy ez igen nagy befolyást gyakorolt Orsova beléletére. S mivel ehhez még a nagy reménység is járult, hogy a Vaskapu és Alduna szabályozása után nagyszerű hajóforgalom fog kifejlődni az immár szabaddá tett Dunán s e forgalomnak megint csak Orsova lesz a csomópontja, így hát Orsovára soha sem látott jó idők fognak elkövetkezni, megindult a minden irányú spekuláció. Az üzleti élet fellendült. Nagyszabású építkezésbe fogtak az orsovaiak. A kinek csak keze és lába volt, kölcsön felvételére használta s házat épített. Minden úgy ment, mintha a Duna szabályozásnak soha sem lenne vége s „mindig így lesz, míg egy ló lesz”. Ez pedig a legrövidlátóbb politika volt, mely csakhamar megboszulta magát. Mert hát a szabályozásnak egyszer mégis vége lett. A sok idegen elköltözött. Velük óriási s már jól megszokott pénz vonult ki a forgalomból. Tömérdek lakás maradt egyszerre üresen. A házbérrjövedelem tetemesen megcsappant. A telekjáradék, a házak értéke rohamosan csökkent. A kereskedelem kínosan kezdte nélkülözni a jól fizető vásárló közönséget. Azóta sem tudott magához térni. Minden elmúlt. Csupán az épületekbe fektetett kölcsöntőkék rémes kamatterhe maradt meg és nőtt egyre szomorú emlékeztetőnek a rövidlátó emberek számára.¹ Ez hát kínos kiábrándulás volt.

De megjött a csalódás más tekintetben is. A nagyszerű hajóforgalomból semmi sem lett. Sőt azon vették észre magukat a jó orsovaiak, a kik azt remélték, hogy kikötőjük állandóan telve lesz hajókkal, hogy nemcsak az idegen hajók nem jönnek, de a régiek is elmaradoznak. A helyett, hogy a szabaddá tett Dunán egymást érnék a hajók, még az eddigi forgalom is egyre jobban összezsugorodik. S ma van egy igen előkelő és sok pénzt megemésztő hivatalunk Orsován, az *aldunai hajózási hatóság*, melynek hatásköre — a szervezeti szabályzat szerint — a Duna ezen szakaszán „bármely nemzetbeli és bármely lobogó alatt közlekedő mindennemű kereskedelmi hajóra, ezek vezetőire és személyzetére egyaránt kiterjed, azonban a

¹ Ez a kamatteher egyre nő:

1902-ben 741,870 k,

1904-ben 351 456 k,

1905-ben 911,690 k.

1906-ban millió k. körül van.

Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság és a Dunagőzhajózási társaság hajóin, tehát belföldi hajókon kívül elvéve ha látni lehet egy-egy román, vagy szerb hajót. A más nemzetbeli „és bármely más lobogó alatt közlekedő mindennemű kereskedelmi hajók” pedig messzire elkerülik a Duna szabályozott részét. Legalább e sorok írója, azon hosszú idő óta, mióta a viszonyokat alkalma van megfigyelni, soha sem látott még más hajókat az Aldunán a fentiekben kívül. Maga az aldunai hajózási hatóság is csak ezeket sorolja fel a „Vaskapucsatormán át 1900—1905. években lebonyolított hajóforgalomról” tett jelenlésében (Közgazd. Értesítő 24. sz.), mert, hogy az u. o. kimutatott egyéb hajótulajdonosok kik? nem tudható. Ezekre is meg kell jegyezni, hogy a ritkán közlekedő román és szerb hajók az orsovai kikötőt alig, illetve nem is érintik. A magyar és osztrák hajók forgalma pedig egyre kisebb. Ez tény, a melyet tagadni nem lehet.

Az aldunai áruforgalomban a gabonaneműeknek jut a döntő szerep. Maga az aldunai hajózási hatóság a fentjelzett 5 évi forgalmi jelentésében is elismeri azt, konstatálván, hogy „az 1900—1905. években szállított mennyiségeknek az első négy évben majdnem pontosan felét a gabonaneműek forgalma teszi ki”. S hogy ezek forgalma szemmel láthatólag csökkent, azt a számadatok világosan mutatják, mert ezeknek összforgalma volt:

1900-ban.....	1-45 millió mm.
1901-ben.....	1-30 „
1902-ben.....	1-25 „
1903-ban.....	1-47 „
1904-ben.....	2-16 „
1905-ben.....	1-34 „

De maga az aldunai hajózási hatóság is azt mondja, hogy „a búza és rozs behozatala a szabályozás befejezése előtti évekhez képest lényegesen csökkent”. De ha a gabonaneműek forgalma csökkent s ha ezek a szállított mennyiségeknek majdnem a felét teszik, úgy világos, hogy az egész forgalom is kisebb ma, mint volt a szabályozás előtt.

Messzire vezetne tárgyunktól e kérdésnek s annak részletes vizsgálata, hogy a forgalom ezen tagadhatatlan csökkenésének melyek az okai? De mert a hajózási hatóság a nagyfontosságú gabonaneműek forgalmának csökkenését egyedül az őrlési forgalom eltörlésével okadatulja s egyetlen szóval sem érinti a hajózási illetek kérdését, lehetetlen ezt szóvá nem tenni azért, mert másrészt nem egy orsovai gyakorlati szakember a forgalom csökkenésének legfőbb okát éppen az aldunai hajózási terhekben hajlandó látni s Orsova hanyatlásának kútforrását ebben jelölik meg.

Habár ez a vélemény túlzott is, még sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Abban a korban, melyben a népek a lehető legkisebb szállítási költségek ostromágyúival hadakoznak, s a midőn az amerikai búza ellenállhatatlan versenyképességét az teszi lehetségessé, hogy az áru sokkal kisebb költséggel dobható Londonban piacra, mint a mennyibe a budapesti gabonának ugyanoda való elszállítása kerül, ebben a korban a közlekedésnek egyenes megszorítása az, a mit a magyar állam az Aldunán véghez visz. A Vaskapuhajózást szabályozó 47,081 899. sz. keresk. miniszteri rendelet szerint „az Alduna szabályozott, szakaszán áthaladó jármű *meghatározott díjakat tartozik fizetni*.¹ A Turn-Severin és Orsova közti Vaskapun át való vontatás céljára szolgáló vontatóhajó használatáért *külön* vontatási díj szedetik”.² (1. §.)

De ez még nem elég.

Említettük, hogy a szabályozott Dunaszakaszokon az állami kalauzolás kötelező. Ezt sem teljesíti a magyar állam ingyen. Számítsunk most egy teherhajóra 4—5 uszályt, a mennyit pedig vontatnia kell, ha reá nem akar fizetni az üzletre, s minden uszályra 60—70 vagon árut, úgy könnyen kiszámíthatjuk, mennyi pénzébe kerül az idegen hajónak, míg Orsováig, illetve Moldováig ér s hamar belátjuk, hogy a balkáni árunak (főleg a gabonának) még akkor is gazdaságosabb a Dunát elkerülni s a tengerre menni, ha kisebb vámokkal kedveskednénk nekik, mint a 6 K 30 fillér gabonavám.

Egyben nyilvánvaló, hogy az őrlési forgalomra való hivatkozás nem magyarázza meg az aldunai kereskedelem pangását. Itt egy félreismertetlen irányzatával állunk szemben az agráriusoknak, melynek célja Magyarországot Keleten teljesen elzárni a Balkán-államok elől. Megkezdődött ez az osztrák-magyar monarchia vámtarifájának módosításáról szóló 1887. évi XXV. t.-c.-ben megállapított 1 frt 50 kros búza és 3 frt 75 kros lisztvámval, mely miatt Romániával vámháborúba keveredtünk. Folytatódott a román állatbehozatal megtiltásával 1895-ben. Ennek a célnak szolgálatában állott kétségtelenül az őrlési forgalom ellen 1895-ben megindított akció is. Ezt segítik elő hatalmasan az aldunai hajózási terhek is s az útlevélkényszer és a szerb határozat csak utolsó szemei annak a láncnak, melylyel agrárius kezek oly sikeresen zárták el ezt az országot keleti szomszédaink előtt. Igaz, az aldunai hajózási illetékek fejében befolyt nagy összegekről

¹ A szabályozott Dunaszakaszokon (Ó Moldovától Orsováig vagy Verciorováig és Orsovától T. Severinig) minden üresen vagy rakottan közlekedő teherszállító és uszály, evezős hajó vagy dereglye után az illető vízijármű köbözési bizonyítványában kitüntetett teljes befogadó és illetve hordképesség alapján 1000 kgros tonnánként 20 fillér, gőzös és uszályhajókon, evezősökön, dereglyéken és egyéb vízi járműveken elhelyezett árukért hajózási díj fejében 100 kgr.-ként 18 fillér szedetik.

² Üres vagy rakott járműveknél a hordképesség alapján 1000 kgros tonnánként 5 fillér; árukért 100 kgr.-ként 4 fillér.

koronkint a lapokban és most a jelentésben közzétett kimutatások igen jól hallatszanak a laikus füleknek,¹ de hogy ezek az összegek meghozzák-e a Dunába fektetett közel 40.000,000 korona tőke kamatait, az nagy kérdés. S még nagyobb kérdés az, vajjon ezek az összegek felérnek-e azzal az eredménnyel, hogy az idegen hajók a magyar Aldunát messze elkerüljék s vajjon ez volt-e célja a forgalmi akadályok eltávolításának?

Azután itt van mindezek kiegészítője, az orsovai kikötő! Valóban nehéz e tárgyról elfogultság nélkül írni s alig csodálható, hogy az orsovaiak keserű gúnyra fakadnak, ha ez az ügy szóba kerül.

A Duna szabályozásának természetszerű kiegészítője és befejezése volt az állami kikötő (átrakodó állomás) felépítése.

A mikor e kérdés fölmerült, az orsovaiak, a kik e kikötőtől sokat reméltek, váltig azt kívánták, hogy az és a rakpart a község belső területén építtessék föl. Kérésüknek nem lett fogana-tja. Felépítették a kikötőt a községen kívül, jó messze s olyan helyen, hol a hajók nem akarnak kikötni. Legalább a német és magyar hajók, melyeknek a községben meg van a régi jó állomásuk, hallani sem akarnak az állami kikötőről. A csekély számú román és szerb hajók pedig mint emlitem, egyáltalán nem kötnek ki Orsován. Más hajók az Aldunán nem láthatók. Ennélfogva a nagy állami kikötő ott közel a magyar-román határszélhez, üresen elhagyottan s szomorúan hallgatja egyedül a Duna mormolását. Teljesen felszerelve, ellátva emelőgéppel, darukkal, raktárakkal; kiépítve a vasút, minden készen várja a hajókat. De ezek nem jönnek. A darut kikezdi a rozsdá. Úgy lóg az a levegőben, mint valami nagy kérdőjel, mintha azt kérdeznék: minek vagyok én itt? Az üres raktárak betört ablakain sírva dudorászik a szél. Az állampolgárok verejtékes millióiból felépített állami vagyon igazi holt tőke gyanánt hever itt elhagyatottan, szomorúan. Egyetlen fillér hasznót sem hoz az ma az államnak. S teljesen elveszett Orsovára nézve. Mondom, nem lehet e tárgyról elkeseredés nélkül szólni. A ki látta az alig 1 1/2 órányira levőt, severini kikötőben horgonyzó seregét a legkülönfélébb hajóknak, az nem veheti szívfájdalom nélkül tudomásul, hogy Orsova a magyar állam végvára, a régi híres hely, a mely látta egykor Traján légióit és gályáit, s az orsovai milliós kikötő mindenkitől elhagyatva szomorúan és hiába várja, hogy felkeressék. Az alulról jövő idegenre nézve pedig, a ki még csak az imént hagyta el a meglepően élénk, rohamosan fejlődő Turn-Szeverint és ennek hajókkal telt partjait, elhaladva a magyar állami kikötő előtt s behajózva Orsovára, valóságos rejtély gyanánt kell felmerülnie a kérdésnek, mi az oka annak, hogy a nagyszabású magyar kikötőben

A kirótt illeték összege volt:

1900-ban	550,465 K	1903-ban	591,027 K
1901-ben	545,943 ,	1904-ben	761,028 ,
1902-ben	517,833 ,	1905-ben	627,077 ,

egyetlen hajót sem lát horgonyozni, egy kocsi, de egy teremtet lélek sem mutatkozik rajta, hanem kihaltság, mozdulatlanság uralkodik ott, s miért futnak a hajók a községbe, a hol pedig se vasút, se kiépített és felszerelt rakpart nincs?

Mindezek a kérdések, habár inkább országos jellegűeknek látszanak is, nagy fontosságúak azon okoknak szempontjából, a melyek Orsóva hanyatlását előidézték.

Az a bizonyos lánc, melynek a hajózási terhek, a gabonavámok, az útlevélkényszer, az állatbehozatali tilalom stb. csak egyes szemei, itt feszül meg a legjobban. Hatása alatt ez a határszéli község szenved a legtöbbet. Az az ellenszenv, melyet Romániában a mi elzárkózási politikánk keltett, eléggé ismeretes. Mind a mellett Orsova s a román határszéli községek élénk kereskedelmi forgalomban voltak mindaddig, a míg határátkelési igazolványok alapján az Orsovaiak szabadon közlekedhettek Romániába. A kivándorlási törvény ennek véget vetett, behozván az útlevélkényszert. A román állatbehozatali tilalom s a szerb határozat nemcsak a marhakereskedést tette lehetetlenné Orsován, hanem oly húsdrágaságot idézett elő e helyen, melynek piacát azelőtt a szerb mészárosok bőven ellátták hússal, tetemes adókkal járulván ezért a kincstári és községi jövedelmekhez, hogy ma már a hús alig szerezhető be itt s a szegényebb nép kénytelen lemondani a hússal való táplálkozásról. S hogy a hajózási illetékekkel megtöltött vámok semmi esetre sem buzdíthatják az alulról jövő hajókat arra, hogy az orsovai kikötőbe tolongjanak, az ezek után egészen természetes, tes. „Sokat, igen sokat vártunk a Vaskapu szabályozásától” — írja egy kiváló orsovai szakember, — „azt hittük hogy kereskedelmünk-
iparunk fel fog lendülni. Fájdalom, csalódtunk. Míg a Vaskapu szabályozva nem volt, addig eltekintve az elvétve 5—6 évenként előfordult hajózási nehézségektől, a mikor is Orsova munkás népe, szállói és iparosai, valamint kereskedői fokozottabb módon el voltak foglalva, jólétnek örvendett Orsova. Volt előnyös kereskedelmi szerződésünk Romániával, Bulgáriával és Szerbiával s kivitelünk ezen országokba virágzott. 1889 óta nincs szerződésünk Romániával és most épp úgy állunk Szerbiával, valamint Bulgáriával.” Vagyis az összes keleti államokkal elrontottuk a dolgot s ennek következményei miatt szenved Orsova. E napokban híre jött annak, hogy a romániai határozat megszüntetése iránt tárgyalások indultak meg. Mi igaz e hírből, nem tudhatni. De rendkívül jellemző, hogy az agráriusok már e pusztá hír hallatára is megfújták a harci riadót.

IV.

Most már számoljunk le a tényekkel, Láttuk s ezt a legélesebben kell kidomborítanunk, hogy Orsova múltját nem polgársága bölcseségnek, szorgalmának és kitartó munkásságának, hanem a természeti körülményeknek, a község fekvésének, geológiai alakulatának köszönhetette

Azok a forgalmi akadályok azonban, a melyek e múlt létrehozásában döntő szerepet játszottak, immár megszűntek. Vasutak és hajók állanak az utasok rendelkezésére, melyekkel úgyszólván a napnak minden órájában távozhatnak Orsova területéről, s tegyük hozzá, nem lévén ok, miért tartózkodjanak benne, távoznak is. A minthogy pl. mesébe illik az a gyorsaság, melylyel egy-egy hivatalosan rendezett aldunai kirándulás résztvevőit a rendezők az orsovai kikötőnél kocsiba rakni s Herkulesfürdőbe elszállítani szokták, csakhogy az isten szerelméért észre ne vegyék szégyenünket, Orsovát. Szóval az idegen forgalomtól már nem sokat várhat a község. Még kevesebbet remélhet az államtól s illetve attól, hogy akár a kormány, akár a hatóságok saját iniciatívájukból hozzáfognának a község lábraállításához. A restauráció munkájának belülről kell kiindulnia. Orsova megmentése csakis Orsova polgárságának műve lehet. Ha ez tudatára ébred annak, hogy jövőjét csakis munkával biztosíthatja s két karjában bizakodva szívvel, lélekkel bele is fekszik a munkába, úgy a községnek lesz jövője. Az eddig tanúsított szatócskodás, közönyösség és tétlenség azonban belátható rövid időn belül sírját ássa Magyarország e nagyrahivatott véghelyének.

Konkrét utakat és módokat, melyeken a község fellendítése elérhető volna, itt nem lehet fejtegetni. Ezeket maga a helyi társadalom találhatja meg legbiztosabban s feltétlenül meg is találja, mihelyt a helyzet vizsgálatába komolyan és közérdektől vezéreltetve belemélyed. Mi legfeljebb csak általános irányt jelölhetünk meg inkább annak illusztrálására, hogy vállvetett munkával a jelszavukon túlmenő igazi hazafisággal nagyon sokat lehetne itt tenni.

Úgy véljük, a községi képviselőtestületnek kötelessége volna az ügyvel sürgősen foglalkoznia. Kebeléből kiküldendő bizottságnak kimerítő memorandumba kellene foglalnia az összes bajokat. E memorandumot a karánsebesi kerület országgyűlési képviselő útján, a ki megválasztását jóformán az orsovaiak rendíthetetlen kitartásának köszönheti s a ki a határőrvidéki Vagyonközségnél elfoglalt állásában nagyon sokat tehet az ügy érdekében, e képviselő útján a kormány, a törvényhatóság, a temesvári ker. és iparkamara, a község és az orsovai polgárság kiküldöttjeiből összeállítandó szaktanácskozmány elé kellene juttatni. E konferencián, valamint a memorandumban különösen hangsúlyozandó volna, hogy mivel Orsova a nyomorba jutott határőrvidékkel való gazdasági viszonytól semmit sem várhat, ezzel szemben minden arra kényszeríti, hogy keleten, a Balkán-államokkal való forgalomban keresse boldogulását, ezen államok gazdasági viszonyai sürgősen tanulmányozandók lennének főként abból a szempontból, minő iparcikkokban mutatkozik ott nagy kereslet s mely árúk termelése és kiszállítása volna Orsovára nézve ajánlatos. Ennek megállapítása után haladéktalannal meg kellene teremteni a szükséges ipari és kereskedelmi vállalatokat Orsován. Nem kételkedünk benne, hogy az életrevaló vállalkozáshoz tőke is volna bőven. A vagyonközség óriási vagyonával bizonyosan

résztenne az alapításban. Hiszen kötelessége a heverő tőkét a határvidék gazdasági és kulturális fellendítésére fordítani. S úgy tudjuk, éppen a mostani elnök, Burdia Szilárd orsz. képviselő nagyszabású tervekkel foglalkozik ily irányban. Aztán a két helybeli pénzintézetnek is be kell látnia, hogy hivatása nem merülhet ki a volt határvidéki parasztbirtokoknak adósságba süllyesztése és a nyomorúságos hivatalnoki váltók révén elért magas osztalékokban, hanem a tőke produktív felhasználását elő kell segítenie. Annál is inkább, mert ha csak egy pillanatra is megfontolják azt a körülményt, hogy a két intézet adóköteles (tehát a mérlegszerintnél mindig nagyobb) évi jövedelme együttvéve

1895-ben	41.132	kor.
1896-ban	45.217	„
1897-ben	37.386	„
1898-ban	48.550	„
1899-ben	48.646	„
1900-ban	52.872	„
1901-ben	38.714	„
1902-ben	40.029	„
1903-ban	34.983	„
1904-ben	33.656	„

korona volt, vagyis az utolsó tíz év alatt 41.000 koronáról 33.000 koronára apadt, úgy lehetetlen rá nem jönniök, hogy a talaj, melyből eddig életerejüket szívták, kimerülőfélben van — a minthogy a volt határvidéki birtokok és az orsovai ingatlanok már alig is bírnak el több terhet — s hogy ezen az úton alig érhetnek meg újabb 10—15 évet. Míg ipari és kereskedelmi akció útján biztos jövő elé nézhetnek.

A létesítendő vállalatok tekintetében pedig annyit már itt is jelezhetünk, hogy egy kiváló szakember szerint egy Bartloin-féle falepároló gyár Orsova község gazdasági helyzetének fellendítéséhez nagyban hozzájárulhatna.

A szomszédos Jeselnica, Ó Ogradena községek határában elég bükkös erdeje van a kincstárnak s a karánsebesi vagyonszövetségnek, a mit úgy sem tudnak értékesíteni. Ecetet, acetont, hamuzsirt, kátrányt, faszenet bőven lehetne produkálni s esetleg a község világítására szükséges világító gázt is könnyen lehetne itt megnyerni. Ezenkívül a gyár körül virágzó munkástelep fejlődhetne ki. S a dolog egyáltalán nem oly nehéz. Magánvállalatnak vagy konzorciumnak kellene az ügyet kezébe vennie. A faárak alacsonyak. A Duna vizén való szállítás a gyárnak kezeügyébe esik. Az állam készségesen eladná heverő tőkét képviselő bükkfakészleteit, sőt talán szubvencionálná is a vállalatot. — Ugyanezen szakember véleménye szerint meglehetne honosítani e vidéken a házi szövőipart, a kosárfonást és fafaragást. Fa van bőven, füzeseznek létesítéséről a Duna mocsaras kiöntésein könnyen lehetne gondoskodni.

Az ifjabb és vénebb lakosság, vagyis a mely erdei munkára nem használható, e réven tetemes jövedelemre tehetne szert, stb.

Azután szakférfiak véleménye szerint ki kellene építeni a község egész hosszában a partot, hogy már a legelső benyomás is jó legyen, a mit az Aldunáról érkező idegen nyer. Továbbá sürgősen meg kellene és meg is lehetne szüntetni Orsova szégyenfoltját, a gyilkos port, az utak aszfaltozása vagy kikövezése, a Dunának vízvezetékre és locsolásra való felhasználása által, a mely úton még a község nemcsak leégés veszélyétől volna megmenthető, a mi most éppenséggel nincs kizárva, hanem egyúttal jó ivóvízhez is juthatna, a mit ma az egész községben hiába keres az ember.

A világítás nyomorúságait már szintén említettem. Ez a kérdés, a mely egymaga képes nevetségessé tenni a községet az idegen előtt, igen könnyen volna megoldható a Cserna folyó vízerejének kihasználása és villamos erőtelep létesítése által, mely úton az ipar is olcsó erőhöz juthatna stb.

Az útlevélkényszert pedig és általában a határszéli forgalom akadályait mielőbb meg kellene szüntetni. Eltekintve attól, hogy nevetéses dolog ma, a mikor nyugaton teljesen szabad a közlekedés, kelet felé kínai fallal körül venni magunkat, Orsovára az útlevélkényszer rendkívül súlyosan nehezedik, mert a románoknak, szerbeknek, bulgároknak, kik pedig azelőtt nagyszámban jöttek Orsovára bevásárlás végett, lehetetlenné teszi az orsovai piac felkeresését. Másrészt az orsovai kereskedőknek is megnehezíti a balkán államokban lakó üzletfeleikkel való érintkezést. A leánykereskedést viszont alig akadályozza meg, a mi pedig főcélja volna. De tegyük fel, hogy sikerül a leánycsempészetet megakadályoznia, vajjon felér-e ez azzal az eredménnyel, hogy a gazdasági forgalom lábára békókat rakunk s miközben egyrészt így keleti végvárunk életerejét apasztjuk, létalapjait aláássuk, ugyanakkor másrészt csupa ellenségekkel vesszük körül? A természet Orsova feladatát egyenesen abban jelölte meg, hogy pionírunk, a magyar munka és kultúra termékeinek úttörője legyen keleten s közvetítője a keleti világ és Magyarország békés érintkezésének. Mi pedig behunyjuk szemünket e félreismerhetetlen igazság előtt s mindent elkövetünk, hogy véghelyünk e nagy hivatását ne tölthesse be. Ez esztelenség, melyet oly gyorsan, a mint csak lehet, meg kell szüntetni.

Vas Béla.

A SZÖVETKEZETEK ÉS A PARASZTSÁG.

III.

Nagyot akar, a ki lendíteni akar a magyar paraszt sorsán. Rokonszenves, termékeny és kultúrában gazdag törekvés ez, a mely minden szabad elméjű ember lelkes csatlakozására tarthat igényt. De a ki komolyan és becsületesen törekszik e cél megközelítésére, annak nem a *fogyasztásra*, hanem a *termelésre* kell a figyelmét irányítania.

A magyar paraszt szegénysége semmi másból nem származik, mint a termelésének fogyatékoságából. Szerény pár holdján alig termeszt egyebet, mint gabonát. Említettük már, hogy másfél hold terület, ha gabonát természetnek rajta, csak kétszáz korona értékű emberi munkát képes befogadni, holott ugyanazon másfél hold terület a tejgazdaság révén 510 koronával honorálja a parasztcsalád kétségen kívül több, gondosabb és intelligensebb munkáját. Nemcsak a tejtermék képes e nagyobb, figyelmesebb és intelligensebb munka, hogy úgy ne mondjam: e magasabb kultúra befogadására, hanem még azonkívül a kisgazdaság terményeinek egész sorozata, 8 ezek közül elsa sorban azok jönnek tekintetbe, a melyeket nagy mennyiségben lehet termelni, mert a belföldön, de még sokkal inkább a külföld gazdag iparúzó államaiban állandó és kiterjedt piacra számíthatnak. Ilyen termények: a hússertés, a lúd, kacs, pulyka, tyúk és tyúktojás, gyümölcs, főzelék frissen és konzerválva, zöldség és egyéb kerti vetemények, dinnye és uborka, komló, len és kender, — hogy ne is beszéljünk a borról és a szarvasmarháról, a melyeknek termelésében az intelligens parasztgazda szintén excellál.

Mindezen termények több, figyelmesebb és intelligensebb munkát igényelnek a gabonatermelésnél, de a piaci áruk is megfelelően nagyobb. A kisparaszt, ha a tevékenységét rájuk irányítja, jóval nagyobb értéket produkál minden hold földjén, mint a gabonatermeléssel. Szóval, azon arányban, a mint velük foglalkozik, *belterjesebb* lesz a gazdasága.

A belterjes parasztgazdaságnak azok a kezdetei, a melyek a mi tej szövetkezeteink nyomában járnak, még nagyon szerények. Több száz koronás jövedelemgyarapodás csak a tagok egy csekély részének jut. Az országban levő összes tejszövetkezetek százmillió liter évi tej forgalmához átlag csak 1700 literrel járul egy-egy tag, a mi — előbbi számításunk arányában — csak száz korona évi jövedelemgyarapodásnak felel meg. Persze vannak — és igen nagy számmal — szegény zsellérek is a tagok sorában, a kik egyetlen tehénkájuk után alig pár száz liter tejet hordanak be a szövetkezet vajkészítő telepére. Kezdet kezdetén vagyunk, s így, ha teljes fogalmat akarunk nyerni arról a hatásról, a melyet a termelő irányú szövetkezeti mozgalom a parasztság vagyonosodására és gazdálkodására gyakorol: a fejlettebb külföldnek és főképp a legfejlettebb parasztszónak, Dániának viszonyait kell figyelembe vennünk.

Dánia ezidőszereint a tejjgazdaság mintaállama. Noha úgy területére, mint lakosságára nézve tízszer kisebb a magyar birodalomnál: több, mint ezerre megy a tej szövetkezetei száma (1904.) összesen 149.900 taggal. A tejforgalom évi összege közel jár a két milliárd literhez, a melyhez egy tag átlag *tizenhárom-ezer literrel* járul, nyolcszorannyival, mint a mi tej szövetkezeteink tagjai. Pusztán a vajtermelés évi jövedelméből 1300 korona jut egy főre.

Ezt a fényes eredményt a dán parasztgazdák nem köszönhetik másnak, mint a szövetkezeteik sokoldalú és intelligens ténykedésének. A dán tejszövetkezetek nem csupán a tej feldolgozásával törődnek, hanem azzal is, hogy tagjaik a teheneiket minél okszerűbben gondozzák. E célból szakképzett tisztviselőket tartanak, a kik sorra járják az istállókat, minden egyes tehenet megvizsgálják, a tejük zsírtartalmát megméri s a parasztgazdát tanácsal látják el a tehen ápolása és takarmányozása dolgában.

A tehének okszerű tartásával a tej zsírtartalmát, valamint a vajgyártás technikáját oly magas fokra emelték, hogy 23—24 kilogramm tejből képesek egy kilogramm vajat készíteni. A vaj

minősége is páratlan. Miután észrevették, hogy a vaj zamatját bizonyos, a tejben levő baktériumok hozzák létre: e baktériumokból tiszta kultúrát tenyésztenek és ezt adják a tejbe, a melyet előbb pasteurizáció útján tisztítanak meg minden élő szervezettől.

Az egyes gazdák által szállított tejet a zsírtartalma szerint fizetik. Az évi üzleteredményből a tagok nem üzletrészek szerint, hanem a szállított tej mennyiségének arányában részesednek. Hasonló módon, mint a külföldi nagy fogyasztószövetkezetek tagjai, a kik szintén nem üzletrészek, hanem a bevásárlásaik évi összege után kapják az osztalékot, tehát abban az arányban, a melyben a szövetkezeti kooperációhoz hozzájárulnak.

De nemcsak közvetlenül, a tej vételárával gazdagítják a dán tej szövetkezetek a parasztságot, hanem azzal is, hogy a marhatenyésztést óriási nagy mértékben fokozzák és ezzel együtt emelik a földművelés intenzitását. Szolgáljon a belterjes parasztgazdaság óriási fölényének megvilágítására az a tény, hogy Dániában minden négyzetkilométernyi területre (1898.) átlag 45 szarvasmarha jut (köztük 28 tehén), a magyar birodalom egy négyzetkilométerére pedig (1904.) átlag 17 darab, ebből is csak 7 tehén. Eltekintve a tejjgazdaság és a marhatenyésztés nagyobb jövedelmétől: a dán gazda 45 szarvasmarha trágyáját használhatja fel ugyanakkora terület művelésére, a melyhez a magyar gazda csak 17 marha trágyájával rendelkezik. Az erősebb trágyázással persze karöltve kell hogy járjon a talajnak és termékeinek erősebb és finomabb megmunkálása. A dán paraszt több költséget, több és finomabb munkát fektet a földbe, mint a magyar paraszt. A dán paraszt belterjesen gazdálkodik, a magyar paraszt külterjesen. A dán paraszt gazdag, a magyar paraszt koplal és kivándorol az országból, a mely ép oly szegény, mint a parasztjai. Pedig mindazon előző helyen felsorolt terményeknek, a melyek intenzívebb és jobb minőségű munkát követelnek, s a melyeket a kisparaszt nagy előnnyel termelhetne, hatalmas piacuk van a külföldön! Ausztria iparos tartományai, Németország, Svájc, Belgium és Anglia igen nagy mennyiségeket fogyasztanak belőlük, de még sokkal többet el tudnának fogyasztani. Sőt Magyarország belső szükséglete sincs fedezve a belterjes parasztgazdaság terményeiből; — a húsnak, a baromfiudvar és a kert terményeinek ára oly magas, mint akármelyik gazdag ipari államban. S ennek semmi egyéb oka nincs, mint az, hogy az egész mező-

gazdaság gabonát termel és minden egyebet elhanyagol — tehát az élelmiszereket ugyanazon körülmény drágítja meg, a mely a parasztság és az egész ország szegénységét, az ipar és a kereskedelem pangását okozza. *Az élelmiszereknek ezen a drágulásán semmiféle fogyasztási szövetkezet nem segíthet, hanem csupán a mezőgazdasági termelés egyoldalúságának megszüntetése.*

Manapság a magyar paraszt azért fekteti a fősúlyt a gabonatermelésre, mert egyéb, kvalifikáltabb terményeit bajjal tudná értékesíteni. Az utóbbi évek folyamán ebben némi eltolódások történtek, de még alig érintették a régi külterjes gazdálkodás rendszerét. A paraszt senkitől sem várhatja olyan mértékben sorsa javulását, mint a kereskedőtől, a ki nyereségvágyától indítatva meg fogja találni és ki fogja szélesíteni az összeköttetést a nyugateurópai fogyasztás s a magyarországi kisgazdaság között. És lám épen a kereskedőosztály az, a mely ellen az agráriusok — a fogyasztó-szövetkezetek segítségével — hangulatot keltenek a parasztság körében.

Ahhoz, hogy a magyar parasztság a belterjes gazdálkodásra áttérhessen, két dolog szükséges. Az egyik, hogy kiviteli üzlet útján szervezve legyen a belterjes parasztgazdaság terményeinek a külföldön való értékesítése. A másik az, hogy a parasztság figyelme ezekre a terményekre ráterelődjék. Az előbbi feltétel megteremtésére minden bizonynyal a kereskedők vannak hivatva. Az utóbbit — a kvalitatív terményeknek a parasztság körében való propagálását — megcsinálhatja a falusi kereskedő vagy pedig a termelőszövetkezeti mozgalom. Akár az egyiknek, akár a másiknak az az állandó munka is osztályrészéül jut, hogy a terményeket a faluban az egyes parasztoktól összegyűjtse, kikészítse¹ és becsomagolja. Kérdés persze, ki tudja ezt jobban elvégezni: a falusi kereskedő vagy a termelőszövetkezet? Ott, a hol az értékesítésnek gyors a menete, a kereskedők versenye nagy, a parasztságnak pedig sok és olcsó hitel áll a rendelkezésére, mint például Angolországban, ott a kereskedő is nagyon előnyösen — már mint a belterjes földművelésre nézve előnyösen — hajthatja végre az árunak a faluban való összegyűjtését és kikészítését. Nálunk, Magyarországon, a tejgazdaság szövetkezetiileg van szervezve, bár itt sem hiányzik olyan tej feldolgozó-telepek, a melyek valamely kis falusi

¹ Kikészítés a nyerterménynek a fogyasztópiac s a szállítás céljaihoz való alkalmazása. Tehát tejnél a vajkészítés, gyümölcsnél az osztályozás vagy a konzerválás, lennél, kendernél a gerebenezés stb.

vállalkozó kezében vannak. A tejtermékek kivitelét azonban tisztán a nagykereskedelem közvetíti. Már a tojás, a hagyma, a gyümölcs és a baromfi értékesítése kizárólag kereskedelmi alapon van szervezve nem csupán az országos s a nemzetközi forgalomban, de — néhány tojásgyűjtő állomástól eltekintve — a falun is.

De viszont kétségtelen, hogy a helyi kikészítésnek szövetkezeti szervezése oly előnyökkel dicsekedhetik, a melyeket a kereskedelem nem adhat meg, a melyeket csak az öntudatra, az értelem s a tudomány megbecsülésére ébredő parasztság tömörülése hozhat létre. Láttuk ezt már a tagjaik gazdálkodását oktatással és ellenőrzéssel javító dán tejszövetkezeteknél. A helyi forgalomban a kereskedelmi szervezet csak rövidebb, hosszabb ideig fenmaradó átmeneti alakzat lehet, a jövő azonban a termelőszövetkezeté.

Megláthatjuk a szövetkezeti kikészítésnek a magánvállalkozás fölött való előnyeit a parasztgazdálkodás terményeinek bármelyikénél. Igaz, hogy a baromfi leölését és koppasztását, a tojás, a gyümölcs válogatását, az utóbbinak és a főzeléknek konzerválását, a sertés feldolgozását s a megfelelő piacképes csomagolást a magánvállalkozó is igen jól elvégezheti. De már a fajállatok, a vetőmag, az oltvány, a megfelelő műtrágya és technikai segédeszközök beszerzését és a mi a fő: *az egyes paraszt oktatását s a termelésének ellenőrzését* csak a paraszt-szövetkezet képes rendszeresen és tökéletesen végrehajtani. A borkereskedelem egy évszázad alatt sem gyakorolt olyan hatást a szőlőművelésre, mint a Francia- és Németországban keletkezett szüretelőszövetkezetek, a melyeket persze nem szabad összetéveszteni a nálunk három helyen is felállított, de be nem vált *pinceszövetkezetekkel*. Emezek a bor közös értékesítésére helyezik a fősúlyt, a mi hajótörést szenved a bor értékmegállapításának nehézségein, amazok meghagyják az értékesítést az egyes szőlőgazda kezében, csupán a szőlőművelés menetét ellenőrzik és javítják a tudomány útmutatása szerint, azonkívül a bor kipróbálását és kierjesztését is magukra vállalják. Erre a célra modern préházat és fűthető erjesztőkamrákat állítanak fel; az erjesztést pedig szakképzett s a modern bakteriológia vívmányait felhasználni tudó egyénekre bízzák.

Teljes modern kifejlésükben a termelőszövetkezetek már a parasztság egy bizonyos magasabb kultúráját feltételezik, tehát olyan állapotot, a melytől még távol állunk. A kereske-

delmi alapon szervezett kikészítés nem tud a fejlettség ilyen fokára emelkedni, mert nem képes úgy bekapcsolódni az egyes termelő gazdaságába, mint a termelők saját szövetkezete. Egyelőre persze alig várhatunk egyebet a fejlődéstől, mint az eddigi, már évtizedes állapot nagyobbstíliú folytatását és valószínű, hogy a termelőszövetkezetek mellett a kereskedői vállalkozásnak is nagy szerep fog jutni a falvakban, az intenzív gazdálkodás meghonosítása körül. Nemcsak az exotikus gyarmatokban van a kereskedelem arra hivatva, hogy a természet kincseit feltárja és a társadalom gazdasági erőit fokozza, de nagy és termékeny kulturmunka vár rá azon a tejjel mézzel folyó és mégis földhöz ragadt szegény gyarmatterületen is, a melyet Magyarországának hívnak.

Nem az ipar hiánya okozza Magyarország szegénységét és gyarmati jellegét, hanem a mezőgazdaság külterjessége. Magyarország mezőgazdasága a morbus latifundii-ban szenved: krónikus gabonatermelésben. Koldussá és kulturanélkülivé a tízezerholdas latifundium teszi az országot, a mely nyolcezer holdat a tízezerből évről-évre gabonával vet be. De gazdaggá, műveltté és demokratikussá teheti a tízholdas parasztbirtok, a mely csak három-négy holdat vet be gabonával, a többit szálaskakarmány, burgonya, répa, szőlő, iparnövény és kerti vetemény termesztésére fordítja. A mely négy tehén tejét szállítja a tejszövetkezetnek, s a lefölözött tejen elsőrendű hússertéseket nevel. A mely a baromfi és tojásprodukciónak a belga szénbányák környékén adja el, s a melynek gyümölcstermelése megfelel a berlini és a londoni piac igényeinek. A mely megsokszorozza a földműves jövedelmét és létrehozza azt a jómódú földművelő lakosságot, a melynek nagy fogyasztóképessége gyerekjátékká teszi az iparfejlesztés feladatait. Csak egy útja, egy célja és egy lehetősége van a parasztság fölsegítésének: létrehozni az intenzív földművelést és gazdaggá tenni az egész országot.

IV.

Már most lássuk, milyen mértékben segítik elő a parasztság intenzív gazdálkodását a nagybirtokos-agrárius-klerikális körök egyéb szövetkezetei, a melyeket a parasztok részére alapítottak.

A fogyasztószövetkezeteik, a melyeket a nép körében terjesztenek, rendszerint *értékesítő* szövetkezetnek is mondják

magukat Maga a *Hangya* is *fogyasztó és értékesítő* szövetkezet; legalább a cégtáblája szerint. Tény azonban, hogy ezek az értékesítő szövetkezetek a saját önzetlenségükön és a nép hagyományain kívül épen semmit sem értékesítenek. Nem értékesítenek, mert ehhez nem elég a nép fanatizálása; — ehhez kereskedői talantum is kellene. Az értékesítés nem olyan vevővel szemben történik, a ki reverzálissal kötve lévén, kénytelen a szövetkezetnél vásárolni, — sőt akárhányszor keresni kell a vevőt a szomszéd városban, egy más ország részben vagy esetleg a külföldön is. Lehet, hogy helyenként az adminisztráció megbízhatatlansága is lehetetlenné teszi az értékesítő tevékenységet, — lehet, hogy a szövetkezeti apostolok egyáltalán soha nem is gondoltak rá komolyan. Annyi tény, hogy nem foglalkoznak vele.

Így hát a szövetkezeti értékesítés ügyében — a mely már közelebről érdeklí a paraszt termelését — azt lehet mondani, semmit sem tettek az agráriusok, hacsak azt a működést, a melyet a *magtárszövetkezetek* kifejtenek, el nem ismerjük szövetkezeti értékesítés gyanánt. Az *Országos Központi Hitelszövetkezet* — a melyet az agrárius befolyás pár év óta teljesen hatalmába kerített — eddig már 44 szövetkezeti gabonaraktárt létesített az ország legkülönbözőbb vidékein. Külföldön az ilyen magtárszövetkezeteket a parasztok abból a célból csinálják, hogy a gabonájukat ne kelljen aratás után pénzsűkéből az aratást követő alacsony árfolyam szerint eladni. E végből közös magtárat létesítenek, a mely a gabonát súly és szokványos minőség szerint átveszi, nyugtázza és pénzelőleget ad rá. A magtár vezetősége az árfolyamok lehető kihasználásával intézi az eladást, s e közös eladások átlag-árfolyamával, az év végén fizetik ki (persze az aratáskor adott előleg levonásával) az egyes tagtól átvett gabonát. Végső eredményben tehát a szövetkezeti tagoké lesz az árfolyamnyereség.

Ez tehát, a mint látjuk, igen szép és hasznos intézmény. Csakhogy az *Országos Központi Hitelszövetkezet* magtárszövetkezetei egészen más alapon működnek. A gabonát ugyanis a legtöbb esetben nem súly és minőség szerint és nem elszámolásra veszik át a tagoktól, nem előleget adnak rá: hanem rögtön az átadásnál, a napi árfolyam szerint, meghatározott árban *meg veszik* tőle. A parasztgazda tehát ott tart, a hol előbb tartott: a szövetkezeti gabonaraktárba viszi ugyan a learatott gabonáját, de ugyanazt az alacsony aratási árfolyamot kapja érte, mint a kereskedőnél.

Az árfolyamnyereség nem az övé, hanem az *Országos Központi Hitel-szövetkezeté*. Ezek a magtárak — lényegük szerint — nem egyebek, mint a szövetkezeti központ gabonakereskedelmi vállalatai.

Épúgy mint a Hangyának és a Keresztény Központnak fogyasztószövetkezeteinél, az Országos Központi Hitelszövetkezet gabonaraktárainál is tapasztalhatjuk azt az előző helyen már kimutatott igazságot, hogy *a felülről csinált szövetkezetek haszna nem a tagoké, hanem azoké, a kik megcsinálták őket*.

Magukon hordják ez igazság bélyegét az agráriusoknak a parasztok részére csinált hitelszövetkezetei is. A *Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete* és az *Országos Központi Hitelszövetkezet* nem hiába, hogy folyton az önzetlenségüket hangoztatják, de valóban az ország legdrágább földhitelintézetei, pedig perlési kedvezményeket, bélyegkedvezményeket és kamatmentes állami kölcsönt élveznek. Öt és félszázalékos kamatlábuk nagyobb, mint akármelyik nyereszkesítő pénzügyintézeté; pedig még hozzászámítanak egy félszázalékot kötvényértékesítés címén. S ez a kamatláb is, mire a Központi Hitelszövetkezettől a vidéki fiókon keresztül a kisparaszthoz eljut: útközben megnő 2—3 százalékkal.

Nem lenne teljes az agrárius szövetkezet-alapítások sorozata, ha meg nem említenők a *Magyar Gazdák Vásárcsarnok-Ellátó Szövetkezetét*. Azt hinné az ember, hogy ezt már csakugyan a kisparasztság számára, a belterjes gazdálkodás előmozdítására alapították. Valóban pedig úgy áll az ügy, hogy ez a szövetkezet épen a kisparaszt számára hozzáférhetetlen. Nincsenek ugyanis falusi fiókjai, a melyek a parasztok terményeit, összegyűjthetnék, — csupán központja van Budapesten, s az egyes tag ide kénytelen minden kilogramm vaját, minden kosár gyümölcsöt külön postacsomagban beküldeni. Az értékesítés esetleg még levelezést is von maga után. A kisparaszt nem igen kapható ilyesmire. Különben a szövetkezet épen a centrális kezelés s a velejáró tömérdek apró költség miatt jóval drágábban dolgozik, mint akármelyik közönséges kereskedelmi vállalat. Az agráriusok szövetkezeti apostolai épen ennél, a parasztság jólétét s a belterjes kisgazdaságot közelebbről érdeklő vállalkozásnál felejtették el a falusi szervezet kiépítését, a melyet oly nagy ambícióval hajtanak végre, ha fogyasztószövetkezetekről van szó.

Szemmel látható, hogy az agráriusoktól mi sem áll távolabb, mint a belterjes parasztgazdaság kifejlődésének előmozdítása. S ennek az egyszerű magyarázata abban rejlik,

hogy nekik nem kell az intenzív földművelés — legalább nem kell az ország és a világpiac mai viszonyai között. Ha egyeznék az érdekeikkel: rég megcsinálták volna ők maguk, a saját nagy uradalmaikban és nem várnának a parasztoakra.

De nem kell nekik. Nem kell a nagybirtok sajátos gazdasági természeténél fogva. Egyetlenegy termény van, a melynek termelésében hatalmas a nagybirtok: és ez a gabona. A mezőgazdaság többi terményeiben aránylag gyenge a termelő-képessége. Kertgazdasággal, gyümölcsstermeléssel és baromfi-tenyésztéssel a nagybirtokos nem foglalkozhatok, a szőlőgazdaságban is elmarad a kisbirtokos mögött, sőt az állattenyésztésben is, mert a kisbirtokos a maga kevés barmát gonddal, szeretettel ápolja és nem csupán tenyészti, de kihasználja a munkaerejét is.

A nagybirtok nem áll elvi ellentétben a belterjességgel. Át tud térni ő is az intenzív gazdálkodásra, de csupán egy alakban: ha felosztja a földjeit három részre, s ezeken felváltva — és erős trágyázással — gabonát, takarmányt és kapásnövényt termel. Ez az, a mit közönségesen váltógazdaságnak neveznek. Ennek is el nem engedhető feltétele, hogy a húsnak, a kapásnövénynek — de mindenkéfelett *a gabonának* magas ára legyen, mert a váltógazdaság nagyobb tőkebefektetést és jóval több munkaerőt követel a közönséges gabonatermelésnél. Németországban, a hol a gabona-árakat mesterségesen megdrágították a védővámok, lehetséges ez a gazdálkodás, nálunk, a mi árviszonyaink mellett azonban lehetetlen.

Van még egy alakja a belterjes nagygazdaságnak: az angol rendszerű nagybérlet, a mely csupán takarmánynövényt termel, állatot tenyészt és tejgazdaságot folytat. Semmiféle növényi terméket piacra nem visz, csupán barmot és tejtermékeket. A mostani nagy húsárak s az alacsony magyarországi munkabérek mellett aligha ki nem fizetődnek ez a rendszer, a mely Angliában éppen a magas munkabérek miatt ment tönkre. Csakhogy éppen az a bökkenő, hogy ennek az állattenyésztő belterjes nagygazdaságnak szélesebb körben való elterjedése nálunk is a munkabérek emelkedését vonná maga után. A mint a belterjes nagygazdaság általában több munkást kíván s az elterjedése megdrágítja a munkaerőt.

A nagybirtokosság tehát a mai viszonyok között tudni sem akar a belterjes gazdálkodásról. Igaz, hogy az ország felvirágoztatásának s a kivándorlás megszüntetésének nincs egyéb módja — s igaz bár az is, hogy a nagybirtokosság per excellentiam hazafias és nemzetfenntartó osztálynak hirdeti

magát: de mégsem akar tudni róla, mert nem találja rentábilisnek. Sőt, a mint e sorok írója a *Huszedik Században* már egy alkalommal rámutatott, a hetvenes évek óta nem hogy belterjesebbé tette volna a gazdaságát, hanem inkább még külterjesebbé, — nem hogy haladt volna a korrallal, hanem inkább — a gabonaárak hanyatlásával párhuzamosan — visszafelé tett egy lépést, a mennyiben a szemes jószág termelését kiterjesztette, az állattenyésztést s a többi termelési ágat pedig relative apasztotta.

Ha már most a nagybirtokosság érdekeivel ennyire ellentétben áll a belterjes gazdálkodás: ugyan mi jó származhatnék rá abból, ha körülötte felvirágoznék a belterjes parasztbirtok, míg ő maga tétlenségre van kárhóztatva? Semmi, sőt ellenkezőleg! Ez a körülmény egyenesen a nagy- és középbirtok gyengülését eredményezné a következő okokból:

1. A tíz-húsz holdas parasztgazda kénytelen volna cselédek tartani, hogy a belterjes gazdaság nagyobb munkaigényeinek megfelelhessen. A négy-nyolcholdas paraszt, a ki ma napszámba, fuvarba kénytelen járni, elég munkát találna a saját gazdaságában. Mindez emelné a mezei napszámot és a cselédbért, a melynek drágulása már a mai, még mindig alacsony színvonalon is fejtörést okoz a földbirtokosságaak.

2. A kis területből, pár hold földből is szépen jövedelmező belterjes parasztgazdaság emelné a parasztnak földhétségét. Annál is inkább, mert a törpegazdaság nagyobb jövedelméből, s az emelkedő munkabérből több pénzt tudnának földvásárlásra fordítani, mint most. A parcellázások minden mesterséges megakasztás ellenére is terjednének és nagy anyagi sikerrel honorálnák a vállalkozót. Holott a nagybirtokosság görcsösen ragaszkodik a földjéhez, mert hiszen ebből meríti politikai és társadalmi túlsúlyát.

3. A parcellázások sikere a nagybirtok járadékának stagnációja, sőt csökkenése dacára is a föld árának emelkedését vonná maga után. Ez hasznos lehet az egyes földbirtokosnak, de hátrányos a nagybirtokosságra, mint osztályra nézve, mert a földbirtok eladósodásához vezet. Az agrárius írók amúgy is állandóan panaszkodnak a földárak emelkedése miatt.

4. Egyik oldalról a belterjes parasztbirtok termékenysége, más oldalról a külterjes nagybirtok terméketlensége — párosulva azzal a körülménnyel, hogy mégis ez a gazdaságilag alsóbbrendű osztály tartja kezében a föld oroszlánrészét, s az ország

vezetését: mindez nagy feszültséget hozna létre nem csupán a földéhes parasztságban, de az egész társadalomban a nagybirtokosság ellen. Ezt a szempontot sem hanyagolhatják el az agráriusok, különösen Magyarországon, a hol a föld harmadrésze kötött birtok, az ország legbecsesebb kultúrnépét pedig rémületesen fogyasztja a kivándorlás.

. . . Saját maga alatt vágná tehát a fát a földesúri osztály, ha becsületesen segíteni akarna a parasztságon és előmozdítaná a belterjes parasztgazdaság kifejlődését. Viszont gátolni sem meri. Nem mer ujjat húzni a parasztsággal. Egyes elszigetelt akadékoskodások fordulnak ugyan elő, de a nagybirtokosság vezetői nagy politikai bölcseséggel törekszenek arra, hogy a parasztságot megtartsák a saját vezetésük alatt és állandóan feltálnak — görögtűz és harsonaszó mellett — valami ajándékot a parasztság részére, lehetőleg azonban olyant, hogy a megajándékozottnak semmi haszna se legyen belőle.

És valóban, nincs az agrárius-nagybirtokos köröknek olyan, a parasztnép érdekében megindított akciója, a miről ki ne lehetne mutatni, hogy a parasztok látták a legkisebb hasznát. És ugyanez áll — bár kisebb mértékben — a kormányok intézkedéseire is, a melyeket a parasztság jóvoltáért életbe léptettek. Évtizedek óta nem kapott a parasztság egyebet a kormánytól, mint nevetni való csekélyégeket. Egy kis selyemtermelés, egy kis méhtenyésztés, néhány százezer szőlővessző, egy pár kosárfonó iskola, néhány mintagazdaság és néhány száz vándorelőadás. Ut aliquid feisse videatur. Ötezer és tízezer koronás tételek, a mik elvesznek a milliárdos költségvetésben, a hatásuk pedig elvész a parasztság milliónyi tömegében. Legalább ezerannyi kellene mindegyikből, hogy foganatja legyen.

Helylyel-közzel mégis tesz valami keveset a kormány a parasztok érdekében. Azt is inkább a látszat kedvéért. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy az eddigi magyar kormányok — a mostanival együtt — nem csupán a magyar nagybirtokosság politikai érdekeit reprezentálják, de a bécsi udvari és katonai körök fiskális érdekeit is, a melyek az ország gazdasági erőinek és adózókéességének gyarapítását követelnék, így csinálták a ruthén akciót, így keletkezett 1895-ben az első tejszövetkezet. Igaz, hogy a többi 600 tejszövetkezet már magától keletkezett, néha a közigazgatás akadékoskodása ellenére is.*

* Most, mikor a tejszövetkezeteket a parasztok szorgalma és összetartása már keresztülsegítette a fejlődés kezdetein: felhangzik agrárius

így osztottak ki az utolsó tíz évben vagy húszezer nemesített tenyészbikát — persze nem ingyen, hanem kölcsönbe és csak részben a parasztság között, a nagyobb részt a földbirtokosok körében.

Különben az agráriusok vezetőitől sem teljesen idegen az a szempont, hogy a mikor a nagybirtokosok kapnak valami kedvezményt: a parasztnak is kell belőle juttatni néhány morzsát. Nem minden dolgukból tűnik ki leplezetlen világossággal a nagybirtok osztályszempontja, sőt állandóan hangoztatják a parasztsággal való teljes érdekközösségüket. Ez annál hasznosabb rájuk nézve, mert így alkalomadtán, mikor saját fontos érdekeikről van szó, a kisparasztság nyomorúságával takaródzhatnak, mint annak idején, mikor a földadó emelése volt a napirenden.

De fel szokták használni ezt a gyakran hangoztatott érdekközösséget a vámkérdésekben is. A földesúri osztály a saját agrárvámjait rendszerint a kisparasztság szomorú helyzetével szokta indokolni, annak dacára, hogy az érdekeik e téren is merőben ellentétesek. A nagybirtok főereje a gabonatermelés, legfőbb érdeke tehát a *drága gabona*. A kisbirtok főereje az állattenyésztés, legfőbb érdeke tehát az *olcsó takarmány*. A ki azonban a gabonát megdrágítja, megdrágítja egyszersmind a takarmányt is. A német parasztok az uralkodó husdrágaság dacára is megérik a gabonavámok hátrányait és távolról sem képesek a jólét olyan fokára emelkedni, mint Angliának, a szabadkereskedelem hazájának parasztjai, vagy mint a dán paraszt, a ki semmiféle gabona- vagy állatvámról nem akar tudni és játszva veri le a német kollégáját a világversenyben.

A magyar földesúri osztály is szívesen megdrágítaná a gabonát, de még ezidőszerint nem áll módjában. Ausztria-Magyarországban — a közös vámterületen — még ezidőszerint több gabona terem, mint a mennyit a két ország lakossága el tud fogyasztani. Majd tiz-husz év múlva, mire a lakosság száma és fogyasztása túlnő a két ország együttes gabonater-

részről az a kívánság, hogy meg kell csinálni a tejszövetkezetek országos középpontját. Tehát ki akarják egészíteni a szépen fejlődő tejszövetkezeti intézményt azzal a kitűnő adminisztrációval, a mely a fogyasztószövetkezeti mozgalomban oly fényes eredményeket hozott létre. — Valószínű azonban, hogy a parasztság — jogos bizalmatlanságtól vezérelve — nem fogja kiadni a kezéből az első nagyszabású intézményt, a melyet saját erejéből megépített.

mesén: már akkor lesz mód *a közös vámterületen* a védővámok által való mesterséges kenyérdrágításra.

Tehát a magyar földesúri osztálynak, a mely a kenyérdrágaságban dúslakodó porosz junkerek sorsára vágyakozik, az a legfőbb törekvése, hogy a közös vámterületet még legalább tíz-húsz évig fenntartsa és addig is, míg a két ország emelkedő gabonafogyasztása a mesterséges kenyérdrágítás feltételeit kifejleszti: behálózza a parasztokat és megtartsa a saját vezetése alatt.

S ezzel jutottunk el az agrárius-feudális-klerikális szövetkezeti mozgalom valódi céljainak megismeréséhez.

V.

Jellemző az agráriusok szövetkezeteinek irányára, hogy a *Hangya* alapítása épen az 1898. évre esik. Tehát a nagy földművelőmozgalmak évére. Gróf Mailáth József, a ki tavaly könyvet írt a mezőgazdasági munkáskérdésről (*Studien über die Landarbeiterfrage in Ungarn, Wien und Leipzig, 1905.*), egészen világosan feltárja, hogy az agráriusokat a fenyegető földművesmozgalom indította a fogyasztószövetkezetek felkarolására. Persze iparkodtak a nép közelébe férközni, hogy megtartsák az ősi hagyományokban, a csendes, buta szolgálalkúságban. A sorsa javítására nem adtak eszközöket, de adtak neki olvasókört, a melynek könyvei és folyóiratai csak úgy sugároznak az úri megelégedettségtől s azt prédikálják a földhöz ragadt földművelőnek, hogy legyen ő is megelégedett. A nép behálózására nagyon jók a fogyasztószövetkezetek. De jók választási célokra is. Hiszen az alapítás alkalmával 10—15 jobbmódú parasztagdával kezességet vállaltatnak a szövetkezetért és ezek most már saját érdekükben, minden befolyásuk latba vetésével kénytelenek a nép között a szövetkezetet alapító párt útjait egyengetni, nehogy a nép ellenséges indulata vagy részvétlensége anyagi nehézségeket okozzon a szövetkezetnek. Különben a parasztok egy része adósság révén is függésbe kerül, úgy, hogy a fogyasztószövetkezet ezen a címen is befolyásolhatja a választást, akár az Országos Központi Hitelszövetkezet fiókjai, a melyeknek központi irányítását szintén politikai célból kerítették befolyásuk alá az agráriusok.

Van e kettőn kívül egy harmadik, mélyebb szántású és nagyobb szabású agrárius cél is, a mely a szövetkezeteikhez

kapcsolódik. Ahhoz, hogy a belterjes parasztgazdaság kifejlődhessék, a parasztnak és a kereskedőnek szoros kapcsolata szükséges, különben alig szerveződhetik a parasztermények kivitele. *Nos, a fogyasztószövetkezet széttöri a kapcsot a parasztgazdaság és a kereskedelem között, egymással hadilábra állítja a parasztot és a kereskedőt.* De ugyanakkor az agráriusok épen nem törekszenek arra, hogy ők maguk termelőszövetkezeti úton csinálják meg azt a kivitel, a melynek kereskedelmi kifejlődését megakasztották. S így, ha sikerül a szövetkezeti mozgalmat kezükbe keríteniök: kivitel híján egyáltalán meg van nehezítve a belterjes parasztgazdaság létrejövele.

Ezt a célt mozdítják elő az agráriusok szövetkezeti magtárai is, a melyek az apró gabonakereskedőt zárják el a paraszttól.

Sok száz apró kereskedői egzisztencia pusztulása jelöli meg az agráriusok mesterségesen csinált fogyasztószövetkezeti mozgalmának útját. Nem érintene bennünket a dolog, ha e szövetkezetek jobbat és tökéletesebbet nyújtanának a parasztságnak, mint a kiskereskedők. Utóvégre a szegény kézi takácsokat is elpusztította a szövőgyár — és az emberiség nem járt vele rosszabbul. A jövő és az igazság mindig a tökéletesebb gazdasági alakulásoké. De az agráriusok szövetkezetei nem nyújtanak semmivel sem többet a parasztságnak, mint a kiskereskedő, a kit elkergetnek, ellenben a kiskereskedővel együtt elvesznek valamit a falutól, a mire ennek nagy szüksége van: a gazdasági iniciatívát.

A kereskedőnek az a hivatása, hogy folyton újabb és újabb konjunktúrákat keressen — a termelésnek, a forgalomnak és a fogyasztásnak újabb és újabb viszonyait. Magyarország fejletlen gazdasági élete a kihasználatlan konjunktúrák egész tömegét rejti magában. A természeti kincsek és a gazdasági lehetőségek egész tárházai vannak Magyarország földjében elásva és a nép, a mely kincsek felett jár, kivándorol az országból, mert nem képes hozzájutni a becses értékekhez, részben saját tudatlansága miatt, részben azért, mert a latifundium korlátlan hatalma elállja az útját. Ilyen országból a gazdasági iniciatívát kiküszöbölni annyi, mint tönkretenni az országot. Nem is ülnek ez be semmiféle más párt szándékaiba, egyedül az agráriusokéba. A nagybirtok — míg a gabona olcsó marad — nem tud továbbfejlődni, tehát a mennyire csak képes rá: aláköti az ország összes gazdasági erőit, hogy azok se fejlődhessenek és ne tudják őt túlhaladni.

Az agráriusok a legkomolyabb szándékkal törekszenek a kereskedelem elnyomására. Könyveikben, folyóirataikban állandóan sürgetik a tőzsde megrendszabályozását és a nyereszkesedésen alapuló kereskedelem visszaéléseinek megszüntetését — a mi alatt ők a kereskedelem szabadságának megnyirbálását értik. A mint már évek hosszú sora óta lábbal tiporják a munkások állampolgári szabadságait: már a kereskedő polgárság jogait is kikezdték, a mikor kivívták az ő fogyasztószövetkezeteik hivatalos támogatását. Az állam a kereskedő adójából nyújt kamatmentes kölcsönt, adó- és egyéb kedvezményeket az agráriusok szövetkezeteinek. És hivatalból tartozik agitálni a kereskedő ellen és a szövetkezetek mellett az a hatósági közeg, a kinek fenntartásához a kereskedő is hozzájárul az adójával; többek között a főszolgabíró, a ki mint elsőfokú iparhatóság, ítéleteket hoz a kereskedő ügyeiben. A mitől tartani lehetett: a munkások jogainak letiprása után íme bekövetkezik a polgárság jogainak elkobzása.

Szünet nélkül terjeszkednek az országban a *Hangya* és a *Keresztény Központ* fogyasztószövetkezetei. Évente kétszázat, sőt kétszázötvenet is alapítanak a már leírt módon. Sok tönkre megy közülök, de még több megmarad. Azonközben az Országos Központi Hitelszövetkezet befolyása is több ezer községre terjeszkedik ki. A nagybirtok, a mely azelőtt az osztályok békéjét hirdette, most támadóan lép föl. Joggal tarthat tőle a kereskedő, hogy megkárosítják, a paraszt, hogy behálózzák s az egész ország, hogy megakasztják a már-már kisarjadzó modern ipari és mezőgazdasági fejlődést.

E reakcióval s azon uszítással szemben, a mely a parasztot gyűlölet és fanatizmus által el akarja szigetelni a kereskedelemtől, csak egy orvosság van: ha a kereskedő és a föld műves, a paraszt és a polgár kezét nyújtanak egymásnak.

A parasztermények nagystílusú kivitelét senki más nem tudja létrehozni, mint a kereskedő. E kivitel szervezésével azonban a kereskedőosztály nagy mértékben emelheti a parasztság jóvedelmét.

A kastély és a paplak semmit sem adhat a parasztnak, csak elvehet tőle. A kereskedő ellenben ha talpraáll, jólétet és kultúrát adhat a népnek és az egész országnak.

Korunk a kis parasztgazdaság fölvirágzásának és a parasztosztály ébredésének kora. Európa összes államaiban emelkedik a parasztság gazdasági és politikai súlya és vele együtt egy

új demokrácia nyomul elő. Két európai országban pedig, a hol a reakció ellen minden felhasználható erőt harcba kellett vinni: a társadalom progresszív elemei széjjelmentek a falvakba, hogy a parasztság tanításával és felvilágosításával siettesék a törpegazdaság felvirágzását.

Az egyik ország: Finnország, a hol 1896-tól kezdve az egyetemi hallgatók hordták széjjel a parasztok között — egy lelkes tudós, dr. Gebhard egyetemi tanár hatása alatt — a termelőség-szövetkezet gondolatát. Főképp tej- és baromfiszövetkezetek alapítására ösztönözték a falusi népet és bár a szegénysorsú parasztság körében nagy nehézségekkel voltak kénytelenek a harcot felvenni: mégis oly sikerrel járt az agitációjuk, hogy példájukon föllelkesülve, a finn értelmiség legjobbjai 1899-ben egy nagy társaság alapítását határozták el, a melynek az legyen a célja, hogy a termelőség-szövetkezeti gondolatot a parasztság körében terjessze s a parasztermények kivitelét informatív jellegű működéssel előmozdítsa.

A társaság hatszáz taggal és *Pellervo* néven* még azon esztendőben megalakult. Alakulása igen nagy lelkesedést keltett a közvéleményben, a mely napokig egyébbel sem foglalkozott és az eredmény nem hűtötte le a társaság iránt táplált bizalmat. A *Pellervo* négy év alatt 194 szövetkezetet állított fel.

A másik ország: Írország, a hol a lordok hatalma ellen volt szükség a nyomorgó ír paraszt talpraállítására. Itt Horace Plunkett ír képviselő vezetése alatt már 1894ben létesült az *Irish Agricultural Organisation Society*, a melynek propagandája számos tej szövetkezetet, gyümölcs- és lentermelő-, baromfiteményesztő-, hitel-, gép- és anyagbeszerző-szövetkezetet létesített. A társaság több folyóiratot tart fenn és évente számos röpiratot bocsát ki, hogy a nép között a szaktudást terjessze. A terményeket több nagy bizományi üzlet értékesíti a londoni piacon. 1900-ban már 500 parasztszövetkezet működött mintegy 50,000 taggal és 300,000 font sterling alaptőkével, a forgalmuk pedig meghaladta az ötnegyed millió font sterlinget.

Ne hagyjuk figyelmen kívül e siker fölbecsülésénél azt a körülményt, hogy az *Organisation Society* férfiai az ír törpebérlővel állottak szemben, Európa legzüllöttebb, szinte állati nyomorúságban sínylődő és agyonpálinkázott parasztelemével.

* Magyarul kb. termékenységet jelent.

Újabb adataink nincsenek erről az ír társaságról, de nagyon valószínű, hogy az 1900 óta lefolyt évek nem cáfolták meg az előző hat esztendő fényes eredményeit.

Nagy és lendületes hivatás vár ezekre a mozgalmakra, mert nem végezték el még a munkájuk javát, de annyi már is látszik a működésükből, hogy nem a nagybirtok zsoldjában állanak, hanem épen a nagybirtok, s a rajta élőddő reakció ellen vették föl a harcot. Ezek nem a fogyasztószövetkezeteken nyargalnak, mint a mi előkelő szövetkezeti apostolaink, hanem a termelőszövetkezetnek csinálnak propagandát, hogy a föld hozamának értékét s vele a parasztsztyály fogyasztóképességét és kultúráját emeljék. A társadalom testének regenerációs folyamatai ezek, hogy visszaadják a földnek és a népnek azt az erőt, a melyet a nagybirtok rablógazdálkodása századokon át elvont tőlük.

Magyarországon sem késhetik soká a regeneráció folyamata. Lehetetlen, hogy a mezőgazdasági termelés mai egyoldalúsága még sokáig fennmaradjon. Nemcsak a külföldön, a hol óriási nagy a szükséglet, de még az aránylag csekély fogyasztású belföldön is hallatlanul magas ára van a belterjes parasztság főterményeinek: a húsnak, a baromfinak, a gyümölcsnek és a kerti veteménynek. Megsínyli ezt a drágaságot egyoldalról a fogyasztóközönség és az ipar más oldalról pedig a kisparaszt, a kit tudatlanság és hagyomány korlátoz abban, hogy a világpiac változott viszonyait kihasználja. Nincs messze annak a lehetősége, hogy az ország fejlődőképes elemei, a kiknek érdekei a gazdasági haladáshoz fűződnek, az intellektuelek, a polgárság és a munkásosztály egy napon összefognak, hogy munkába vegyék az ország gazdasági felszabadítását az agrárius uralom kötelékeiből. Annál is inkább érdekükben áll ez, mert nemcsak mint fogyasztók sínylik meg a gabonatermő nagybirtok uralmát, hanem közvetlen életérdekeikben is fenyegeti őket a feudális reakció támadása.

A nyugateurópai piacok fejlett fogyasztásában meg vannak a magyar mezőgazdaság intenzitásának és vele együtt a mainál gazdagabb és demokratikusabb *polgári* Magyarországnak életfeltételei. Nem kell egyebet csinálni, mint bekapcsolni a külföldi piac árviszonyait az ország gazdasági életébe. A nagybirtok nem tudja és nem akarja létrehozni az intenzív gazdálkodást, tehát meg kell csinálni a parasztsággal.

Annál könnyebb ez, mert ennek az alkotó munkának nem

kell az önzetlenség jegyében lefolynia: megtörténhetik az önzés jegyében is. Az agráriusok szövetkezeti mozgalma csak honfiszívet és keresztényi szeretetet ad a parasztnak: ez a mozgalom pénzt ad neki. Amaz a gazdasági fejlődés megakasztására, a természetes világpiaci hatások kizárására irányul: emez a gazdasági fejlődés előmozdítására, a nagy világpiaci hatások érvényesítésére.

A villám a futó embert sújtja. A nagybirtok félti saját uralmát minden gazdasági fejlődéstől és erőszakosan széjjel akarja bontani a kapcsolatot a parasztgazdaság és a kereskedelem között. De épen e támadó föllépésével könnyen provokálhatja az egész társadalmat, hogy összefűzze és megerősítse a paraszttal és a kereskedő kapcsolatát.

A mezőgazdasági regeneráció folyamata, a mely Írországban és Finnországban — a mint láttuk — a nép öntudatába is belejutott: általános európai jelenség. A hűbériség nem speciális finn vagy ír intézmény: egy évszázaddal ezelőtt még egész Európa nyögött alatta. Sőt nálunk még ma is féktelenül tobzódik s a mint egykor elkergette a népet a földjéről: most is a földművelők százezrei kénytelenek előle tengeren túlra menekülni. De csak a halál ellen nincs orvosság; a betegségek nyomán be szokott állni a reorganizáció jótékony folyamata. Mi, a kik hinni akarunk az ország gazdasági megújulásában: reméljük, hogy a morbus latifundii is meg fogja találni a maga orvosságát.

Dániel Arnold.

SZEMLÉK.

A maradiság természetrajzáról.¹

A haladás minden lépése kihívta a maradiság visszahatását, mely régente máglya alakjában jelentkezett, ma pedig a megváltozott viszonyoknak megfelelően a tudományos működés színét ölti fel. A fejlődés ellen folytatott harc és a küzdők egyéni története hasznos és érdekes. Különösen megkap bennünket ama veszedelmes egyének visszafejlődése, kik irányt változtatva szegődnek a reakció szolgálatába.

Ily emberek alakulására és ezzel párhuzamosan korunk egyik irányára szeretnék rávilágítani. Kísérleti tárgyul nem választhatom Pált vagy Pétert, mert őket senki sem ismeri és így előadásom ellenőrizhetetlen. Ezért hírneves író lelkét boncolom. Műveiben feltalálom eszméit, mivel minden író saját egyéniségét és tapasztalatait veti papírra. De ha ez a tétel nem is állana meg mindig: a szóban forgó esetben feltétlenül igaz, mert a kísérleti alany maga is azt mondja, hogy „mit Claude Bernard a nyúllal, Pasteur a kutyával cselekedett meg, azt kell nekünk enszívünkön végeznünk . . . magunkat kell kísérleti tárgyul használnunk . . .” (*Mensonges*, 491.1.; hasonló megjegyzések: *Psychologie Contemporaine*; I. kötet.) Tekintettel pedig arra, hogy Bourget műveit székiiben e világon mindenütt olvassák: az ő alakulása egyúttal sok más ember változásával is összevág, mivel „az egyes korokat nem a megírott, hanem az olvasott könyvek jellemzik”. Tehát az író alakulása egyúttal rávilágít kora felfogásának módosulására.

Ezért keresem művei alapján Bourget egyéni fejlődését; kicsúcsosodott elveit; a reá ható okokat.

I.

1. Bourget újságcikkeket és verseket irt. Az előbbiek közül néhány méltó feltűnést keltett. Szerzőjük irtó háborút indít a társadalmi babonák ellen. Kijelenti, hogy nincs bűn és erény, hanem csak lelki állapotok léteznek; ép úgy, mint az orvostudomány nem különböztet meg beteg-

¹ Bourget: *Sociologie et Littérature*.

séget és egészséget, hanem egyszerűen csak eltérő fiziológiai állapotokat ismer”. (*Psych. Contemp.* 1883-ban.) Majd meg azt állítja, hogy Daphnis szerelmét egészségesnek, Baudelaire-ét pedig betegnek csak oly „előítéletek” hatása alatt mondhatjuk, melyekben ismét »feltűnik a végső ok ősi elve és a mindenség céljába vetett hit” (u. o.).

Az ilyen kijelentések akkortájt nagyon megfeleltek a közfelfogásnak; természetes tehát, hogy annak szószólóját felkapták. De az idők változtak és ezekkel együtt Bourget, meg a közönség nézete is módosult. A *Pastels* című gyűjteményben (1885) még büszkén vallja ugyan „morális növény gyűjtő vagyok”, de már feltűnik az ősök tisztelétének hangsúlyozása. Ez időtájt az író szótára két mondással szaporodott, melyek azóta egyre visszatérnek műveiben. Sok jelenséget figyel meg, melyeknek leírását a „nem tudom pontosan” szólásmóddal vezeti be, vagy az „érzés” (*sensation*) szóval jellemzi.

E határozatlan kifejezések célszerűen fedték a meggyőződések alakulását. A *Crime d'Amour*, (1886) valamelyik szerzővel rokon alakja már szégyenkezve vallja be, hogy „A hitetlenség mint valami *előkelő dolog* csábított”. De azért Bourget ebben a korban megérti a kételkedést. A kifakadások is gyakoriak: „Mit szül legnemesebb érzésünk, a szerelem? Lent prostitúciót, fent házasságtörést”. A determinisztikus felfogás szintén gyakorta nyilatkozik meg: „A csábítás természetében van, miként az agárban a vadászat”. Egy évvel később valamelyik hőse kijelenti: „Ha életem eseményeire tekintek vissza, úgy világosan, félre nem ismerhető módon látom bennük azt a kérlelhetetlen logikát, mely helyzet és jellem között uralkodik”. (*Andre Cornells*, 1887.) Ugyanezt a felfogást tükrözi *némileg* vissza „a kételkedés és szomorú boncolgatás műve”, (*Mensonges*) mely 1887-ben készült. De itt már új elvek és személyekkel is találkozunk. A regény hőse: fiatal író „odaadta magát a kételkedés ama légkörének, melyen minden modern művész többé-kevésbé átmegy, mielőtt a kereszténységhez, a lelki élet egyedül való forrásához tér meg”. Ugyanítt megjelenik *a jó pap*, kinek célja „a francia lélek kereszténység utján való ujjáteremtése”. A szerző pedig sajnálkozva jelenti ki, hogy húsz éves korunkban lelkünk „tisztá kápolna, melyet azonban *szenvedélyeink* rövidesen rosszhírű helylyé alakítanak át”. A hírnévre vergődött író ebben az időben maga is rossz helyre: a nagyvilági társaságba került. Szomorú tapasztalásait hozzá feltűnő módon hasonló regényhőse sirja el. Különösen a nőre panaszkodik, kit ha szétboncolunk, úgy „szíve helyén varrónőjének számláját, elveket helyettesítő féltucat előítéletet... találunk”.

E léha világ elől Bourget gyakran menekül Angliába, melynek konzervativizmusa meghatja. Gondolatairól beszámolva (*Etudes et Portraits* 1880 — 1888.) így szól: „a vallásos lélek sohasem hal ki fajunkból”. Ugyancsak e kóborlásai közben keresi fel a „régii Franciaország” nagy alakjait, Pascal, Chateaubriand, Vigny, Lamartine gondolatait.

Az immár harmincötéves Bourget jellemében három rétegben rakódik le a gondolkodás, élettapasztalás és társadalmi befolyás hatása: az ifjúkor tudományszomja és bálványdöntőgető kedve; a világi éles szeme és megalkuvásra hajló simasága; az utazó nyugalma és tapasztalt volta egyesül benne. Ezzel a felszereléssel írja meg azt a művet, melynek kiválóságát legelkeseredettebb bírálói is, s ilyen sok akad, elismerik.

2. A *Disciple* (1889) irodalmi remekmű bélyegét viseli: Az emberi természet alapos felismerése; társadalmi hatások tudós elemzése; a gondolatok és tapasztalások pontos visszaadására alkalmas művészi írásmód; a megfelelő irodalomban való nagy járatosság; az elméleti és gyakorlati szempontok kellő egyensúlyi állapota jellemzik e munkát, melynek írója joggal tarthat arra számot, hogy súlyos szavát alaposan mérlegeljük. Bourget-t e mű megírása óta nem sorolhatjuk ama kis akarnokok közé, kiknek nemtetsző véleménye felett egyszerűen napirendre térünk. A regényíró már publicista korában is kiszolgált arra, hogy komoly gondolkodó számba vegyük; az 1889. év óta pedig vele, mint nagy hatást gyakorló nagy Íróval kell számolnunk. Tisztelet nélkül senki sem nyúlhat a *Disciple*-hez.

A mű gerincét „Napjaink fiatal emberének vallomása” alkotja. Itt jóformán kivétel nélkül felleljük ama befolyásokat és tökéletlenségeket, melyek alatt mindannyian nyögtünk. A szülőknek tudatlanság okából eredő mulasztásai; a rossz tanítási rend gyászos következményei; a nemi élet nyomora és a polgári társadalom „apró bűnei” (*peches mignons*) vonulnak el rettegő szemeink előtt, keltenek fájdalmas visszhangot emlékezésünkben. Musset „*Les Confessions d'un enfant du Siècle*” című vallomásainak első fejezetét kivéve ily keserves önéletrajz leírást nem ismerek. Miként a XVIII. század végén a fiatal ember alakját Werther rögzíti meg, úgy jellemzi a *Disciple* a haldokló XIX. század serdülő polgárainak hibáit. Csakhogy míg az első képet bölcsészeti eszméktől áthatott kor filozófus költője rajzolta meg, addig Bourgetben a társadalmi tudományok fellendülésének hatása tükröződik vissza. Szerző felismeri korunk eszméit, megérti az embert és jól számol be tapasztalásairól; műve igaz, hatása tehát csak jó lehet.

Néhány apró dolog mégis gondolkodóba ejti az olvasót. Bourget felelőssé teszi a bölcsészt elveinek az emberekre gyakorolt hatásáért. Pedig miként valamelyik régi francia gondolkodó mondta „. . . a legjobb könyvből egyaránt kiolvashatjuk a helyest és helytelent. Ha jól megértjük, úgy felemeli eszünket, ellenkező esetben pedig a sötétségbe taszítja. Ép a legjobb könyvek leginkább veszedelmesek, mert nehéz megértésük.” Ettől eltekintve Bourget nézete veszélyes az íróra: Ha azt hiszem, hogy felelek művem minden lehető következményéért, úgy esetleg némely igazságot elhallgatok, vagy esetleg mással helyettesítek csak — a jó hatás kedvéért. *Pedig a becsületes író olyan, mint a jó tanú: mindkettőjüknek csak tiszta igazat kell mondaniok; a per kimeneteléhez pedig semmi közük!*

Bourget imént vázolt elveinek világitásánál kissé gyanús színben tűnik fel az a kijelentése, melyet most már nem ad, miként a Manson-gesban, valamelyik regényalakja szájába, hanem saját felelősségére kockáztat meg: „Újjá kell teremteni Franciaországot”. Hogyan? Mivel? Erre ízelítőként megfelel a regény végén e szavakkal: „És ha a Mennyegek Ura nem léteznék, vajjon áhítoznánk-e utána ezekben a (kínos) órákban? . . .”

Bourget azt az elvet, melyre legértékesebb művében rámutatott, még jobban érvényesíti, de nem — rögtön. Egyelőre 1890-ben azt mondja: „Minden író, ki méltó arra, hogy tollat forgasson: moralista . . . de az a moralista író, ki valódi színében mutatja az életet.” E figyelemreméltó kijelentést oly mű (*Psychologie de l'amour moderne*) előszavában olvasom, mely már elege egyáltalában nem számíthatott bizonyos körök tetszésére.

Két évvel e könyv megjelenése után ismét találkozik Bourget és a maradi párt felfogása. Ezernyolcszázkilencven táján nyilatkozik meg az a mozgalom, melynek kicsúcsosodása az 1892-ben kezdődő Dreyfus-per. A *Cosmopolis* című mű 1892-ben lát napvilágot; alapeszméje pedig az előszó szerint „a fajfenmaradás” (la permanence de la race) elve.¹ Szerző annak bizonyítására vállalkozott, hogy a faj jellegzetes sajátosságai a legkülönbözőbb keretek (milieu) között és minden más hatás ellenére is kitörnek. Mily szépen igazolhatta ezt az elméletet Judás utódának, Dreyfus kapitánynak esete, ki bár rangot, vagyont és tiszteletet szerzett, de azért mégis az árulás átávisztikus bűnébe esett . . .

Magában az *Affaire*-ben tudtommal Bourget nem szerepelt. Ő akkortájt Amerikát tanulmányozta és ezt az igen figyelemre méltó kijelentést tette: Az európaiak itt „megértenék azt a világot, melyet számunkra a Demokrácia és Tudomány, jövő sorsunk e két hatalmas munkása készít elő . . . Részemről én is . . . a társadalmi jövőt érintő mély kétségekkel távoztam Franciaországból. Ezek az aggályok itt lecsendesültek, ha nem is szűntek meg teljesen” . . .

A szabad Amerika e benyomásait nemsokára elhomályosította az Akadémia előkelő légköre, mely 1895-ben megnyílik Bourget szomjas tüdeje előtt. Ezzel befejeződik a vizsgálati tárgy színváltozásának második korszaka, melyet a demokratikus és arisztokratikus eszmék küzdelme jellemez.

3. A harmadik korszakban már béke honol Bourget agyvelejében; ő megtalálta társaságát, ennek megfelelő eszméit és ezzel lelki nyugalmai. E nyugalmat tükrözik vissza új művei, melyek — unalmasak. Az író nem küzd többé gondolataival, hanem készen átveszi azokat másoktól; személyei szavalnak, cselekvénynek csak itt-ott leljük fel nyomát.

¹ L. *A faji elméletek alkonya* c. cikkét a XX. század 1906. júniusi számában az 541. és köv. lapon.

A „*Fantome*”-ban. a miszticizmus üti fel fejét. A regény kiemelkedő része azzal a kijelentéssel záródik, hogy „A házasság szentség; a szívek összeforrása csak isteni kegy segítségével teremthető meg”. Ezt a vezérlő gondolatot három évvel később újra előveszi és felépíti reá a *Divorce*-ot, mely címe szerint regény, tartalmát tekintve tudományos mű, valójában pedig a klerikalizmus érdekében írott panflet. Szerző Morselli tanár *Per la Poemica sul Divorzio* nevű értékes művéből keres fegyvert álláspontjának védésére.¹

A *L'Étape*-ban (1902) annak igazolására vállalkozik, hogy az egyén gyors emelkedése ártalmas a társadalom és család szempontjából. A paraszt fiából lett egyetemi tanár tökéletlen ember, mert átugrott néhány fejlődési fokot (*étape*-ot) és nem mutathat ősei között kisbirtokost, kereskedőt, nemes embert és így tovább. Arról megfigyeli szerző, hogy a lángész túlnyomó nagy részben ilyen magukról és Bourget törvényéről megfigyelt emberek köréből alakult ki.

Tehát az akadémikus a vallást nélkülözhetetlennek ítéli, a házasság felbonthatatlanságára esküszik és a progresszív kasztok felállítását sürgeti. Elég kecsesítő program!

Kell tehát, hogy mindenki nagy várakozással vegye kezébe Bourget most megjelent *Sociologie et Littérature* című művét. Itt már tisztára a gondolkozó érveinek kell megnyilatkoznuk és szerző nem menekülhet a regény eléggé ruganyos műfaja mögé.

II.

4. Ez az első reményünk nem teljesül. Ismét nem kapunk egységes művet. Miként a guerilla-harcosok százados fák mögé rejtőznek, úgy búvik Bourget nagy nevek árnyékába. Így nehezebben találja el a bírálókat. E módszer méltó viszonzásaként nem szabadna másra kitérnem, mint szerzőnek sovány, itt-ott elszórt megjegyzéseire, annál is inkább, mert józan ember szemében a tekintély csak akkor ér valamit, ha egyúttal okosat is mond. Kíváncsiságból mégis vizsgálom Taine esetét:

Bourget állandóan Taine-t mestereként emlegeti. Hát utóvégre Torquemada is Krisztus hű tanítványának vallotta magát, csakhogy ezt senki sem hiszi el. Nagyon hasonló ehhez akadémikusunk esete:

Bourget dicsőíti a vallást; Taine ezt írja valamelyik barátjának: „Apropos, ma ismét Te Deumra mentünk . . . Micsoda majomság!” — Bourget himnuszokat zeng a *keresztény* erkölcsstan kiváló hatásairól; Taine „nem lát különbséget az erkölcsi és fizikai világ között”; szemében „az ember nem egyéb felsőbbrendű állatnál, mely ép úgy készít verset, bölcseszetet, miként a méhek mézet!” . . . De Taine igen nagy befolyást tulajdonított a fajnak és ezzel Bourget *visszaél*. A mester *három* ily tényezőt: a fajt, környezetet és adott pillanatot

¹ Morselli művének érdemi bírálására nem terjeszkedhetem ki. *A Holnap Asszonyai* 209. és köv. lapjain végeztem e munkát.

(l'influence de la race, du milieu et du moment) tekint, a tanítvány ezekből csak *egy*t vesz át és a faj, vallás és születés viszonyait domborítja ki. Ettől eltekintve Taine kiindulási pontja *apriorisztikus*, melyet egyetlenegy művében sem bizonyít. Írásai nem tételének igazolására, hanem illusztrálására szolgáltak. Igaz, hogy *Az általános választó-jogról* című mű szerzője utolsó nagy munkájában (*Les origines de la France Contemporaine*) antidemokratikus elveket hirdetett, de ezzel egyáltalában nem igazolja „tanítványának” arisztokratikus hitágazatait. Sokan különben is a *Les Origines*-ben tapasztalható Pál-fordulást annak tulajdonítják, hogy a szerző megijedt a Commune rémtetteitől és meggyűlölte a népet. De ettől eltekintve tévedhetett Taine és ezt meg is cselekedte több ízben.

Bourget még más tekintélyekkel is visszaél. Cseveg a *politikus* Balsacról, ki ezt vallja: „Két örök igazság, a Vallás és Monarchia fényénél írok”, s kiről Taine, a „mester”, megjegyezte: „politikában nem csinált egyebet, mint — regényt!”

Találkozunk még egyéb tekintélyekkel: Művének VI. fejezetében számos íróra hivatkozik, kiknek híre igen kicsiny, de nemesi előneve kivétel nélkül elég hosszú. Mindezek dicsőítették Bourget-t, de elveit egyáltalában nem igazolják: az ezekkel való foglalkozás tehát meddő, felesleges munka. Ezért áttérek szerző legsajátabb elveinek taglalására.

5. „Akkor sem kapunk kielégítőbb eredményt, ha napjaink a fajok eredetéről és fejlődéséről, az agybéli lokalizációról, a személyiség feltételeiről alkotott és többé-kevésbé igazolt elveiből kísérreljük meg a politikára vagy erkölcsre vonatkozó következtetések levonását. A politikai, erkölcsi és vallásos tények oly módon jelentkeznek, hogy azokat lehetetlen másokhoz mérni” (i. m. 17. lap). Ha elfogadom Bourget e kiindulási pontját, úgy két irány között választhatók: vagy a *Credo quia absurdum* álláspontjára helyezkedve tartózkodom a jelenségek ama rendjének boncolásától, melyekre nézve már eleve kijelentettem, hogy mai tudományos ismereteink segítségével „sem kapunk kielégítőbb eredményt”; vagy pedig jobb híján mégis „többé-kevésbé igazolt” elvekre, de azzal a megszorítással építem következtéseimet, hogy azok ugyan nem csálthatatlanok, de legalább hiányt pótolnak.

Bourget nem így cselekszik. Ő a vallást, erkölcsöt és politikát kiveszi előbb a tudomány hatásköre alól és azután ugyanezen dolgokról formál — tudományos véleményt, melyre ráüti a csálthatatlanság hamis bélyegét.

E tudós állítások természetesen eléggé furcsák: „Ha a gondolatok tisztázására megállapítjuk, hogy minden kor ősemberei csak nyilvános kultusz rákényszerítésével és gyakorlásával tartották fenn a társadalmat, úgy tudományosak vagyunk, ha arra következtetünk, hogy nagyon valószínűleg minden néprajzi társulás feltétele a nemzeti vallás.” (18.) E mutatóba közölt levezetésnek egyetlen egy tagja se ép. Bizonyítók: „Nyilvános kultusz” és „nemzeti vallás” nem fedik

egymást; de ha igen, úgy szerzőnek még sincs igaza, mert az egész középkor meg volt nemzeti vallás nélkül. Ha pedig oda redukálom az okoskodást, hogy tekintettel a múlt tapasztalásaira a jövőben is szükséges a „nyilvános kultusz”, akkor sem biztos a következtetés, mivel a gyermekölés, emberáldozat és más ily szokásoknak a múltban való létezéséből még nem következik azok fenmaradása a jövőben és mert a „nemzeti vallás” szükségessége nemcsak hogy nem okolja meg a katholicizmus létezését, hanem majdnem kizárja azt. Már pedig Bourget e vallás híve, melytől bókot nem kiméi. „Előbb a hitre s csak azután az észre; előbb az engedelmesség érzésére s azután az iniciatívára; előbb a tradícióra s azután az értelemre; előbb az akaratra s azután az intelligenciára hat . . . úgy, hogy belső logika következtében, mely az Egyház mélységes realista jellemén alapszik, a gyermek vallásos és tudományos nevelése azonos”. (135.) Tehát a katholicizmus első és fő érdeme a nevelés. E tétel igazolásra szorul.

6. Szerző e munkát két módon végzi: összehasonlítja Franciaország jelenlegi nevelésügyi állapotait Anglia, Belgium, Amerika és Németország viszonyaival és arra a következtetésre jut, hogy Franciaország elmaradt, tehát *a contrario* igazolást nyert az, hogy a laikus szervezet tehetetlensége okából csak a papságnál kereshetünk menedéket. Az eljárás rossz, azt merném feltenni: rosszhiszemű volta nyilvánvaló. Az állítólag rossz közoktatási ügyből még nem következik más, esetleg még rosszabbhoz való visszatérés szükségessége. De vajjon helyes a kiindulási pont: az az állítás, hogy a jelenlegi nevelés rossz? Franciaország régi és új közoktatását kellene más országok múlt és jelen nevelésügyével összehasonlítani. Ha az derülne ki, hogy Bourget hazájában a fejlődés nem tartott lépést más országokéval, akkor, de csak akkor beszélhetnénk elmaradottságról. De még ez esetben is kutatni kellene e jelenség okát, mely esetleg nem annyira a polgári hatalom természetes alkalmatlanságában, mint inkább abban gyökeredzik, hogy a nem rég még hatalmas egyház minden erejéből akadályozta a laikus iskola kialakulását. Ha két gyermeket hasonlítok össze és a kisebbik gyarló szervezetére következtetek vissza, a nélkül; hogy a másik nagyobb korát, jobb anyagi viszonyait figyelembe venném, úgy ítéletem legalább is elhamarkodott. Ezt mondhatjuk Bourget negatív bizonyítására is.

Nézzük a pozitív bizonyyságot: Különböző ezredekben összeválogatott 47 újonc közül felénél több nem tudott semmit Jeanne d'Arc-ról (horribile dictu!); $\frac{3}{4}$ rész nem ismerte a nemzeti ünnep jelentőségét és $\frac{1}{3}$ rész alig ismerte a porosz-francia háború történetét; ellenben, óh borzalom! megtanulták „a számok fontosságát”. (117. és 136. lap.) Ezek az adatok inkább dicsérik az iskolát. De halljuk tovább: . . . „a magánviszonyoknak magánnevelés felel meg.” (129.) „A katolikus országokban oly csoportok akadnak, melyek bámulatosán Betöltik e feltételeket: spontán és autonóm eredet; egész szabad pályaválasztás;

függetlenség és egyúttal a társadalmi rendhez való alkalmazkodás jellemzi a szerzeteseket.” (130.) Ebből az állításhalmazatból *egyetlenegy* sem állja ki a bírálást. A szerzetesrendek eredete nem spontán, mivel alapításokra vezethető vissza; szerzetük nem autonóm, mivel reánehazedik az egész hierarchia. A szerzetes pályaválasztása az esetek túlnyomó nagy részében nem szabad, mivel a rendbe többnyire nem hivatottság érzése, hanem szülői babona, tunyaság, vagy betegségben tett könnyelmű fogadalom kényszeríti az embereket. A szerzetesrend nem független, mert miként Bourget maga mondja: „Az egyház hűen missziójához . . . mindama kormány szövetségese, mely megengedi néki a lelkek gondozását” . . . (107. l.) Ebből következik, hogy a szerzetesek nem is alkalmazkodhatnak a nékik meg nem felelő társadalmi rendhez.

Marad még egy állítás: „a magánviszonyoknak magánnevelés felel meg”. Itt a kiindulási pont téves, mert az ember nem elszigetelt egyén, hanem egysége annak a társadalomnak, mely valószínűleg okosan cselekszik, ha saját szerveivel céljainak megfelelően nevelti tagjait. E mellett esetleg a „magánnevelés” is hasznos. De Bourget szemében a magán- és szerzetes-nevelés azonos. Egyéb magánnevelésről alkotott véleményét jellemzi például az, hogy a népszerű egyetemeket „gyűlöletes tanfolyam”-nak nevezi. (133. lap.) Az államtól eltérő, vagy azzal ellentétes szervezkedés is csak akkor nyeri meg szerző tetszését, ha pápai zászló alatt folyik le. A francia tanítószakszervezkedéséről például már így ír: „Hogy ily mozgalom létezhetik, hogy a nemzeti intelligencia első ébresztésére rendelt tanítók annyiba sülyedtek, hogy belépnek valamelyik pártba — s mily pártba! — és hiszekegyül elfogadják az antimilitarizmus és kollektivizmus hülye tévtanait: ez biztos körjel”. (119.)

E kirohanás már nem tisztán a politikus, hanem a társadalomtudós elveinek következése. Vizsgáljuk tehát e téren Bourget eszejárását.

7. Szociológiai alapelv . . . „a család a társadalom gyökere és betetőzése . . . azért betetőzés, mert a szerint, a mint a társadalmi test egészséges vagy beteg, a családi sejt maga is egészséges vagy beteg.” (37. lap, ugyanez a gondolat a 129. l.) Tegyük a „család” helyébe az „egyént” és ez az axióma ép oly jól vagy rosszul áll meg, mint azelőtt: értékét ez mutatja legjobban. Ezenkívül még kifogás alá esik tisztán logikai szempontból is: A család a társadalom alkotó eleme. E tételt azzal igazolja, hogy az egyik megbetegedése kihat a másikra. De ez a „bizonyíték” már bizonyítottnak veszi a két rész — család és társadalom — elválaszthatatlan egységét; vagyis az okoskodás második tagja hallgatagon feltételezi az elsöben foglalt amaz állítást, mely ép igazolásra szorul. Vagyis szerző az „idem per idem” bűnébe esik.

Az eképpen megalapozott elmélet további következései nem

kecsegtetnek nagy reményekkel. De a legelszántabb olvasó is bőven talál oly kijelentéseket, melyek megdöbbennek. Bourget tagadásba veszi a haladás e két elvét: 1. „minden ember születésével megszerzi tehetségei lehető legteljesebb kifejtésének jogát” (azaz mindenkit tehetségeitől szabott korlátokon belül a lehető legteljesebb nevelésben kell részesítenünk); 2. hogy „e fejlődés szükségképeni következése a könyvekből való tanítás.” (123. és köv. lapok.) Aggályosnak tartja továbbá a nevelés mai rendjét, mert nem termel megfelelő embereket. „A (rég) monarchiának kiváló volta erős egyéniségeket teremtett . . . A mi korunk, mely a fékevesztett individualitás korszaka, még sem teremt egyéniségeket.” (35.) Vagyis a Lajosok ideje, melynek hírhedt mondása szerint a király-vér nem szennyez és ezért férfiak feleségüket, apák leányaikat kínálták fel az uralkodónak — ez a kor termelt erős egyéniségeket. Ellenben a XIX. század Franciaországa, melynek nagy férfiai a Dreyfus-ügy folyamán nemcsak egzisztenciájukat dobták áldozatul, hanem az igazság kedvéért évekig túrték a rosszhiszemű butaság akaratemésztő tüzúrásait — ez a kor nem termel erős egyéniségeket! . . . íme, ennyire süllyedt a *Psychologie Contemporaine* kiváló szerzője, kinek remekművében, a *Disciple*-ben néha a lángészszel határos tehetséget érezzük. Vajjon e hanyatlás a szervezetben keresendő patológiai okokra vezethető-e vissza, vagy pedig erkölcsi tökéletlenségben gyökeredzik? E kérdésekre csak úgy kísérlelhetjük meg a felelet adását, ha Bourget alakulásának okait kutatjuk.

III.

8. Az alakulás lelki okait nehezen határozhatom meg; minden mástól eltekintve már azért is, mert nem ismerem pontosan ama kis hatások tömegét, melyeknek évtizedes, lassan őrlő munkája változtat a jellemen és érthetetlennek látszó, hirtelen irányváltások alakjában jelentkezik a felületes megfigyelő bámuló szeme előtt. Ilyen a betegség, vagy forradalom, mely csak akkor veszíti el természetfeletti látszatát, ha visszamegyünk az emberi és társadalmi életben egyaránt felfedezhető apró, állandóan ismétlődő és *közös* folyamatok vizsgálására.

A kutatás eme feltételeinek megfelel az az általános tény, melyet Bourget és vele együtt a többi tehetséges ember pályafutásának elején tapasztalok: Mindannyian adott társadalmi kereteik ellen törnek. Miként a „mameluk” politikussá öregedett Jókai, Viktor Hugó és mások ifjúkorukban „felforgatók”-nak bélyegzett elveket szolgáltak, úgy küzd az ifjú Bourget is a meglévő ellen. Alig csalódom, ha e közös jelenségek közös okát a társadalmi keretek megcsontosodott voltában keresem. A palahegységeket mosó gyors patakokba és azok közvetlen környékére menekül minden élő szervezet, mert az egymás fölé emelkedő közetek holt tömegének módosítása lehetetlen. A fejlődő tehetség hasonlóképp beleütközik az egymásra épülő társadalmi rétegek mozdulatlanságába és a meglévő ellen harcolók táborában keres munkakört

és elismerést. Itt az értékelés alapja nem a tekintély, hanem tehetség: az ifjú munkást tehát tárt karokkal fogadják. Ezért kellett Bourgetnak is a Szajna balpartján tanyázó „Cénacle”-okban feltűnnie.

Némelyek örökké megmaradnak kiindulásuk környezetében. A közönséges akarnokok viszont rögtön és tudatosan menekülnek, ha és mikor egybűt jobban értékelik, díjazzák személyüket és a hitehagyás tényét. De némely embert a kételkedés kora ragad ki meghitt környezetéből.

9. A közkeletű elvek, társadalmi és erkölcsi hitek természetes kiválasztás eredményei, azért adott kor és meghatározott viszonyok között igazak, helyesek. A társadalmi keretek módosulásával a morálparancsok némelyike idejét múlja: babonává sülyed, míg mások még ideig-óráig megtartják létjogosultságukat, Ezekre a fiatal ember kezdetben nem ügyel, de idők multával azt tapasztalja, hogy nálánál kevésbbé művelt apjának valamelyik tanítását, joggal korlátoznak ítélt tanárjának valamelyik mondását igazolja az élet tapasztalása. Egyidejűleg tudatára jő az ok és okozat ama szövevényes működésének, mely a társadalmat formálja. Észreveszi, hogy minden tette, bármely írása, távoli, nehezen előrelátható következtetéseket vált ki. Végül pedig a siker ezer apró szállal fűzi környezetéhez. Ez okok és még sok egyéb hatás eredményeként jelentkezik a kételkedés szomorú kora, melyen a legtöbb ember átesik és lelki szenvedéseinek nyomában nem egy irodalmi remekmű ölt testet. A szóban forgó esetben példa erre a Disciple.

Némely ember örökké megmarad a kételkedés fokán: Ezek a született tudósok. Mások vezér minőségében térnek vissza ahhoz a mozgalomhoz, mely első gyámolítójuk volt: Ezek az apostolok. A nagy emberek e két rendjéből kivállik a gyengébb, avagy tökéletlenebb egyéniség: Ezekből kerülnek ki a maradiság leghatalmasabb oszlopai.

10. Hiúság és élénk fantázia, mely ott lappang minden íróban, sodorja némelyiküket a maradiság felé. Bourget maga is említi e két ok hatását: *Szenvedélyeink* lelkünket rosszhírű helylyé alakítják át (Mensonges) és „a hitelenség, *mint valami előkelő dolog* csábított”. (Crime damour.) A meglett korban egyéb, előkelőnek látszó dolog csábíthatja az író: Szép hölgyek mosolya, neves urak kézzorítása, kiváló kaszinó tagsága, valamelyik mű ajánlásának hercegnőtől való elfogadása: ezek mind oly jutalmak, melyekért Bourget és vele még sokan hajlandók nézetüket nem módosítani — óh nem! — hanem illedelmesebb, enyhébb alakban kifejezni. Ez a változás persze feltűnik a régi fegyvertársaknak és elhidegülést okoz, melyet az ünnepezt író irigységgel okol meg. Boszúságból egy lépéssel tovább megy és ezzel régi környezetével szakadást provokál. Most már egyedül áll. Kénytelenségből is be kell lépnie az uralkodó osztály és eszmeáramlatainak körébe, melyek a dolog természeténél fogva maradiak. Csakhogy ez a zárt kör másképp bánik idegen bolygóról közepébe vetődött futó vendéggel és másképp állandó lakóival. Ez utóbbiaktól erőpróbát kíván,

különösen, ha az illetőt múltja „gyanús egyénné” avatja. A haladás bajnoka így alakul át lassankint a maradiság szolgájává. A viszonyok hatalma ellentállhatatlan. Sokan és azt hiszem közöttük Bourget is megfutotta ezt a kálváriát.

Sőt mintha nem csak egyének, de korok jellemében is feltalálnók az imént vázolt alakulást. A tizenharmadik század végét ifjú forradalmi vágy jellemzi. A tizenkilencedikben alakul ki a kételkedés, melyből hatalmas szociális tanok sarjadztak. A mi napjainkban pedig a reakció erősödött meg a tömegek szívében. Csakhogy, míg a századok változhatatlan rendben újra meg újra feltámadnak és a holnapi nap helyrehozhatja a tegnapiak bűneit, addig az ember és maradi törekvései nyomtalanul tűnnek el az idők tengerében. Csak a becsületes, igaz haladást szolgáló munka marad fenn utánunk. Megsemmisülés, vagy az eredményei ben való továbbélés: ez a büntetés, vagy jutalom kíséri tetteinket.

Harkányi Ede.

Le Dantec a monizmusról.

I.

A dualizmus és monizmus eldöntetlen kérdéséhez szól hozzá¹ Le Dantec, a ki a monizmus álláspontjának szigorú körvonalozásában és mai tudományos fejlettségünkhöz képest való védelmezésében már eddig is nagy munkásságot fejtett ki. A dualista és monista ma még vitázva áll egymással szemben; mindenik tud *érveket* felhozni a maga javára, de véglegesen döntő *tapasztalatot*, vagy is oly *tényt*, mely megtörténéseinek súlyával minden ellene szóló gondolatbeli okot lerombolna — egyik sem. A dualizmusnak az emberi akarások és etikai érzések, az életnek a megszakadástól való irtózása kölcsönzi erejét, a monizmusnak a tudományosan összerendezett tények nagy serege s az ezekből fakadt s ezekkel járó tudományos *hitünk* a jelenségek folytonosságában, mely nem tűr kivételt, megszakítást, hanem az „életlen” anyagán, az alacsonyabb és magasabb rendű élőkön keresztül átviszi az ezekre tapasztalt megfontolásokat a „lelkes” emberre is. Ezt az álláspontot formulázza meg Le Dantec most idézett cikkében abból az alkalomból, hogy néhány jézus-társasági dualista ellenvetésével szemben akarja a monizmusnak általa formulázott értelmét megvédeni.

Minden dualista felfogásnak gerince az érzelmek logikájának teremtménye. *Akarunk* halhatatlanok lenni és kikövetkeztetjük bármi áron, hogy szükségképen halhatatlanok vagyunk. Olyan szeretettel nézzük erre az *előre elhitt* igazságra vezető okokat, hogy észrevétlenül tesszük túl magunkat a legvaskosabb logikai botlásokon, nem érezzük meg, ha ez igazság felé haladás közben a tények kemény falának fejfel nekimentünk. Kitérünk és kanyargós utakon valahogy elérjük az „igazságot”, a miről előre akartuk, hogy igaz legyen. Logique des sentiments — semmi más; erős intellektus kell a megfegyvelzéséhez. Le Dantec után idézem Pasteurt:

„Két ember lakik mindnyájunkban: a tudós, ki tabula rasa-t csinál, ki vizsgálódás, tapasztalat és gondolkodással a természet ismer-

¹ Revue Plul. 1906. nov. 8. és nov. 9. Les objections au monisme.

rétére akar fölemelkedni; és az érzőnek, a hagyományok a hitnek és kétségnek embere, az érzelmi ember, a ki siratja megholt gyermekeit s fájdalom, nem tudja bebizonyítani, hogy viszontlátja majd őket, *de hiszi és reméli s a ki nem akar meghalni, mint a hogyan maghal egy féreg s a ki azt mondja magában, hogy a benne lakó erő majd átalakul csupán.*”

Ezek a sorok — mondja Le Dantec tovább — oly embertől erednek, ki talán legjobban alkalmazta a tudományos módszereket, ki a legszebb mintákat hagyott a pontos kísérleti kutatás számára és a ki mégis, mikor saját magáról, vagy övéiről volt szó, *akarta*, e vigasztaló teóriákat és nem bánta valószínűségüket; nem is fogott bele vitatásukba, attól való félelmében, hogy a meggondolások oda juttatják, hogy ne higgyen bennük többé; *Logique des sentiments*. Semmi sem inkább emberi s a legnagyobb tudósok emberek.

Lehet, hogy a megsemmisülést hirdető filozófust szintén az érzelmek logikája vezeti. Talán ebben a hitben találnak annyi vigasztalót, mint Pasteur a halhatatlanság dogmájában. Nem lehetetlen, hogy sok szerencsétlen embernek boldogságképen tűnik fel a megsemmisülés,

Az így nyert igazságot a *pártatlan* szemlélő (ilyen t. i. nincsen, csupán kisebb-nagyobb megközelítésben) nem mondja igazságnak. Az igazságban nem tűrjük a szubjektív elemet. Az igazságtól azt követeljük, hogy imperszonális legyen. Azért bízunk legjobban a matematikailag formulázható igazságokban. Mert a kvantitatív összefüggések mérés az alapja s a mérés oly művelet, mely implikálja a mérő személy egyéni tulajdonságaitól való függetlenséget.

Ezek az összefüggéseken kívül a *logique des sentiments*-t semmiféle meggondolásban nem lehet teljesen kikerülni. Nagyon is emberi tulajdonság az, hogy a *hasznosat* (értelmi *céljainak* szempontjából is) örömet fogadjuk el — kényelemszeretettől s a *megszokottal* nem szívesen cseréljük fel az ujjal — *lustaságból*. Ez a két szempont *haszon és megszokás* — az őket fentartó két mélységesen emberi tulajdonsággal a *kényelemszeretet és lustasággal* párosítva táplálják azt a bő erőforrást, a melyből a dualizmus támadó, védekező és fenmaradó képességét meríti. Azt gondoljuk, a mit gondolni kényelmes és a mit gondolni megszoktunk. És ezért olyan nehéz a Descartes szavát híven követni: „Ne keressük, a mit előttünk gondoltak vagy írtak, hanem tartsuk magunkat ahhoz, mit önmagunk tartunk evidensnek.”

A dualizmus egykorú az emberiséggel. Az első értelmesen körülnevező fő dualisztikusán fogalmazta meg a világ felfogását körülbelül olyanformán, hogy a minek közvetlen előzményét, „okát” nem látta valami érzékelhetőbbben — mint a hogyan pl. az elhajított kő repülésének „okát” karja izomerejének megfeszítésében — azt valami érzékelhetlen oknak tudta be. A monizmus ellenben ifjú, ha nem zavarjuk össze a régiek materializmusával. Le Dantec szigora formulában adja meg az általa védett monizmus értelmét, a mely valóban egyetlen lehető *természettudományi* fogalmazása a monisztikus világfelfogásnak.

A dolgokról való ismereteink elsősorban szubjektívek, perszonális élmények csupán. Egymással szemben végzett kontrolunk állapítja az élmények perszonális voltát és objektív, imperszonálisan ismertnek csak akkor mondjuk őket, „ha leírásukban oly eszközökkel nyert mértékekre vagyunk képesek őket visszavezetni, mely eszközök helyesen alkalmaztatván, *azonos* eredményeket szolgáltatnak minden megfigyelő számára. Csakis így lehet beszélünk a tények *tudományon* ismeretéről; bizonyos értelemben ez maga a tudomány meghatározása”.

Így tehát kísérleti tudomány számára első teendő ily mérő-eszközt, mértéket találni s az e mértékkel nyert adatok között állandó kvantitatív összefüggéseket találni. Korántsem kell itt a G. G. S. rendszer adataira gondolni, a mérték lehet hármí, csak adatai a lehetőségig, imperszonálisak legyenek. A monizmus értelmezésének semmi köze sincsen ahhoz, hogy a *mecanique universelle* alkalmas-e az összes természetjelenségek leírására vagy sem, a monizmus existenciakérdése teljesen független attól is, hogy lehet-e az összes elemeket egyetlen alapanyagból származtatni. A monizmus Le Dantec-féle formulázása ezen részletkérdések megoldásától független, mert röviden így szól: „nem történik semmi, az embernek megismerhető, a nélkül, hogy ne változnék meg valami, a mi mérésnek alávethető.”

Ennek a meghatározásnak szigorú átgondolásában a monizmus gerincéig lehet hatolni és pontosan be lehet látni, hol van a válságos gondolat, mely őt a dualizmustól elválasztja. A rajtam kívül történőket gondolhatom gondolhatom is*, dualisztikusan is, az nem fogja módosítani ama dolgokról szóló leírásaimat. Mindenképen úgy *kell* tekintenem a dolgokat, történeteket, mint mérésnek alávethető változásokat, akár gondoltok mögéjük változhatlan entitásokathatók gyanánt, akár nem. A kő leesését csak az ismeretes differenciálegyenlet valóságbeli megfelelőjéül kell tekintenem, akár elhiszem, hogy valami titkos örök ható akarja a kövek mindenkori leesését, akár nem hiszem el.

Az elválás a dualizmus és monizmus közt ott indul meg, hol zárt tudatállapotokról, az *én tudatélményeimről* van szó. Ez már az egyének saját, külön, zárt tartománya, a mely talán nem vethető alá imperszonális analízisnek, azaz talán nem jár vele mérhető, vagy legalább is mérésnek alávethető változás. A dualista meg van győződve, hogy az egyéni tudat élményei tényleg olyanok, melyekkel nem jár mérhető változás, melyik egy változhatlan entitásnak, a léleknek akcióképességéből származnak. A monista pedig szentül hiszi, hogy ezen jelenségekkel is járnak oly fizikai változások, melyek ha ma még nem is mérhetőek, de a melyek a tudomány fejlődésének egy bizonyos fokán igenis mérhetőek lesznek. Ily változások (agybéli kémiai, biológiai változások) létét a dualista se tagadja, mert ma már nem teheti, de tagadja azt, a mit a monista állít, hogy t. i. a „lelki” jelenségek ezekhez a majdan mérhető kémiai és biológiai változásokhoz volnának kötve. E meggyőződés pontos értelmezésére Le Dantec önmagát idézi egy régibb művéből.¹

Annak kutatása, hogy van-e dualizmus az életjelenségekben, arra a kérdésre redukálódik, hogy élő emberben kémiai energiafogyasztás nélkül termelődik, vagy sem; a dualisták így gondolják, de minthogy ők sohse láttak lelket, mely gondolkodnék a nélkül, hogy testben volna s másrésről a test, hogy életben maradjon, kénytelen enni valót fogyasztani, nem hiszem, hogy akárki is fel volna jogosítva azt mondani, hogy az ember gondolkodhatnék anyagvesztés nélkül („que l'homme *petise sans dépemt-r*”). Részemről, ha én gondolkodom, *elfáradok* s ez kémiai jelenség; hiszem tehát, hogy a gondolkodás megfelel ennek a kémiai jelenségnek s hogy ekvivalencia van a gondolkodás és a munka között. Hogy a dualisták ezt tagadják, az az ő dolguk, de nincsen joguk e célból a kvalitások fiz. kajára támaszkodni. Mert minden kvalitás, mely fizikai természetű, ekvivalenciatorvényünkkel van a többihez kötve; a meleget munkává, a kémiai energiát meleggé vagy elektromossággá lehet transformálni. Pusztá

¹ *Les lois naturelles*. Paris. F. Alcan.

szofizma tehát a lelketlen természet skolasztikus ál-tulajdonságaira támaszkodni a célból, hogy az élő természetben egy igazi skolasztikus kvalitásnak a létét kimutassuk, melynek lényeges tulajdonsága pontosan az, hogy egyik előzővel sincs ekvivalenciában. Sohse láttam embert élni anélkül, hogy egyék, és gondolkodni a nélkül, hogy éljen s azt hiszem, arra, hogy filozofáljunk, föltétlenül szükséges *élni*.”

Érdekes tulajdonsága ennek a vitának az, hogy a gondolatharcok közt talán a leghevesebb, épen a dualizmus forrásául kijelölt ok miatt, mert t. i. a *logique des sentiments* erősen belekerül a vitába egy újabb motívum következtében s ez a kérdésnek szoros összefüggése az etikai determinizmusmal.

A dualista az élő testbe nem bírja belevinni a determináltságot, mert ezzel vége van az ő „szabad” akaratának. Szerinte a test a lélek közege a megnyilvánulásban, mint a lokomotív a gépen közege bizonyos mozgások elvégzésében. Mikor a lélek hatni akar a testen át, akkor a test fizikai törvényeknek alávetett gép gyanánt működik; de működésre indítója mindig a lélek, melyről sohse tudható előre, melyik csavarhoz fog nyúlni, mily megnyilvánulásformát fog előidézni, mert szándékai nem törvényszerűek, korlátozottak, hanem szabadok, önkényesek, csupán az általa működésbe hozott gép van alávetve a természet törvényeinek.

Ez a magyarázó hasonlat azonban könnyen megtámadható a monizmus javára. A gépész független a lokomotívjától, a mit hajt s így könnyen átlátható, hogy a lokomotív járása és működésének mikéjnté az ő akaratától függ. A „*gépész tud emberkedni*,” ha ki is tört a lokomotívjának csavara. De a „*lélek nem tud lélekkedni*,” ha gépjének, a testnek valami baja van.

A gondolkodásnak mérhető változásokkal való egyenes összefüggést nehéz lesz kimutatni. A kérdést csak a monista álma, a *frenográf* fogja megoldani. A monizmus t. i. akkor lenne véglegesen igazolva, ha sikerülne oly eszközt készíteni, melylyel a gondolkodással parallel járó mérhető jelenségek valamiképen ábrázolhatók s kvantitatív összefüggésekben kifejezhetők volnának. Ez volna a tudatjelenségek objektív megismerésének egyetlen módja, melyekről ma kizárólag szubjektive, azaz önvizsgálattal szerezhetünk részletes tudomást.

Látjuk tehát, hogy az eddig felgyűlt tudományos tények, valamint a tudomány haladásának iránya is a monizmus részén nyomja le a mérleget, míg a dualizmus az affektív logika türelmetlen érveivel küzd a gyülekező tények ellen. Mindamellettt egyik sem képes a másikra döntő-csapást mérni a tudomány mai állásában.

II.

A mai természettudomány felfogása a mindenség tényeiről az, hogy az egész a változások szükségszerű egymásrakövetkezésének rendszere. A monista az egymásutánok e kényszerének aláveti az emberi is mindenestül, a dualista kivonja őt abból. És itt a végzetes kérdés, a keserű harcok szülője: az egyéni szabadság problémája.

A hívó dualista nem kételkedik a korlátlan szabadságban. A test organumaival a lélek azt tehet, a mit akar. A monista előtt a gondolkodás fiziko-kémiai mozgások belső reflexe s reméli, hogy a frenoszakup egyszer majd a gondolat, érzés, akaras egyenértékeit fogja szolgáltatni s minthogy e fiziko-kémiai mozgások a legszigorúbban determináltak, egyéni szabadság nincs. Ez a vita veleje.

Ebben a vitában két okból nem lehet megoldást találni. Egyik

az, hogy a mi elmúlt, az elmúlt. Sohsem lehet többé ugyanolyan föltételeket összeállítani, a minők egyszer már voltak s így soha sem lehet *kísérletileg* meggyőződni arról, hogy ugyanolyan föltételek közt *akarhattunk volna-e máskép*. Az a körülménycsapat kiváltotta hatását organizmusunkban, akartunk, és cselekedünk és többé az a körülménycsapat ismétlődni nem fog soha s így nem lehet eldönteni, alkalmas-e más akarás és cselekedet kiváltására is, mint a minőt előfordulásakor kiváltott.

A másik nehézség az, hogy a szabadság fogalma eredetileg az élőnek, mozgónak szinonimája s ellentéte az élettelen, az inert. Minden élő lénynek tudattartalmai közt ott van a tettek szabadságának *érzése* s ilyen értelemben neveltséges dolog a szabadságot tagadni vagy ellene vitázni. A monista nem is ezt a szabadságot, hanem a szabadság oly értelemben kiterjesztett értelmét tagadja, mely szerint az emberek mechanizmus által keresztülvitt tetteit olyasvalami motíválja, minek változásait nem kíséri mérésnek alávethető változás. Az inerciát akarja elismerni az élők cselekedeteiben, azt az inerciát, melynek primitív fogalmi elemeit az élettelen tárgyaktól, kőtől kölcsönzött tulajdonságok képezik s ezéit oly nehéz azt az élőlény fogalmából formált fejletlen szabadságképzettel szemben az élőkre alkalmazni. A monista azonban átlátja, hogy az ember is egy csomó fizikai, kémiai ható rezultánsa, hő, víz, stb. hatására változásokat mutat, mint az inerttestek, amik mindössze komplikáltabban folynak le ezekénél, mert a föltétel együttes, melyet ama hatók kikezdenek, összetettebb, mint az inert testeké.

A szabadság igazi jelentése nem több, mint az, hogy az élőlény organikus természeténél fogva s *ma még csakis általa ismert* okokból küzd a külső hatók ellen. A monizmus és dualizmus vitája végre pusztán ezen okok mélységére zsugorodik össze. A monista szerint ez okok fiziko kémiaiak, a dualista szerint ez okok függetlenek mérhető jelenségektől. A most értelmezett szabadság kérdése azonban nem lehet vita köztük, mert a szabadság ez értelme annyi, mint emberkedni s így a szabadság összesik a normális testi föltételekkel s annyit jelent, mint: egészség.

A „*ma még csakis általa ismert*” kitétel a dualistának fölösleges közbeszúrás, a monistának pedig a tudomány haladásába vetett bizalom kifejezése melylyel ő a fenográf előbb-utóbb való eljövetelet várja.

A monista e képzett műszerének megértésére még meg kell jegyeznünk, hogy az semmikép sem magát a gondolatot, hanem csakis a vele járó organikus és így mérhető változásokat fogja föl s a frenográf jeleiből épen úgy nem tudták kiolvasni a megfelelő tudatelmények tartalmát, mint a hogyan egy született siket, ki tökéletesen ismerné a Lohengrin fonografikus hullámrajzait, nem tudhatna egyetlen melódiát sem az azoknak megfelelő hangegyüttesekből. Hogy a fonográf vissza tudja a hangokat is, melyek ama hullámrajzokat előidéztek, ez a műszer által fölvetett folyamatnak igen szerencsésen megfordítható volta, melylyel a frenográfot épen nem szükséges képzeletben ellátnunk.

„A hang a hangzóknak nevezett rezgő mozgásos epifenomenje; nem létezik a siket számára s ezek mindazonáltal tanulmányozhatják az összes mozgásokat, melylyel körülöttük terjednek tova. Egy siket, ki szemével tanulmányozta a hangzó tüneményeket s megállapította a szigorú determinizmusukat, talán csodálkozni fog, ha azt mondják neki, hogy e hangzó tüneményeknek van egy oly tulajdonsága, melyről neki sejtelve sincsen s mely gyönyörűséggel tölt el sokakat embertársai

közül; joggal fogja erősíteni, hogy csak a siketek előtt ismeretlen jelenségek nem játszanak semmi szerepet az aknatikai tünemények láncolatában; a levegőhullámok terjedési törvényei ugyanazok, akár produkálnak hangot (egészséges fül jelenlétében), akár nem produkálnak hangot (siket fül jelenlétében). Azt mondjuk tehát, hogy a hang a levegő rezgő mozgásainak epifenoménje s elég szerénynek kell lennünk arra, hogy azt higgyük, ugyanoly törvények szerint terjednének, ha senki sem hallaná őket.”

A frenograffal dolgozó megfigyelőre nézve épen így nem volna semmi mód, megtudni hogy az ember, melyet megfigyel s melynek agybéli fizikokémiai változásait gépjével felfogja, azoknak megfelelően *tudatos lelki* jelenségeket él-e át vagy sem, a leggondosabb megfigyelő is csupán ama fiziko-kémiai változások szigorú determinizmusát tudná konstatálni. Az *egyéni tudni* tehát a megfigyelőre nézve az általa mérés alá fogott tüneményeknek oly epifenoménja lenne, a minő a hang a rezgések tanulmányozója számára, ha az siket volna.

„*Így a monistára nézve a tudatjelenségek a világ objektív leírásában teljesen közömbös dolgok. A tudatnak, mint epifenomenak való felfogása a monizmustól elválaszthatlan.*”

A tudatnak ily értelmezése egy másik súlyos következménnyel jár, a melyből a dualista talán még jobban irtózik, mint az egyéni szabadság megadásától. Ez pedig a logikai kényszerúségek megkerülhetlen sorozatában annak föltevése, hogy a mi legmagasabb rendű tudat-formánkhoz hasonlóan „tökéletlenebb” anyagegyüttesek működése is vált ki tudatot, sőt az organikus lények során lefelé haladva az egysejtű lényekig azok alsófokú tudatletét nem fogadhatjuk el másképp, mint ama feltevés árán, hogy élettelen, mert alkotórészeiknek is tulajdonítunk bizonyos teljesen elemi fokon álló tudatmimumot, mint hozzájuk tartozó epifenomént, mely így az összetettebb s ezekből összetett lények tudatának létéből visszafelé következik. Hogy ily módon az összes kémiai elemeknek bizonyos tudatmimumot tulajdonítsunk, abban nincsen semmi kényelmetlenség s mert logikusan vezetődünk oda, célszerű beleegyezni addig, míg az ellenkezőjéről valami direkt úton meg nem győződünk.

A dualistának azonban ez a gondolat elviselhetetlen. Könnyen elhiszi, hogy a mindenség testetlen szellemekkel van benépesítve, miről egyetlen tapasztalat sem győzi meg, de vonakodik belátni oly dolog hitének célszerűségét, melyhez a tények logikája vezet. Igaz, hogy nem ismerem az oxigén, a szén, a hidrogén tudatát; én csak a testem anyagkomplexusához járuló tudatot ismerem. De ennek léte ha nem is ad döntő bizonyítékot, de következtetnem kényszerít amaz alsóbb tudatok léteire, sokkal inkább, mint arra, hogy tudatom független a tőle elválaszthatlan anyagkomplexustól.

A monizmus értelmének és közvetlen következményeinek ily módon való megvilágítása után Le Dantec egyenkint szedi elő a dualistának ellene hangoztatott érveit a *cél*, az *igazság*, a haladás, a „természet harmóniája” stb szempontjából. Ezeknek a reprodukálására nincs elég tér.

A kérdésnek részletes vitatása már a nyelv formái miatt is a legkiáltóbb nehézségekre ütközik. Ennek forrása az, hogy a nyelv maga a legnagyobb dualista, kifejezései, formái alakulásuk eredetére mutatnak vissza, mikor az embernek par excellence affektív lényét a dualizmus hite töltötte el. Így kerültek bele a nyelvbe a dualizmus részére az értelmet megvesztegető szólásformák, melyekkel a monizmusnak előbb meg kell küzdeni, helyettük a maga számára újakat

kovácsolni s hogy ezt tehesse, előbb a meglevő, dualista irányú nyelv-alakokkal a vérel átöröklött, levegővel beszívott dualizmussal szembe a problémáját megfogalmazni.

A tudomány e tendenciája ellen nincs értelme azoknak az ellenvetéseknek, a melyek a két világnézet *szociális értékét* állítják szembe egymással. Arra, hogy hazugságban neveljük az emberiséget, nem jogosítanak fel szociális érdekek sem. Valamelyik részen ott van az igazság, ennek fölismerése tények és logika kérdése, a honnan ki kell zárni minden utilitáris szempontot. S ha ezt az igazságot sikerült meglátni s igazáról meggyőződni, akkor nem lehet azzal érvelni ellene, hogy a másoknak hitéből a társadalomra több haszon származik. *A társadalomnak kell alkalmazkodni a tényekhez s nem lehet tényeket hazudni az emberiségnek szociális érdekekből.*

Különben is nagyon mellékesek az emberi cselekvések eldöntésében az ő értelmi meggyőződések. Karakter és temperamentum a döntő ott, nem a meggondolások. S a mennyiben némi befolyást mégis gyakorolnak a világnézetek az elhatározásokra, épen nem bizonyos, hogy a dualizmus hite mindenkinek javára szól. A bátortalanabb kockázatokat nem szerető embernek jó erősítő és támasztok a monizmus, a vakmerő s kevés szociális érzékkel bíró embernek jó fenyegetés a szellemi létben reá váró megtorlás. De mindennek tömeges, egész társadalmakra való hatása előre, logikai úton eldönthetetlen, a tapasztalás világosíthat fel csupán s így ez az érv sem egyik, sem másik felfogás mellett nem nyomja le a mérleget. Ez a vita *tények és logika* kérdése és a tudománynak csak szinte beláthatatlanul messze haladása fogja csak eldönteni.

Benczelits Jázon.

Az apostolok.

Az ember. Ébredő korszellemünk megnyilatkozása, Boér Jenő útján. Kolozsvár, 1906.

Eszembe jut: őszi éjszaka volt s mi a kávéház: asztal mellett vitakoztunk Boér Jenővel. Körülöttünk ifjak és öregek, törekvők és fáradtak, boldogok és csalódottak. Valamennyi európai öltözetet viselt: jól- vagy rosszul vasalt ruházatot, jól- vagy rosszul mosott fehérneműt s valamennyinek a lelke is jól- vagy rosszul volt bemázolva azzal a valamivel, a mit huszadik századbeli kultúrának szeretünk emlegetni.

Boér Jenő pedig a bibliáról beszélt nekem. Különös jelenet volt. Tessék elképzelni: csillogó fekete szemű; magas, tisztahomlokú arcz, melyet patriarchális keretbe foglal a ragyogó, fekete, hosszú haj és szakál; mély, meleghangú beszéd és a gesztusoknak, a mimikának oly természetes, szélesen jellemző fajtája, a melyet csak keleti népek között találhat az ember. Az egész emberben volt valami, a mi az a ostolokra emlékeztetett. Nem tudom, vajjon férfias szépsége, vagy a minden mozdulatából kiáramló naiv fanatizmus hatott-e, avagy beszédjének erőteljes hasonlatai és kifejezései kaptak-e meg — de határozottan éreztem valami bibliai hangulatot a közelében.

A bibliáról beszélt, meg az ő életéről. Aztán az életről általában. Hogy hirtelen, tanulmányai közepett megundorodott a mai társadalmi állapotoktól, az önönmagában rejlő romlott embertől és szakítva minden köznapi életcéllal, eldobva magától a kenyérkereső pályák belépti jegeit, elhatározta, hogy keregni fogja az emberi élet igazi tartalmát, valódi emberhez méltó célját. És megfordult a szocializmus hívei között, majd együtt nyomorgott az anarchistákkal. Mint Tolstoj tanítványa, félévig, egy csizmadiánál naskodott, ő, a jogvégett, diplomás ember.

Végigjárta a korcsmák és lebujok világát, hogy aztán antialkoholista és abstinens, majd vegetáriánus legyen. De lelke megpihenni, megnyugodni nem tudott sehol. Ekkor — mint állítja — kinyilatkoztatás-szerűleg tűnt fel lelkében egy hangulat, egy eszme, mely visszavezette őt a bibliához, bepillantást engedett ennek a könyvnek igazi mélyébe és birtokába juttatá oly igazságoknak, melyek nemesak az ő életét töltötték ki, de egész nemzedékeknel, az egész emberiségnek új, boldogabb irányt jelölhetnek ki. A biblia egy szimbólum, az emberiség egész fejlődésének, egész szellemi tartalmának szimbóluma! Ebben a könyvben benne van minden bölcseségnek a kulcsa, csak úgy kell forgatni azt — mint a hogy ő azt megsejté, vagy ihlettsége percében megpillanthatá. És most ő ezt fogja hirdetni az emberiségnek, leírván könyvalakban, mint a hogy ezt belső, hatalmas sugalmazója szinte önkívületi állapotában lediktálta neki. Hatalmas munka lesz, hivatva új tartalmat önteni a korhadó társadalomba! Az istenség egy lesz az étellel és az ember egy az istenséggel!

Az éjfélutáni órák kávéházlátogatói lassankint odagyűltek asztalunk köré. Gabonaügynökök, kik most tették félre a bécsi börze utolsó jelentéseit és rendezetlen anyagi és erkölcsi körülmények között élő bohémek, kik épp az imént szórták cinikus szellemességeiket élő és holt nagyságok fölé, állottak tanúk gyanánt vitatkozásunkhoz. Az emberek, kikben még tovább rezgett a Budapesti Hírlap vagy Budapesti Napló *à jour* bölcselkedése, egyszerre, mintha valami mélyebbet, erősebbet éreztek volna maguk körül, megsejtvén, hogy ők is emberek, egy legbelsőbb örök emberi észszel, a mely örök emberi, véghetetlen birokban küzködik a boldogság, vagy legalább a boldogság hite felé.

Igyekeztem a józan szkepticizmus érveivel, a természettudományi realitással vitatkozni Boér vallásos látományaival szemben. Reámutattam, hogy biblíamagyarázata ellenkezik a biblia történelmileg okadatolt magyarázóival, hogy életjavító eszméi végeredményükben nem egyebek, a valósággal ellentétes, ideális utópiáknál; hogy ő maga rendellenes idegrendszerű, rajongásra hajlamú ember, s kinyilatkozás-szerű érzései, gyengébb víziók gyanánt értelmezendők, egész bölcselkedése pedig egy túlfeszített idegrendszernek rendellenes gyümölcse, a milyen bőven termett az önmegtartóztatásban és önfegyelmelésben hisztériássá vált középkori barátok rendjeiben.

Hiában! Míg mindezeket az érveket egy huszadik századi, felvilágosult ember hitetlenségével és józanságával szemébe vágtam, míg körülöttem a szivar- és cigarettafüstben úszó, modern millieu szinte kacagott a benne kavargó bibliai mondásokon: addig titkon, szinte öntudatlanul, bennem is felébredt a sejtés, a kételkedésben való kételkedés: — hátha azoknál van igazuk, kik rajongva hisznek. Ez az ember őszinte, egész lényét átható rajongásával, melynek egy hangja, egy mozdulata sem pózolta az apostolt: úgy hatott reám, mintha csakugyan apostola lett volna új igéknek, melyekért megszenvedett, megdolgozott, hogy most közénk jöve megtanítson a boldogulásra. Azokból a Nietzsche emlékeztető mondásokból, melyekre Boér egy-egy érverre válaszolt, szuggesztív erővel terjedt szót a hit az új igazság felé. Hiszen valóban megérett e világ az új megváltásra. Mintha mindenütt reszketne alattunk a föld a szülés vajadásaitól! Vájjon nem-e ez az ember az, a ki a megszületett új korszellem első sikoltásait meghallotta? Új boldogságot, új igazságot ígér — és mi kételkedünk a régiekben. Annyi hit van a szavaiban — hátha övé az igazság?

Vártam az új igazság írott testamentumára.

Elöttem a Boér könyve: Az ember. Alatta ez áll: „Ébredő kor-szellemünk megnyilatkozása Boér Jenő útján.” Tehát szerzője nincs. Ara nincs. A gazdag annyit fizet, a mennyit neki megér az igazság, (vajjon mennyit is ér?) a szegény ingyen kapja.

Az első oldalon, jelígek gyanánt néhány mélyértelmű, tömör, hatalmas aforizma. Ez a néhány sor elég volna ahhoz, hogy Bőért erős gondolkodónak és elsőrangú stilsztának elismertesse.

Az utolsó oldalon különös, de megható önvallomás áll. Valami utószószerű. Hogy a könyvnek nincsen ára, de a kik egyet értenek a könyv eszméivel, hordják össze garasait egy ilyen eszmét megvalósító társadalmi intézmény: iskola, vagy gyógyintézet létesítéséhez.

Az a száz és egynéhány oldal azonban, a mi elváltasztja az első aforizmákat a záró soroktól — nem méltó sem az egyikhez, sem a másikkhoz.

Mikor végigolvastam ezt, a könyv tartalmát alkotó rapszodiákat — megvallo — folytonosan az az érzésem volt, hogy mekkorát fog csalódni e munka szerzője, ha csakugyan hisz eszméi erejében és boldogító hatásában. Lehet, hogy mert személyesen érintkeztem Boér Jenővel és láttam azt a nem tettett, csaknem hisztérikus rajongást, melylyel hirdette, hogy munkája valóban megváltója lehet a szenvedő emberiségnek: reám is ragadt valami a megváltás utáni vágyódásból és talán azért zavart meg, mikor kinyilatkoztatássztrú, szuggesztív erejű, új igék helyett, többé-kevésbbé ismert igazságoknak többé-kevésbbé ismert szépirodalmi alakját találtam.

Szerettem volna hirdetni az új igéket, ha magukkal ragadnak; vagy küzdeni ellenük, ha megrontók; szerettem volna a megjelenő munkában eszmének világmegváltó kitörését érezni, mely mellett törpüljön el a szerkezetnek, a külaknak *megérzése* — és e helyett egy szépirodalmi munkát kell bírálnom, sorba véve a nyelvét, az irályát, a szerkezetét.

Megengedem, hogy az olvasóközönség eleitől kezdve *ilyen* igé-nyekkel vette kezébe. S ebben az esetben mindenesetre kielégül. Ilyen, vasy olyan hibái, fogyatékoságai mellett a Boér könyve feltétlenül érdekes. En azonban e munkát is, mint minden emberi tettet, első sorban abból a szempontból vizsgálom, hogy megfelelt-e alkotója céljának. És ismervén Boér egyéniségét, ismervén azokat az igényeket, melyeket e könyvéhez fűzött, nem merem állítani, hogy ez a sok helyt érdekes stílussal, sok helyt gimnáziumi dagályossággal megírt; néhol meglepő mély igazságoktól csillogó, sok helyt banális, köznapi frázisokkal teleszórt könyvecske csakugyan gyógyítóir volna az embe-
riség sebeire. Inkább egy különcködő léleknek elsőszülött gyermekét ismerni fel a munka soraiban. Ismeretes a szülészek előtt, hogy az elsőszülött gyermekek rendszeren magukon viselik a megszületés erősebb akadályainak nyomát; így a Boér könyvén is sok helyt feltűnő a munka különböző részeinek értékbeli különbsége. Sok helyt túlrad a belefojtott tartalom s túlságos tömörsége miatt homályossá válik; máshelyt, többször ismételt mondást ereszt hosszú lére oldalakon keresztül. Szép — és a mint kiveszem — alapgondolatát, az ember-állat, állatember és ember felosztását túlságosan sokszor ismétli, elfeledvén, hogy egy ténynek szimbolisztikus kifejezése még nem elegendő a reális élet boldogításához. Azt, hogy a Biblia az emberi gondolkodás nagyszerű szimbóluma gyanánt értelmezhető, — kifej-tették már igen sokan Boér előtt. Mindenesetre újdonság az a szimbólum, melyben Boér az ember fejlődését a Bibliában kifejezve látja. Nem érthetem meg azonban — különösen könyvének stílusából

nem érthetem meg — hogy miért tulajdonít ennek az igazságnak világmegváltó jelenséget. Jézus egyéniségét eddig is mint az emberileg legtokéletesebb ideált ismerték és hirdettek majd kétezer éven keresztül és — ha őszinték akarunk maradni — az emberiség morálja igen keveset változott e kétezer év alatt. Miért reméli Boér, hogy egy régi és örök ideálra való hivatkozással — bár mint mondtam kissé evolucionista ízü magyarázata — boldogabbá teheti az emberiséget?

A Boér Jenő könyve úgy hat, mintha csak ezután következne valami pozitív, valami kézzelfogható, szemmel követhető ige. A könyv telve van hittel, rajongással, valami iránt, a miről azt állítja a szerző, hogy boldogítani, javítani tudná az egész emberiséget, a mit azonban hiába keres az olvasó a munka szavait an. Mikor az utolsó lapoknál, igazán szépen stilizált soraiban, refrainként zúgja, hogy „ilyenek legyetek örömtársaim”, mindenki meglepetten kérheti, hát mai napság is nem ilyen minden becsületes ember? Hát nem ugyanez szól ezer változatban, ezer alkalmazásban minden vallás, minden filozófiák régen ismert és régen megszokott etikájában?

Boér Jenő ezzel a könyvével nem fog boldogabbá tenni egyetlen kételkedő, egyetlen küzdő lelket sem. Mint minden forrongó egyéniségnek, neki is szűk az a rés, melyen keresztül eszméi a külvilággal érintkezhetnek. Az eszmék első felforrásánál ilyen homályos bugyborékolással fulladt el a túlságos mértékben kiáradó egyéniség, mint érnek a könyvnek beszéde; és az igazi tartalom nem ömölhetik ki teljes értékével, teljes izzásával a külvilág elé. Igaz ugyan, hogy az összes apostolok írásán megérezhető, hogy az érzések szinte sísteregtek, mikor a gondolat érzése a szavak és mondatok formájába megmeredt; azonban ennek a titáni küzdelemnek nyoma gyanánt maradt vissza az a magával ragadó misztikus hangulat, mely ez írókókból hit gyanánt veszi körül az olvasót. Az ígét-hirdető naivság, formailul a tartalomszegénység oly hangulatokból szótt ködbe burkolózik, mely lassankint reászáll a lelkünkre is és megfosztja azt józan kételkedésétől. A hol azonban ez a pára-légkör hiányzik, ott a kifejezés, az alak fogyatékoságai, a tartalom indokolatlanságai meztelenül állanak előttünk és kritikánknak szabad áldozatai. Ez a különbség az apostolok írása és az apostoli ígétet utánzó modern szimbolisták között. Mint azok a drága keleti fák, melyek máglyára rakva csodálatosan mámorító légkört terjesztettek az áldozat körül — úgy a vallás-hirdetők is koruknak és önmaguknak erősen misztikus hangulatába burkolózva állanak. A mi éghajlatunk alatt növekedő fák sohsem fogják máglyáikat hasonló illatokkal elborítani s az az emberszülött sem fogja felkelhetni a napkeleti mágusok hipnózisát, ki csak ezeknek a fáknek lobogását ismeri. Jó ez a lobogó fény fáklyának az éjszakába, de a vallási rítus számára nagyon is élénken lobog — és nagyon is sok füstöt ad.

Apostolok mindig voltak, vannak és lesznek. Mindig voltak emberek, kiknek lelke erősebben érezte a földi lét hiányait s a kinek tettejeje erősebben kutatott a boldogulás és boldogítás eszközei után. Az emberiségnek ők voltak a szellemileg legértékesebb képviselői, kikben a világmindenségben keringő energia sokkal hatalmasabb feszültségekben raktározódott, mint fajuk bármely más tagjaiban. És ennek az energiának kiváltásához a társadalmi boldogtalanság megérzése kellett csupán, hogy mint egy villamos batteriának a megfelelő sarkokkal való érintkezésénél: hatalmas munkává, romboló és alkotó erővé szabaduljon fel az egyéniségben felhalmozott energia.

Közöttünk, körülöttünk járnak ilyen ernyedetlen munkásai a tökéletesbedésnek. Százan és százan. Gyenge, tökéletlen emberszülöttek ők is, telve a fájnak és az egyénnek sokszoros gyengeségével. De tetteik, de szavaik egy eszme köré csoportosulnak, egy — a szerintük egyedül idévezítő — ideál vezérli egész egyéniségüket és ez a koncentrált egyéniség, — mint minden koncentrált erő — kiemeli őket a tömegből és annak urává teszi.

A lelkük rendellenes, legalább is más, mint a normális lélek. Ideg és elmeorvosok beteganyagát szolgáltatják előbb, vagy utóbb. Lelki életük állandó bomlásban és alkotásban van, mint az a túltelített folyadék, mely valamely vázra kristályosodik. És mégis ez a nem normális, folyton bomló lélek hat a társadalomra, mint a hogy a szervezet életműködéseiben is a folyton bomló erjesztőféléknek jut a főszerep.

Az egyik így, a másik úgy tör célja felé. Egyszer a vegetariánizmus, máskor a hústáplálkozás apostolai látogatnak meg; hol a vallásodhoz való visszatérésnek, hol az új, a megalkotandó világmorálnak állanak szolgálatába. Száz és száz irányban ezer és ezer eszközzel küzdenek, fáradnak, nélkülöznek; áldoznak vagyont, állást, egészséget — és mindnyájuknak vágya az emberiség tökéletesítése és mindnyájuknak hite, hogy megtalálta a módot a tökéletesítésre.

Aztán szónokolnak, aztán írnak. Megszámlálhatatlan, elolvas-hatatlan a megjelenő munkáiknak tömege. Minden munkában van valami mondanivaló, mindenikben van va ami erő és egyikben sincs meg az a képesség, hogy az írott szó erejével megválthassa a világot.

Embertársaim az igaznak keresésében! Ne mosolyogjunk, ne gúnyolódjunk ezeken a naponta újból támadó, világboldogító munkákon! Egy-egy ilyen munka egy-egy állomás, hol a lelkét keresztre feszítő rajongó meg-megáll, útjában a golgotha felé. Mert mindegyik, — vagy talán inkább így: mindegyikünk, kik saját eszméink alapján szeretnők átalakítani a világot, — elérkezünk a magunk golgothájához. Részint sohsem lesz meg e modern apostolokban az az erő, hogy eszméiket másokra is épp oly erővel átszármasztassák, mint a hogy bennök élnek, részint a természeti átalakulások kiszámíthatatlan, örök menete nem tűri meg egyetlen emberi agyrendszernek zaboláját sem. S a maga igazában rajongó, a maga rendszerébe fanasztikusan bízó embernek előbb-utóbb meg kell érnie, hogy a világ rendje kicsúfolja, gyakran meghazudtolja a legerősebb igazságait is.

Mégis mindig lesznek, mindig teremnek újak és újabbak a kidőlt, a megfeszített, a hitehagyott apostolok helyébe. Talán a természet gondoskodik ily módon az emberiség boldogításának zászlóvivőiről! És ha sokszor nem is elégítenek ki; ha sokszor más igazságokat is hirdetnek, mint a melyek befogadására lelkünk alkalmas; ha gyakran tökéletlenül hirdetnek bár eszméiket: éreznünk kell, hogy a jövő mégis csak az övék, a kik száz irányban ugyan, de az emberiség tökéletesbedését hiszik és hirdetik. És munkájuk nem lesz meddő, golgothájuk nem lett reménytelen. Nem végeznek ezek az apostolok — és nem végzett Boér Jenő sem — nevetséges, eredménytelen feladatot, ha bár igéik nem is rombolnak vagy nem is alkotnak azonnal megszületésük percében. De eszméiknek, *ha maguk is őszintén és szilárdan hisznek bennök*, feltétlenül lesznek tanítványaik, hiszen annyian vagyunk, a kik hisszük, valljuk, hirdetjük, hogy az emberiség így vagy úgy, de haladni és tökéletesedni fog.

Péterfi Tibor.

Meunier kiállítás Bécsben

Meuniernek egy csomó hátrahagyott műve, többek közt a Monument de Travaille s a hozzá való skiccek, festmények vannak kiállítva a bécsi Hagenbund három termében. Hatalmas, erőteljes alakok, elnyomrodott öregek, munkában nyüzsgő tömegek. — Nem a munka megdicsőítése, sokkal inkább a *mai* munka megörökítése az, a mi itten ki van állítva. Azt hiszem magának Meuniernek is ilyenfélék voltak az intenciói. Bár el van telve a munka szeretetével, s a munka és szeretet a vezető eszméi, ez a munka, a minék itt emléket emel, semmiképen sem az ideális munka. Ez az állattá degradált ember munkája, a miben a test eltorzul s a lélek elszenyved. Ezek az alakok, a kiket ő elének állít, *ma* még bírják ezt a szörnyű terhet, sőt olyan is akad közöttük a ki a pihenés percében végig pillantva a tenger végtelenségén, lélekben messze fölé emelkedik a ma nyomorúságáaak, szeme egy más világban révedez. — Ki tudja merre? Lehet, hogy egy szebb kor dereng előtte, lehet, hogy egy névtelen, de annál erősei b érzés fogja el a szívét — ki tudná azt? Csak azt látjuk, hogy ez egy nem közönséges ember, a ki, ha nem egy teherhordó zsákját hordaná a fején, tán Dante tollat tartaná a kezében. A vonások arra vallanak. De ez csak kivétel. A többiek a kényszerű munka fájalmát viselik arcukon, vagy a holnap gondját, az élet fásultságát, a tehetetlenség kétségbeesését

Csupa tragédia, a mi ezekre az arcokra van vésve. Az ember szívét mélységes fájdalom fogja el közöttük, ugyanaz az érzés, a miből ezek az alakok létüket nyerték. Mert ezek nem az örömmek és boldogságnak szülöttei, s az meg is látszik rajtuk. Hiányzik belőlük az életkedv könnyed grációzitása — honnan ismernék azt? — s a helyett minden nehézkes, de szükségszerű, kérlelhetetlen, mint maga a sors, mely rájuk várakozik. Oh, Meunier nagyon jól ismerte ezt a sorsot. Ott élt közöttük, látta őket reggel munkába menni, leszállni a kőszénbányák mélyébe, oda a bizonytalan sötétségbe, a honnan számúzve van a fény és a dal, a hol minden pillanatban rájuk les a halál, látta őket belépni a gyárba, állani az olvasztókemencék izzó tüze előtt, a mik felperselik a bőrt, elvakítják a szemet s kiszárítják a testet, látta a tegnap még erős férfiakat ottan feküdni holtan — tizet, húszat egymás mellett, a pusztá földön, a halottas ház homályos levegőjében, s fölöttük a rokkant szülőket a kétségbeesés néma mozdulatával És megörökítette mindezt — óh nem a munka dicsőségére, hanem a munka gyalázatára, *ennek* a munkának a gyalázatára. És megörökítette ezt olyan erővel, az életnek olyan teljességével, mely visszhangot kelt bennünk, meg kényszerít, hogy ugyanazt érezzük, a mit ő érzett, miközben ezt látta és megcsinálta a nagy egyéniségnek, a művésznek szuggesztív erejével.

Ah, itt valóban nem az a fontos, hogy mikép van megmintázva az a kéz, vagy hogyan van megfestve az a levegő (bár az is jól van

itt élő embereknek eleven szenvedése szól hozzánk, buzdít segítségre s vádol az utókor előtt. Ez az ő lényege.

Lesznek olyanok, a kik e miatt kevesebbre fogják becsülni Meunier művészetét, hisz hallottam már olyant is, hogy Ibsen *A népgyűlölő*-je nem lehet jó darab, mert tendenciózus”, de a kik ezt hiszik, azok elfelejtik, hogy csak üres, és ügyeskedő lélek alkothat tendencia nélküli dolgot, az igazi nagy művész, a ki nagy egyéniség — mert különben nem lehetne nagy művész — az ő egyéniségét, az ő eredeti és erőteljes világfelfogását okvetlen érvényre kell hogy juttassa, hisz különben megtagadná önmagát s akkor megint csak nem lenne művész. Az ő egyéniségétől függ, hogy a formák végtelen gazdagságából mit választ ki s hogyan dolgozza fel, mint a hogy a hegedűhúr milyenségétől függ, hogy a hangchaosból milyen hangokra rezdül meg s hogyan adja azt vissza.

Hogy Meunier *ezeket* az alakokat és *így* látta meg, az az ő egyéniségéből fakadt s ez előtt az egyéniség előtt, telve szájalommal, részvétellel és odaadással a munka hősei s az élet nyomorultjai iránt, tisztelettel illik meghajolni mindenkinek. Σ.

Az egynemű szerelem világából.

F. Karsch-Haack. Forschungen über gleichgeschlechtliche Liebe. I. Abtheilung. Das gleichgeschlechtliche Leben der Ostasiaten: Chinesen, Japaner, Koreer. München, 1906. Verlagsbuchhandlung Seitz und Schauer. 134 lap, ára 4 márka.

Alig van a nemi életnek kevesebb egyértelműséggel magyarázott fejezete, mint az, a mely a hasonneműek perverz szerelmét és perverz szenvedélyét öleli magába; külön választom e kettőt, mert egész különállón is megnyilatkozhatnak, bár rendszeren épűgy összefűgg, mint a különnemű szerelmesek vonzalmának e két fázisa. A homosexualitás helyes értékelése és igazságos elbírálása ügyében az akták még sem orvos-, sem társadalomtudományi szempontból lezárva nincsenek. Hiszen aránylag rövid ideje csak, hogy a társadalom ezen „sötét foltjával” a büntető-kódexeken kívül más faktor nem is igen foglalkozott és kétségtelenül Krafft-Ebingé a dicsőség, hogy ezen és az ezzel kapcsolatos kérdések iránt szélesebb körök érdeklődését is felkeltette. Pedig hogy mennyire érdemes ez ügyet nem egyszerű „szemétként” kezelni s az útból félretakarítani, hanem szorgos és beható vizsgálat tárgyává tenni, azt mi sem bizonyítja jobban annak óriási *elterjedtségénél*, a mit az in- és extenzitálásban egyre növekvő tudományos kutatás mindinkább felszínre hoz. Napról-napra no az etnologikus adatok kincsalmaza s minél magasabba tornyosul nézőpontunk e bázisa, annál mélyebb és tágabb körű betekintést nyerünk az emberi társadalom e rejtett völgyeibe, honnét azelőtt az „erkölcsi undor” megbotránkozó kiáltása akarta elriasztani az érdeklődőt.

A döntő bírálat lehetőségét megalapozó adatgyűjtést célozza Karsch-Haack is négy kötetre tervezett, nagyarányú művével, melynek első kötete előttünk fekszik.

Nem lapozhatunk e könyvben bámulat és elismerés nélkül, látva azt a gondosan kiselejtezett s mégis óriási anyagot, melyet abban a szerző valóságos hangyaszorgalommal összehordott. Maga a

szerző is „hálátlan munkának” minősíti azt előszavában és valóban ritka idealizmus cseng azon önérzetes kijelentéséből, hogy „ha kevésbbé hálátlan volna, úgy aligha vállalkozott volna arra”. Karsch mintegy 250 kisebb-nagyobb forrásmunkából böngészte össze és szűrte le 134 oldalas könyvének adatait, melyeket — tekintve a pedánsáig menő azon törekvését, hogy gyakran célzatos leírások és irányzatos magyarázatokból, minden szubjektív salak szigorú letisztogatásával csakis a száraz valóság magvát hámozza ki — bátran *megbízható tényeknek* vehetünk. A ki azonban a könyv címétől csábítva, talán érzékcsiklandó pikantiériákat keresne benne, az kezébe se vegye, mert csalódva dobja félre: nincs abban egyéb, száraz, tudományosan megrostált adatoknál, melyek azonban a komoly, búvárkodó elmének annál értékesebbek. Magok a felsorolt tények rendkívül tanulságosak. Túlmenne e szemle feladatán, részletekbe mélyedni (a ki ezekre vágyik, olvassa el a könyvet), de annyit kijelenthetünk, hogy a benne foglalt megállapítások ellenállhatatlan erővel gázolják le mindazokat, a kik a nemi élet ezen elfajulásaiban mindig és mindenáron *dekadentiát* és *erkölcsi zuhlottságot* látnak. Nem is szólva a psziché veleszületett abnormitásából fakadó s így első sorban az elmeorvost érdeklő *igazi* conträr sexualis érzésről, hanem csak az olyan (*gyakorlati*) homosexualitásról, mely az érzésvilág minden nagyobb abnormitása *nélkül* és a másik nem iránt való fogékonyság *mellett* is fennállhat, meggyőződhetünk ezen adatokból, hogy a homosexualitás (és pedi *semmiféle népnek és semmiféle korszaknak sem a privilégiumát* és sem *geográfiai, sem történelmi* határai nincsenek. Faj és korszak legfeljebb *quantitativ* különbségeket termel, de lényeges *qualitativet* sehol és soha. Előrehaladott és megállapodott kultúrájú népeknél ép úgy fellelhető, mint a legmélyebb kultursötétségben sínylődőknl és nem lényegében, hanem legfeljebb megnyilatkozása külső formáiban mutat bizonyos — etnologikus — különbségeket. Tüzetes bepillantást nyerünk Kína és Japán érdekes, századok, sőt évezredekre visszafőleg a paiderastia és csak kisebb mértékben a tribadia) nem képezi helyeken és korszakokban *állami intézmények* törvényesen elismert és szabályozott jellegével bírnak. A paiderasta szerelem céljait szolgáló, zsengekorú fiúkkal tele bordélyházak, színházak, sőt e *passzív hivatásra előkészítő, állami nevelőintézetek* tarka képe vonul el előttünk; beelátunk a budhista papok és apácák kolostorainak rejtelmibe, látjuk a templomokat, melyeknek jóakaró szomszédságában ezen intézetek tenyésznek, látjuk a törvényes feleség mellett „odalisz” szerepet játszó, gondosan ápoltt és kényeztetett fiúcskákat, a kikért mandarinok, sőt császárok teszik magokat anyagilag tönkre, sőt még perverz alapon létrejött *házasságot* is látunk férfi és férfi között! Mindez adatokból kétségtelen, hogy nem minden ember érez hivatottságot a szerelem *pas de deux*-jében azon szerep betöltésére, melyet neki a természet nemi szervei által kijelelt, hanem vannak olyanok is, a kik állandóan és kizárólagosan, vagy legalább koronkint a vele hasonneműekkel vágyódnak egyesülni és az is bizonyos, hogy ilyen egyének nemcsak a kultúra által megnyalt vagy annak lejtőjén már dekadenssé vált népek, hanem a legteljesebb ősi vadságban levő fajoknál is előfordulnak és előfordultak, a hol minden „import” ki van zárva s a hol e perverz megnyilatkozások a legelemibb és legprimitívebb *természetesség* jellegével bírnak.

Kétségtelenül e pártatlan és tárgyilagos megállapítások képezik Karsch munkájának a legértékesebb részét s ezek a tudományos

kutatás szempontjából feltétlen becsűek. Kevésbé szerencsésnek mondhatók a — különben csak néhány kijelentésre szorítózkodó — következtetések, melyeket a tényekből levonni igyekeznek. Könyvének *vezérlő gondolata* még megjárja; nincs ugyanis okunk ellentmondani annak, hogy „a paiderastia és tribadia, mint minden külbefolyás nélkül magából a nemi ösztönből fakadó jelenség, nem tekinthető „bűnnek”, hanem mindenütt és mindenkor előforduló (természetrajzi) tüneménynek, mely sem kicsinylést, sem agyonhallgatást, de társadalmi megvetést és szabadságfosztó törvényekkel való brutális üldözést sem érdemel”, hiszen Krafft Ebingernek is ugyanazon meggyőződés sugallta *de lege lata et de lege ferenda* tárgyú tanulmányát; egy észrevételt azonban mégsem hallgathatok el és ez az, hogy csupán *azért*, mert valami *természetes ösztönből* fakad, még nem tarthat számot a teljes elnézésre (ha több humanizmus helyén való lenne is a kérdés megítélésénél), mert hiszen akkor kétségtelen és legsúlyosabb bűnök is, mint pl. az emberölés, a mi szintén az emberben lappangó ös-bestia egyik természetes ösztönének a féktelen kitörése, szintén elnézést igényelhetne, már pedig, ha a társadalom megtorlási jogát kétségbevonjuk is, az ártalmatlanná tétel jogához szó nem férhet! Talán elég, ha a homoszexualitásban, mint társadalmi jelenségben — egy *atavizmust* látunk, a mit épen a haladó és még intenzívebb kultúra van hivatva mind szűkebb és szűkebb mederbe szorítani *épen és főleg* fajunk fenntartása és tökélesbítése érdekében. Mert a fokozott művelődés korlátai által célzandó, nevelő megszorítást nem teheti — szerintem — tárgytalanná Karsch azon dedukciója sem, hogy a homoszexualitás *nem vezet a népeknek sem fizikai, sem szellemi, sem számbeli dekadenciájára*. Példaként Kínára utal, a hol a paiderastia minden képzeltető formában, rendszeresen szervezve és kiképezve, a legnagyobb fokban s minden társadalmi réteget egyaránt áthatolva s minden skrupulus nélkül, még a legzsengőbb gyermekkort sem kímélve *mondhatni évezredek óta* virágzik s mégsem képes arra, hogy e különben egaszéges nép életerejét és életképességét érezhetően csökkentse; Ellenkezőleg: 1794-ben 333 millióra becsült lakossága 1904-beu 432 millióra rúgott, a mi az utolsó században közel 100 milliónyi szaporodást mutat, dacára, hogy ott még a házias férfiak is (részben perverzitásból, részben malthusianizmusból) nejeik mellett, e célra tartott fiúkkal rendszeres paiderastiát üznek és dacára, hogy ott a világra jött leánycsecsemők egy negyed része a divatos gyermekölésnek évente áldozatul esik! A kik pedig talán Kína kultúrájának a stagnálását akarnák az elterjedt homoszexualitás számlájára írni, azokat Japánra figyelmezteti, a hol e „bűn” a legutóbbi időkig nem kevésbé dívott, a hol az állam maga szervezett és tartott fenn a paiderastia számára fiú-bordélyházakat, a hol a nép és lakosság körében még ma is lappang ez ősi szokás s a hol mindez mégsem gátolta az óriási (gazdasági és szellemi) fellendülést! Sőt Japán és Kínában számos, állítólag a világirodalomban is helyet követelő, abszolút becsű, irodalmi műretek jött létre az egy-nemű szerelemből fakadó inspiráció költői hevében, a képzőművészeti alkotások legjavát pedig (egy-korszakokban) teljesen dominálja.

E letagadhatatlan tények azonban nem fojthatják el mégsem azon kérdést, hogy ily életrevalóság mellett ki tudja, *hová* fejlődtek volna eddig már e népek a homoszexualitás ily kiterjedt pandémiája nélkül?

A könyv Japánra vonatkozó részének végén pedig oly gondolat van odavetve, a mi anekdotaszerűen hangzik, bár komolyan van mondva

hogy a jelenlegi, modern, győztes japán hadsereg és tengerészet körében, a katonák közt, állandóan a legszorgalmasabb paiderastia folyik (és *türetik!*) és kiemelve megbízható szemtanúk azon állítását, hogy e „nemzeti” szokás nem kevésbé mozdította elő az oroszokon aratott fényes és meglepő diadalokat: még azon véleményt sem meri Karsch, mint indokolatlant elutasítani, hogy a paiderastia (talán a katonák egymáshoz való melegebb ragaszkodása, szerető összetartása és a tábori élet bilincseiből kifelé gravitáló fegyelmetlen nemi ösztönöknek ilyen „háziilag” eszközölt kielégítése által?) *inkább a szigorú fegyelem és belső rend előmozdítására és megerősítésére alkalmas, mint annak csökkentésére!* Ha ez igaznak bizonyulna, úgy egy okkal több volna, hogy a homosexualitást — bármennyire a természetes ösztönök talajából fakadjon is — ne tartsuk teljesen *ártatlan* dolognak, mert a modern szociális törekvések közepette *minden ellen* küzdeni kell, a mi a militarizmus erejének a növelésére alkalmas lehet.

Végül a könyv igen érdekes tanulsága gyanánt kell felemlítenem azon — más téren gyűjtött adatok által is megerősített — észrevételemet, hogy bár Kínában is aránytalanul sokkal több a nő, mint a férfi és a paiderastia dimenziói által elég érezhető mellőzésben is részesül, mégis *aránytalanul csekélyebb* mérvben vetemedik a triadára, mint a dualizmusnak hódoló férfiak az ő homosexuális élvezeteikre. Igaz, hogy a lesbosi szerelem lényege hozza magával, hogy az jobban titkolható s így nehezebben ellenőrizhető, mint a paiderastia, de azért hasonló kiterjedtség mellett több nyomának kellene lenni az adatok között. Ez is csak a mellett bizonyít, hogy a nőben több önuralomnak, vagy kevesebb szenvedélynek kell laknia, mint aférfiban; miután azonban önuralmának inferioritása kétségtelen, így e különbség csakis szenvedélyességének *enyhébb* lobogásában lelheti magyarázatát.

Kramolin Gyula.

A prostituáltakért.

La Proscrite. Par Léon Frapié, Paris. Calmann-Lévy Editeurs. 1906.

Ezer sebből vérzik a társadalom. Tapasztjuk őket jótékony-sággal, mindenféle pillanatnyi hatású intézkedéssel. Némelyik látszólag magától gyógyulásnak indul, hogy a vér erősebb lüktetésére ismét felfakadjon. Az érdeklődés pedig kalandozik egyik bajtól a másikhoz. Ma a törvénytelen gyermekeket védjük, holnap erős jogi bástyákkal marasztjuk körül a törvényeseket, hogy megvédjük őket féltestvéreiktől, kiket egyazon apa a gyönyör céltudatlanságában nemzett. A gazdasági viszonyok nem engedik meg a korai házasságot. Igen ám, de az emberiség egyik dajkameséje szerint a cölibátus testet-lelket megrontó kárhozát — a férfi részére. Elő a prostitúcióval. Államilag rendezzük, szabályozzuk, külön nagy apparátust tartunk fenn ellenőrzésére. Megszokjuk, mintha tényleg így kellene lennie, a természet valamely alapvető törvénye követelné, hogy így legyen. És egy napon megütöztünk rajta. Hirtelen elfog a borzalom, hogy ezt a gyalázatot megtűrjük, hogy mi, a társadalom hoztuk létre. És nagy mozgalom indul meg. Egyesületeket alkotunk, beszédeket tartunk, könyveket írunk. Miért? Morális emelkedést, jobb, erősebb erkölcsiség hajnalodását jelezné ez a felindulás? Nem hiszek a tömeg moráljában. Az a mód

felett elasztikus, mindenütt és minden időben alakot váltó valami, a mit morálnak hívunk, nem lehet az evolúciónak tényezője. A társadalomnak nincsen morálja. Szükségei vannak, a melyek nagy forrongásokat eredményeznek és újabban, mióta öntudatosá lett, hangulatai is vannak, a melyek ép úgy, mint az egyénnél, valamely aránylag apró okból erednek, hasonló eseteknek térben vagy időben való közelségéből, a mindennapi események egyikének erősebb színezetéből stb. Intenzivitásukban azonban nagyon különböznek az egyén hangulataitól. Mert minden hangulat ismert képzetek újabb kapcsolata. A társadalomnak pedig minden képzete ismét csak szükségletekből származik. A mi átlépi öntudatának küszöbét, az, ha aránylag nem is fontosabb, mint mind a többi képzet, mely a háttérben maradt, de abszolút súlylyal bír, valóságos éhségekről, meglévő sebekről beszél. Alapjukban tehát a társadalom hangulatai is szükségszerűek és a kikerülhetetlen küzdelmekből, a szükségletek okozta hirtelen kitörésektől, csak fokbeli különbözések választják el őket. Hangulatnak nevezhetünk egy-egy ilyen mozgalmat, mert nincsen oka, hogy miért indul meg éppen ebben az irányban és nem egy másikban, mért harcolunk ma éppen a leánykereskedés ellen és nem a serdületlenek munkára fogása ellen.

Ebben az értelemben hangulat az a mozgalom is, a mely újabban a prostitúció ellen indult meg, tért hódítva a művészet és irodalom terén is. Evvel foglalkozik Léon Frapié *La Proscrite* regényében.

La Proscrite — a számkivetett — egy leány, kinek keresetforrása a szerelem és a kit az olvasó alig lát. Csak hall róla. Tulajdonképpen szerepe csak annyi, hogy Maxime szemében, kinek első szeretője, képviseli a prostitúciót. Mikor ugyanis Maxime 18 éves lett, nagyon kellemetlenül érezte magát, idegessége gátolta tanulmányaiban és akkor Irma, a kényelmes és olcsó szerető visszaadta lelke egyensúlyát. Maxime, nem hiába nevelkedett puritán életű polgári családban, eleinte féltette a saját tisztaságát. Morális küzdelmei voltak, de végül engedelmeskedett a természet törvényének, mint a hogy Boulzaguét tanácsolja neki, az orvos, a ki rokona Dr. Ranke-nak, sőt a *Tagebuch einer Verlorenen*-ben orvosnak is. A mennyire halvány arcképből megítélhetjük, a stílszerű regényorvosok terjedelmes családjához tartozik, a kik cinikusak és jószívűek, megvetik az asszonyokat általában és védik őket egyenként. Maxime hamarosan belenyugszik a „természet rendjébe” és belenyugszanak szülei is. Tante Rosine, az aggszűz, sőt ebben az egyben úgy vélem, megnyugszik Léon Frapié is.

Maxime természetének azonban fő jellemvonása a kötelesség-érzés. Innen van, hogy ő Irmát tovább segílyezi akkor is, a mikor már rég szakított vele, sőt visszataszító emlékévé vált. Innen van az is, hogy ő a prostitúciót, a melyet feltétlenül szükségesnek tart, megvédelmézi egy nagy, később visszaszívott beszédben a társadalom képmutatása ellen, a mely az erkölcs nevében üldözi azt, a mit gazdasági okokból maga tart fenn. Mert a társadalom, a melynek Maxime

tagja, a prostitúcióban fontos gazdasági tényezővel bír. A *Féerie* áruház, mely apjának és barátainak kenyeret ad, a bukás szélére jut, a mikor egy konkurrens vállalat magá felé fordítja a szerelemmel kereskedők áradatát. Jubin három szép és tiszta lányának hozomány híján vagy a szerelemről kellene lemondaniok, vagy az elfogadott erkölcs értelmében el kellene zülleniök, ha nem sikerül a Féerie felé visszatérlni a prostituáltakat, eme nagy fontosságú vásárlóközönséget. „Sohasem fogjuk megtudni — mondja Boulzagué — hogy mivel tartozik az emberiség a nő bűnének, a mely a férfiaknak megengedi, hogy hirtelen felszabaduljanak.”

De mindezek az emberek, a kiket ezer anyagi érdek kapcsol a prostituáltakhoz, mindenképen megvonják tőlük azt a becslést, a melyre joguk van, attól a pillanattól fogva, a mikor mint elfogadott gazdasági tényezők szerepelnek. Képtelen tévedés az, a melyet a társadalomnak fel kell ismernie. Véget kell vetni annak az égbekiáltó gaszágtalanságnak, a mely szerint a prostituált nélkülözhetetlen, de egyúttal számkivetett. Semmi joggal sem bíró kiszipolyozott rab, a kinek kénytelen-kelletlen el kell tűrnie mindazt a gyakran kegyetlen intézkedést, a melyet a társadalom a közerkölcs, vagy a közegészség nevében szükségesnek ítél, minden tekintet nélkül a prostituált javára. Az a társadalom, a mely igénybe veszi a prostitúciót, az köteles megadni helyt mindazokat a jogokat, a melyekkel a többi kereseti ág bír. Az erkölcs nevében nem lehet itt bástyákat emelni, mert a prostitúció tényé lehet csak megvetendő és nem a prostituált. Ha pedig a prostitúció ténye megvetendő, akkor ez a megvetés egyaránt érinti a prostituált nőt és a prostitúciót igénybe vevő férfit.

De Maxime tovább megy. Ő szembeszáll avval az igazságtalan felfogással, a melynek a nők a legnagyobb hívei, miszerint a nők erkölcsi értékét nemi élete szabná meg, A nemi élet törvényei szerint nem lehet különválasztani aljas és nem aljas nőt. A természet követelményeinek szempontjából minden nő egyforma, akármilyen formában viselje is a szerelem igáját. Ezért az asszonyokat mindenféle okból, mindenféle tulajdonságuknál fogva osztályozhatjuk, csak épen nemiségük szerint nem. Mert a nőnek nemi élete a természet alapvető tulajdonsága. Elemi funkció, a melynek különböző alakulását a gazdasági fejlődés szabta meg és nem az egyén szabad akarata, a melyből tehát az egyén erkölcsi értéke nem vezethető le.

Ez ellen azonban mindenki fellázad. Mathilde, a ki férjének rendjelt akarván szerezni, odaadta magát Maximénak, felháborodik, hogy az a prostituáltakat az ú. n. tisztességes nőkkel egy sorban említi. Harvigny, a *Féerie* főrésztényese, a ki a prostitúció ellen erős rendszabályokat követel a konkurrens üzlete előtt, mert azt reméli hogy ekként a *Féerie*-féle terelődik a courtesaneok vásárlóközönsége felháborodik: „Nem mondunk le arról, a mi a priori megadja feleségeink és lányaink fensőbbiségét. Nekik sajátos jelük van, sajátos fényük,

mely amazoknál elveszett és többé vissza nem tér.” Sőt a szerelemmel csábító Rolande végre Maximeot is ráveszi, hogy ismerje el azt az áthidalhatatlan különbséget, a mely egy házasságtörő asszony és egy testvérét, gyermekét imádó perditá közt tátong.

Tante Rosine az egyetlen, a ki ezt a különbséget nem ismeri el. Ő minden érzésében, minden csepp vérében tudja, hogy bármely oldaláról nézzük a szerelmi vásárt, mindenütt csak sajnálatra méltó áldozat a nő és nem megvetendő bűnös. Tante Rosine aggszűz; rokonai megmentették a törvényen kívül való szerelemtől egy sivár, meddő élet számára. Végigszenvedi a tökéletlenség kínját, a kielégítetlen ösztönök éhségét. Egyideig betölti lelkét az extatikus anyai érzés Maxime irányában. Egyideig büszke is szűzi tisztaságára; kálvárián megváltott méltósága ez. Mikor azonban Maxime lelkében minden zugot betölt a szerelem Tante Rosine helyét is, melyet anyai szeretetével küzdött ki magának, akkor hirtelen összeomlik az oktalan hiúság kártyavára. Egy jött-ment idegen leány elfoglalja Maxime szívét, mert a természet így akarja. És mivel a természetnek ez a parancsa és nem más, azért hiába való volt a Tante Rosine keserves lemondása. A rettenetes áldozat, a melyet az erkölcs nevében hozott, nem emeli őt az emberek fölé, hanem valami módon kilöki az organikus világ kötelékéből a gyökértelenek, a fölöslegések közé.

Tante Rosine alakjában megsejteti Frapié az elfogadott erkölcsnek azt az abszurdumát, hogy míg a férfinak megadja a nemi élet terén való kielégítést minden körülmény között, addig a nőnél különböző gazdasági korlátozásoktól teszi azt függővé. Tényleg olyan hibája ez az erkölcsnek, a mely meg kell hogy döntse, mihelyt ledőltek mellőle a vallásos dogmák védőbástyái. Eleven erővel nem fejlődhetik olyan erkölcs, a mely szembehelyezkedik a természet rendjével. Vagy az a természet, a melynek legfontosabb ténye a nemi élet keretébe szorított teremlés, úgy alkotta volna meg a nőt, hogy csak passiv objektuma legyen ennek az alapvető mozzanatnak, mely következményeiben fájdalmat és veszedelmet hárít reá? Nagyon gyenge lábon állana a teremlés, ha éppen a legfontosabb eszközét nem elemi szükséglet vetné igája alá, hanem a gyengébbnek ideig-óráig tartó türelme. A nemi élethez nyilván egyforma joga van férfinak, nőnek, mert mindakettőt sarkalatos szükségletek vezetnek hozzá.

Sajnálatos, hogy Frapié ezen érdekes anyagát olyan rosszul dolgozta fel. Az olvasó semmi eleven, húsból és vérből való alakot nem lát maga előtt, semmi eseményben nem vesz részt. Frapié leírja, hogy Irma jólelkű, nagy életerejű és szerencsétlen sorsú. Ugyanígy jár el Tante Rosinenal, sőt a legtöbb eseménnyel is. Virginia Bossut öngyilkossági kísérlete úgy hat, mintha az újságban olvasnók a rendőri hírek között. Irma lassú züllését Boulzagnet elbeszéléséből tudjuk meg. Ez a módszer beválik a romantikus regényben. Cyrano meg Roland hőstettei a napi hírek közt is feltűnést keltettek volna. De ezek a

nagyon kicsiny szabású emberek művészi értelemben csak úgy értékesíthetők, ha elevenen előttünk élnek sorsukat.

Frapiének éppen ilyen emberekre volt szüksége, hogy megmutassa, miként ékelődött bele a prostitúció jogi fogalma a maga lehetetlen ellentmondásaival egy olyan társadalomba, a mely alapjában természetes szükségletek között alakult. Nem volt meg benne azonban a teremtő erő, a melylyel ezen éppen nem érdekes alakoknak helyet hódíthatott volna az esztetika terén.

Így történt, hogy bár regényének van szociológiai értéke és témája alkalmazkodik a társadalom hangulatához, nem nyújtja azt a nagy művészi kielégítést, a melyet pl. Viebignél, Hamsunnál találunk. És ez végzetes hiba, Mi megszoktuk utunkon az árnyakat, öntudatunkra belőlük csak annyi borul, a mennyit megtűr a boldogságra való törekvés. Isten áldotta nagy művész legyen az, a ki minket többre kényszerít. Ne keltse fel a szunynyadó nyomorúságot, ha siralmas jajkiáltásait nem tudja oly dallamba szedni, a melyben meghalljuk az emberszülte genie motívumát.

Eisler Hugóné.

Egy népies Jogi tanácsadó.

Peres ügyekben útmutató. Közérthető előadásban beadványt minták, a törvénykezési költségek és ingyenes jogvédelem ismertetése mellett írta Újlaki Géza dr. budapesti ügyvéd. Ára 60 fillér. Világosság könyvnyomda r.-t.

„A jog nem tudásával magát senki nem mentheti.” Ezzel kezdi a szerző előszavát. Ez a jogszabály ösztönözte őt hasznos kis könyve megírására — vagy helyesebben az államnak az a mulasztása, hogy megelégszik e szigorú jogszabály kijelentésével és gyakorlati alkalmazásával; de semmit sem tesz arra, hogy ez saját hibájokon kívül is ne sújtsa polgárait. Az írni-olvasni sem tudók óriási tömegétől bonyodalmas, egymásnak ellentmondó rengeteg jogszabály tudását követeli az igazságot szolgáltató államhatalom a nélkül, hogy bármit is tenne e jogszabályok leggyakoribb alkalmazást találó részének mindenki által hozzáférhető megismerésére. Csak egyetlen osztálya van a polgároknak, a melyre nem kötelező, ez a jogszabály, a mely igenis mentheti magát a jog nem tudásával. És sajátságos, ez az osztály éppen az, a mely hivatásszerűleg is, kenyérkeresetből is úzi az igazságszolgáltatást, a mely kényes kifejezés helyett az újabb idők terminológiája, mint azt dr Toldy Géza *Fiat lux* című könyvében találó gúnynyal megjegyzi, igen helyesen a *törvénykezés* kevésbbé követelő kifejezését teremtette meg. Mert valóban nem lehet *igazságszolgáltatásról* beszélni ott, hol az állati sor butaságában tengődő millióktól jogtudást követelnek, míg az ezen igazságszolgáltatás hivatalos ellátásáért fizetett bírói kar működésében a jogszabályoknak akár tudatlanságból, akár tévedésből, akár felületességéből vagy — mondjuk a legritkább esetben — rosszakaratból származó helytelen alkalmazását a bírói függetlenség és jogi felfogás bő palástjával takargatják. Tovább menve, micsoda igazságszolgáltatást várhatunk ott, hol a jogszabályokat tisztára osztályuralmon alapuló testület önti a törvény formáiba?

A bíró is ember, a bíróság is emberi intézmény és így földi létünkben elválaszthatatlan gyarlóságokért nem is panaszkodnánk; de az mégsem menthető az ilyenféle általános frázisokkal, hogy a polgárok

nemcsak saját törvény nem tudásuk hátrányait szenvedjék, hanem az u. n. bírói tévedések is — melyek az esetek aránytalanul nagy tömegében a törvény nem tudásán, vagy helytelen magyarázatán alapulnak s melyek az igazságot kereső polgárokat kiszámíthatatlan anyagi és erkölcsi károkkal sújtják — megtorlatlanul maradjanak. Vagyis a mai jogállamban a polgár nemcsak a saját, hanem a bírói törvény-nem tudásának káros következményeit is szenvedni kénytelen, holott a jogállam eszménye azt követelné, hogy épen a jog uralma biztosítsa az emberek érdekeit az emberek gyarlóságai ellen.

Ezen a nagy bajon akar segíteni e kis könyv. Nem kicsinylésképpen alkalmazzuk ez ellentétes jelzőket, mert a bajban leledző embereknek tényleg nem elegendő a bajoknak magasabb szempontból való megállapítása és az okok bíráló fejtegetése, hanem a segítséget várják és pedig minél előbb.

A könyv első sorban a munkásosztály igényeit tartja szem előtt, de haszonnal forgathatja azt minden ügyes-bajos ember. Részletes ismertetése aligha tartozik e lapokra, sem esetleges hiányainak, vagy tévedéseinek fölfedezése. Egy újabb kiadásnál, a mely hihetőleg hamarosan elkövetkezik, szükségesnek véljük a sommás perek szabatosabb és kimerítőbb, ha nem is taxatív felsorolását, azoknak a határidőknek erős kiemelését, melyek elmulasztása esetén igazolásnak helye nincs, a lakbérleti ügyekben követendő s igazságügyminiszteri rendelettel szabályozott eljárás ismertetését. Igen okosan figyelmezteti a szerző a tapasztalatlan embereket az okiratok aláírásának fontosságára. „Semmi írást ne írjunk alá, míg szóserint jól el nem olvastuk, vagy megbízható jó emberünk azt el nem olvasta és meg nem magyarázta” stb.

Végül egy tévedését kell helyreigazítanunk. A szerző tudomása szerint az ő könyve az első ily irányú könyv hazánkban. Nem nagy-jelentőségű irodalmi kérdés ugyan, de tudomásunk szerint Knorr *Önüggyvéd*-je sem az egyetlen ilyenmű munka. Ez azonban a szerző érdemét és munkája becsét legkevésbé sem csökkenti. o. e.

Kapitalizmus az irodalomban.

A *Szerda* hirtelen halála riktó világitásba helyezte a kapitalizmusnak fullasztó levegőjét, mely ma már az emberi elme legmagasabb tevékenységeinek: a tudománynak és a művészetnek a világát is hatalmába kerítette.

A vers, a novella, a kritika és az essay olyan árúciikk, a kereslet és a kínálat ugyan azon törvényei alatt álló, mint a kocsz, a petróleum vagy a cukor. S miként a testi munkát: úgy zsákmányolja ki a termelés felett uralkodó tőke a szellemi munkát is. S úgy, mint az iparban: csak az inkább reprezentáló állásokat, a díszes igazgatótanácsosságokat, a börzekirályok elegáns környezetét jutalmazza bőkezű kézzel; a tulajdonképeni termelő munkának csak morzsákat juttat.

S minden vállalkozás egyedül irányítója a *profit*. Ha ez véletlenül elmarad: a tőke dühöng és a szegény igazgatótanácsosok fejét követeli. Az udvari tanácsos egyetemi professzorok oly munkákat adnak ki, melyekhez saját vallomásuk szerint mit sem értenek s ezekért sokkal magasabb jutalmakat kapnak, mint a *Szerda* emberei. De ez senkinek nem sérti a lelkiismeretét. A méltóságos egyetemi

tanár neve a műtörténeti vállalaton ép úgy ott fityeg, dús honorárium ellenében, mint a méltóságos gróf neve a cognac-vállalaton. Ez helyes, ez rendben van, ez ellen *Az Újság*-nak nincs szava. De ha a vállalat bukik: rögtön felszisszen a tőke az irodalmi vezérigazgatókra. A kapitalizmusnak ez a szemérmetlen szelleme nyújtotta ki nyelvét Ignotusra és Ambrus Zoltánra. De őket nem kell védelmezni, hisz az irodalmi usance az ő nevüket már oly magas árfolyammal jegyzi az irodalmi tőzsdén, hogy a magas honorárium az ő számukra még a koldus Hunniában is természetes dolog.

Nem is akarom őket védelembe venni, hanem a fiatalabb nemzedékhez volna egy szavam, a mely annyira és oly régóta szomjúhozott egy *Szerdát*. Hányszor mondták:

— Csak egy becsületes és nyugoti színvonalon álló magyar szép-irodalmi lapunk volna, a honnan számúzhethénk minden léhűtő pajtáskodást, a melyben tűzhelyet teremtenénk az európai levegő után vágó magyar szépirodalomnak!

Annyiszor mondták ezt s annyszor panaszolták az én szép-irodalmár és eszthéta barátaim, hogy mindig csodálkoztam, hogy lelkes vágúkból nem hajt ki valami cselekedet. S most végre megszületett a *Szerda* és élt két hónapot.

Nekem nem mindenben tetszett, de ez nem fontos. Sok derék, képzett magyar szépíró végre orgánumhoz jutott! És ez öröm volt minden kultürember számára. Az is öröm volt, midőn hallottuk, hogy a szépirodalom műzsája olyan bőkezű, a mi meglepett minket, kik a tudomány anyagi javakban oly szűkös istenasszonyához hozzászoktunk. Virrad már mi felénk is — gondoltuk.

És két hónapig tartott a Potemkin dicsőség. A tőke megunta, hogy profit nélkül fejjék. És itt nemcsak a tőke bűnös, hanem a kezdeményező fiatal írók is. Mert hiába: barátság ide, barátság oda, de ki kell mondanom, hogy a kapitalizmus miazmás levegője ezeket a derék fiatal írókat is elkábította. Mert, valami újat, nagyot, forradalmi és termékeny dolgot nem úgy szoktak csinálni, hogy a fővezér évi 8000 korona fixumot köt ki és 5 évi végkielégítést csatavesztés esetére. Így elaggott börziánerek szoktak exotikus vállalatokat gründolni, melyeknek ismét csak *profit* a célja. Schiller és Goethe nem így kezdtek a Hórákhoz s a barbizoni festők sem kapitalista aranyzsákokon mentek neki az iskola-eszthétika megtörésének. 100 koronát sem muszáj egy versért adni s kiadóhivatal és telefon, plakát és agg Gundel nélkül is lehet irodalmi hadjáratokat kezdeni . . .

Hogyan? Hát úgy, barátaim, hogy ingyen dolgozik az ember, vagy rendes magyar honoráriumokért, vagy még azoknál is kevesebért, mert az igazságkimondás luxusa megéri az anyagi szűkös állapotot. Még hozzá nálunk, ebben a koldus országban, hol ismerhették az irodalmi viszonyokat s tudhatták, hogy mentül magasabb színvonal felé törnek: annál kisebb lesz olvasóközönségük.

Ama Petőfi Sándor tízszerre kisebb honoráriumért százszorta szebb verseket írt, mint Sassy Csaba. S ama Jókai Mór sem volt gyöngébb legény és lapszerkesztő, mint . . .

De hagyjuk ezt a dolgot. Kietlen és sivár. A kapitalizmus szel-
leme nemcsak a gyárakat tölti meg nehéz, egészségrontó levegőjével,
hanem a múzsa berkeit is.

Orvosság pedig mindenütt csak egy van: lelkes, szervezett,
öntudatos munka!

Mert ne felejtjük: nemcsak péktermelő szövetkezeteket, de
Szerda-termelő - szövetkezeteket is lehet csinálni. Persze több
lelkesedés kell hozzá és jóval alacsonyabb szerkesztői és egyéb
honorárium!

Jászi Oszkár.

Concha a választójog reformjáról.

*Concha Győzőnek a Jogállam 1906. évi 9. füzetében megjelent
értekezéséről.*

A hivatalos magyar államtudomány sehogy sem tud szabadulni
a közjogi ideológiáktól. Míg körülöttünk mindenütt felváltotta már a
reális gazdasági viszonyokon alapuló szemlélet az alkotmányjogi
dogmákat, addig minálunk minden politikai tényt még ma is a nemzet-
állam eszmei világából tekintenek elméleti és gyakorlati politikusok
egyaránt. Ezt a felfogást sínylik összes közállapotaink, állami és tár-
sadalmi intézményeink, szociálpolitikánk és közigazgatásunk.

Mindazon tünetek, melyek viszonyaink tarthatatlansága mellett
tesznek tanúságot: a tömeges kivándorlás, az óriási pauperizmus, a
gyermekhalandóság stb. stb. mind gazdasági viszonyaink eredményei,
s a helyett, hogy ezen viszonyok megváltoztatására törekednének ille-
tékes köreink, a nemzeti állam problémájával vesződnek, annak kiépí-
tését hirdetve.

Mint minden kapitalista vállalat azonban, úgy ez az építkezés is
csak a kőművesek és pallérok javát tartotta szem előtt, míg a mun-
kások millióinak érdekeit figyelmen kívül hagyta a nemzetállam eszméje
mögött rejlő osztályérdek.

A nemzet ugyanis már fogalmilag is arisztokratikus kategória.
Arisztokratikus kifejezőmódja annak, a minek demokratikus megjelö-
lése: a nép, vagyis az aktivitással, az állami életre befolyással bíró
államtagoknak. Főleg nálunk, Magyarországon jut kifejezésre ez az
arisztokratikus tendencia, hol a nemzeti állam egyenes utódja a „nemes
nemzet” néven szereplő, 48 előtti magyar társadalomnak. Vagyis a
nemzeti állam szükségképen osztályállam.

Ennek az osztályállamnak a választójoga felett elmélkedik Concha,
akként óhajtván osztályérdeket népjoggal összhangzásba hozni, hogy
ha a kettő közül valamelyiknek csorbát kell szenvednie, inkább a nép-
jog legyen az, mint a kiváltságos érdek. Mert az iránt, hogy „nemzet”
alatt a kiváltságos s e kiváltságosokat nézete szerint továbbra is fel-
ruházandó osztályokat érti, semmi kétséget nem hagy, sőt azt nyíltan
kimondja e szavakkal: „Ha valahol, épen a választójog megállapításá-
nál lenne mindenekelőtt kívánatos, hogy a nemzet az emberek tarka
tömkelegéből biztos jelekkel tudja kiválogatni azokat, a kikre hatalma
kezelését nyugodtan bízhatja.” Nyíltan tudományos hátvédjévé szegődik
tehát a konzervatívizmushoz, midőn a misera plebs contribuens és a
nemzet között kategóriákat emel s keresi azon biztosítékokat, melyek
által utóbbi előbbi rovására hatalmát fenntarthatja.

A választójog kiterjesztő reformálásának tehát szerinte olyannak kell lennie, hogy az „az állam nemzeti, történelmi jellegére nézve ne legyen sérelmes.” Itt is természetesen a történelmi osztályokra gondol és ebben a *contradictio in adjecto*-t magában foglaló törekvésében rejlik az az alapvető tévedés, mely gyökere azon számos ellentmondásnak, melybe szerző keveredik és kútforrása annak a zavarnak, mely az egész értekezésen végigvonul. A választójognak minden kiterjesztése, bármilyen jelentéktelen legyen is az, kirekesztett osztályoknak érvényre jutását, elnyomott érdekek győzelmét jelenti s a milyen fokú győzelmet jelent az elnyomott érdekek, ugyanakkora vereséget az addig uralkodott érdekeknek és így minden választójogi reform, mely relative általánosabb az előbbinél, csak mennyiségileg különbözik a valósággal általános választójogtól. Nem áll meg tehát Concha érvelése az általános választójog nemzeti és szociális következményei tekintetében, vagy ha ezek ellenében megállanak Concha érvei, úgy megállanak az ő saját reformprogramjával szemben is. Ha nép és nemzet egyet jelentene, úgy ez az egész érvelés önmagától dőlné meg, de minthogy homlokegyenest ellenkező érdekek nomenklatúrái, lehetetlen oly kielégítésük, mely valamelyiknek sérelmével ne járjon.

Az általános választójognál tisztán látja ezt szerző, midőn azt mondja: „Ha ... (a választójog) valahol a nemzet érdekeivel ellenkezik, s ezzel összhangba kell hozni, természetszerűleg megszűnik általános lenni”. Ez kétségtelen, de nem csak az általános, hanem minden az eddiginél tágabbkörű választójog többé-kevésbé ellenkezik az uralkodó osztályérdekekkel. Más kérdés az, hogy egyáltalán szükséges-e „összhangba hozni nemzeti érdekekkel”? Itt tisztán *népjogokról*, a nagy néptömegek, az alkotmány sáncából kirekesztett népmilliók érdekeiről van szó, mely érdekek minden harmóniára való törekvés ellenére is előbb-utóbb érvényre fognak jutni. A résznek az egészszel szemben el kell némulnia abban a nagy küzdelemben, melyet a számra összehasonlíthatatlanul nagyobb, elnyomott jobbágy-ivadékok folytatnak az anyagilag és szellemileg nagyobb erejű nemes nemzet ellenében; a rendőrséggel, csendőrséggel, katonasággal, osztálybíróssággal támogatott nemes nemzet ellenében. S ezért jogosult és alapos Concha félelme, hogy a nemzetnek ez országíé voltában való átalakulása annak kárára, sőt romlására fog válni. Igen, az osztályállam el fog pusztulni a maga országoló voltában s át fogja adni helyét a kizsákmányolt, agyongyötört, megadóztatott, katonáskodásokkal megkínzott, agyonhajszolt népek.

Mindezekkel szemben épenséggel nem nyugtathat meg bennünket szerző azon, egyébként teljesen elfogadott kijelentésével, hogy tökéletes választójogrendszer nincs, mint a hogy semmiféle igazságos, tökéletes, helyes jogrendszer nincs, sem a magánjog, sem a közjog terén, mert a jogszabály nem önműködő, véletlenül létrejövő és fejlődő alakulat, mely minden más tényezőtől függetlenül önállóan tökéletesíthető volna, tökéletesíthető a nemzet és a polgár vagy helyesebben az uralkodó osztály és a nép szempontjából egyaránt.

„A törvény a törvényhozó írott érdeke” s a mindenkori jog az osztályok küzdelemben időről időre nyertes fél alkotása, mely ennél-fogva tökéletlen lesz mindaddig, míg osztályharc lesz. A kapitalista társadalomban pedig épenséggel szembeszökő a jogrendszerek e tökéletlensége. Nyilvánvaló, hogy a választójog époló osztályerősítő eszköz, mint minden más köz- vagy magánjogi intézmény. Az utóbbiak szankcionálják a magántulajdont, az előbbieket pedig oltalmazzák azt.

Nincs tehát értelme annak, hogy mikor a relative jobbat elle-nezzük, azzal érvelünk, hogy még a lehető legjobb sem tökéletes.

A tudományos objektivitásból is ki-kizökken a szerző, néhol úgy állítván be a tényeket, hogy a tendencia érdekében téves általánosításoktól sem riad vissza; ilyen ficta univerzalitást tartalmaz azon kijelentése, mely szerint „a választójog reformja napirendre jutását nem belső okoknak, hanem pártpolitikai céloknak köszöni, *hogy az elterelés eszközéül szolgál (!)* melylyel a nemzeti életnek égető szükségleteiről a közfigyelem *máshova* fordítottatik”. Lehet, hogy ez szerzőnek szubjektív véleménye a magyar választójogi reform ez idő szerinti napirendre kerülése tekintetében, hanem az ilyen indokolatlan szubjektív diagnózisból nem lehet politikai szabályt alkotni. Ez egyúttal nagyfokú lebecsülése a nemzet erejének és a nemzeti öntudatnak, hogy épen a nemzeti eszmének leglelkesebb védelmezője teszi fel, miképen „nem belső okok, hanem pártpolitikai célok” oly fokban képesek nemzetrontó vagy nemzetellenes hányban hatni, hogy azok előtt meg kell hajolni. Az a téves felfogás érvényesül itt, hogy kicsiny pártérdekek vagy politikai panamák, személyi praktikák képesek ily nagyfontosságú kérdést előtérbe tolni. Érzi egyébként ennek visszasságát a szerző is, midőn a fentiekkel teljes ellentmondásban, néhány sorral lejjebb azt állítja és helyesen állítja, hogy a „választójog napirendre kerülése is azt bizonyítja, hogy a választójog ügye az egészből indul ki”. Az is igaz, hogy a „választójogi reform nem nyugodt megfontolás eredménye, hanem a nemzet társadalmát felzaklató szenvedélyek szüleménye”. Ezek a felzaklató szenvedélyek fogják a nemzet és nép közötti ellentétet is megszüntetni, melyet állandóan és folytonosan oly faktor szít, mely a nemzeti állameszménél, sőt minden eszménél hatalmasabb s ez a nyomor, az éhség. Ez az, a mi időről-időre a nemzetnek égető szükségleteiről és más osztályérdekekről a közfigyelmet *máshová* szokta fordítani.

Az elmaradhatlan frázis a politikai éretlenségről szintén kifejezésre jut az általános választójog ellenében: „A nemzettag nem kívánhatja, hogy a nemzet oly teendőkkel bízza meg, a melyekhez nem ért s a melyeknek rossz végzésével saját egyéniségének éltető elemét rontaná meg” . . . Mindezek az állítások, valahányszor csak létettek, mindannyiszor meg is cáfoltattak. Régi igazság az, melyet Kant megformulázott, midőn azt mondotta, hogy a szabadságra való megéréshez megkívántatik a szabadság bizonyos mértéke, mely igazságot Curti a politikai szabadságra következőleg alkalmazott: „A népjogok mindegyike valóságos politikai iskola és ez által hatalmas kultúrtenyező. Csak ezek teszik lehetővé az eszmék megérlelését s ezek által juthatnak érvényre a különböző érdekek”.

Az általános elméleti bevezetés után sorra kerül a mi reformunk kérdése, melyen vörös fonálként húzódik végig a magyarság hegemoniájának fenntartása. Itt is sok az ellentmondás. Jóllehet megállapítja a szerző, hogy nemzeti elsőbbséget, hegemoniát, az érlemi és az anyagi és szellemi javakon nyugvó erős akarat döntik el, később mégis csak a választókerületek erőszakos beosztásával gondolja ez akaratnak érvényesíthetését.

A kérdés itt abban csúcsosodik ki, hogy miképen tartható fenn a magyar hegemonia a nemzetiségi érdekek elnyomása és sérelme nélkül. Ez a két követelmény pedig csak demokratikus alapon, csak a nemzetiségi egyenjogúság alapján valósítható meg. A nemzetiségek nagyobb részeltetése a közös állami érdekekben s nem erőszakos elnyomása választókör-geometriai mesterkedések által az eszköze ennek a harmóniának.

A nemzeti szempont nem oly abszolút, hogy azt mindig elő-

térbe kellene tolni. Nem tisztán nemzeti érdekeket kell látnunk politikai téren, hanem általánosabb, szociális s végeredményében gazdasági érdekeket. A magyarság kivándorlásának elproletáriusodásának nem a nemzetiségek az okai, hanem a gazdasági és társadalmi viszonyok, melyek a mai osztályparlament eredményei. Tehát a kérdésnek nem a nemzetiségi része a legfontosabb, noha a magyarság hegemoniájának jelentőségét nem lehet elvitatni. Ez azonban csak oly kérdéseknél lép előtérbe, melyeknél specifikusan magyar érdek áll szemben a specifikusan nemzetiséggel. Nem szabad itt a legislatívának többi faktoráról sem megfeledkezni, mint a hogy Concha teszi. A parlament másik háza, mely még hosszú ideig lesz az osztályérdekek védőbástyája, a törvényhozás másik fóruma: a király, illetőleg az ellenjegyző miniszter, megannyi tényező, melyeket nem lehet kicsinyelnünk. Csak ha e fórumok értékét kisebbítjük, látunk nemzetiségi rémeket. A representáció elvén nyugvó felsőháznak az lévén a hivatása, hogy az állami akaratnak hű fotográfiáját adja, ennél fogva a parlamenti választójognak csak az lehet a rendeltetése, hogy az állapotok e visszatükröződését mentői tökéletesebben tegye lehetővé.

A magyarság hegemoniája mellett Concha szerint társadalmunk rendje is ellene van az általános szavazatnak, mert annak meghonosítása „belső okokkal nem igazolható forradalom”-ra vezetne. Ha *szervő* látná, hogy a népjogokat mindenféle formájukban permanens forradalom hozza létre s ha tekintetbe venné azt, hogy azt, a mit ma egy-egy törvénynyel intéznek el az államok, száz évvel ezelőtt forradalommal csikartak ki, nem aggasztaná e forradalom, mely feltartóztatatlan.

Concha tehát csak óvatos kiterjesztést ajánl általános választójog helyett. A mit ő kíván, nem egyéb, mint hogy az alkotmány sáncai több százezer megbízható állampolgárral megerősítsenek. Az ipari munkásság igényeit is elismeri a választójogra, a mezőgazdaságban foglalkozóknak azonban csak bizonyos rétegét óhajtja felruházni választójoggal. Persze, mert az ipari munkások száma jóval kisebb, meg azután a mostani latifundiumos feudal arisztokráciának nem volna veszélyesebb ellenfele a mezőgazdasági munkásoknál.

És ez az a pont egyszersmind, a hol napnál világosabban derül ki, hogy a nemzeti ideológia nálunk nem a magyarság kultusza, hanem az osztályönzés kifejezője. Ennek a visszhangja Concha azon megjegyzése, hogy „a legsőbb osztálybeliek a magyarság körében, főleg szociális szempontból hasonlóképp aggályosak.” Látnivaló, hogy nem annyira a magyar faj szupremáciája az, a mi a nemzetállam kőműveseinek a szívében fekszik, mint inkább a latifundiumon nyugvó uralom.

Ugyanaz a folyamat folytatódik a nemzetállam jelszava alatt, a melyet” Acsády legutóbb megjelent könyvében a magyar jobbágyság egész „történetében kimutat: az életerős, kulturképes magyar parasztságnak a legraffináltabb módon való üldözése, ennek a faji erőnek a legképtelenebb eszközökkel való elnyomása, midőn osztályérdeket veszélyeztet és kizsákmányolása, midőn osztályérdeket szolgál. Ennek a faji erőnek a mérsékelése végett telepítettek be épen sok helyen nemzetiiségeket, hogy azután a nemzeti állam égisze alatt spekuláljanak az uralkodó osztályok magyarsággal, nemzetiséggel egyaránt.

Hogy mi az, a mi az általános választójogra meg fog bennünket érlelni, azt a következőkkel magyarázza: „A társulás a szövetkezés, az egyesülési szabadságra nevelő iskoláján kell még alsóbb osztályunknak általában keresztül menni, gazdaságilag, erkölcsileg, értelmileg kell emelkednie a jegyzői gyámság, a szolga bírói pálcánélküli községi élet útján kell nevelődnie, a míg a nemzet törvényhozó működésének

hasznos alkotó eleme lehet.” Mintha mindez a választójog, mint a politikai szabadság minimuma nélkül elérhető volna. Másrészt pedig nem épen arra való-e a jegyzői gyámság stb., hogy az uralkodó osztályra nézve kényelmetlen társulást, szövetkezést tűzzel-vassal megakadályozza? Az-e a magyar közigazgatásnak a népszabadságra nevelő iskolája, hogy pl. a földmunkások csoportjait alakulásukban, működésükben megakadályozza, sztrájkanyagát feloszlat stb. stb.? És az a törvényhozás, mely rabszolga, alamizsna és sztrájktörvényeket szavaz meg, az egyeteme ennek az iskolának?

Német- és Franciaországra vonatkozó érvelésével nem foglalkozunk, mert föltéve, hogy ez érvek megállnak, akkor sem bizonyítanak a nálunk meghonosítandó általános választójog szükségessége ellen. Szociálpolitikai természetű törvényeket nem lehet idegen minta után lemásolni, mint ez nálunk magánjogi természetűek terén szokás. Az érvelés fonákságának kimutatása kedvéért azonban egy passzust ebből a körből is idézünk.

„Bizonyára egyoldalúság lenne Franciaország bajaiért egyedül az általános szavazati jogot okolni; állami létének, alkotmányának ez az alapja, a baj okában tehát lényeges része van. Ez segítette felülni társadalmi összetételét, vallási békéjét, ennek rövidlátósága gyengítette nemzetközi állását, ez adott tápot jelentékeny hazaellenes, hadseregellenes áramlatoknak, melyek az utóbbi tíz év alatt Franciaországban feltűnnek.”

Nem lehet feltenni, hogy midőn szerző maga kárhoztatja az egyoldalúságot, rosszhiszeműleg esik ő is bele. A peticio principii azonban itt kétségtelen; nem a választójog a franciaországi bajok okozója, hanem az egyház és a militarizmus. Hogy az általános választójog ezekre nem maradt hatástalan, az természetes. Ép oly természetes azonban, ha Concha, az osztályállam elméletének képviselője félti az általános választójogtól az osztály uralom két leghatalmasabb támaszát: az egyházat és a katonaságot.

A teoretikus elmefuttatást gyakorlati indítvánnyal tetőzi be, mely ugyancsak minden inkább, mint demokratikus. Még a régi, nemesi jogon alapuló választói jogosultságot is fenn akarja tartani, vagyis hogy a par excellence arisztokratikus főrendiház mellett a képviselőházban is ügyeljenek egyesek a *középkor jogán*. Oly reformot kíván, melyben a magyar állam polgárai, kiket a köteleességteljesítésben egyenlő mértékkel mérnek, a jogokkal való felruházatusuknál magyar vagy nem magyar voltak szerint osztályoztatnak, az egyenlőség elvét még az által is megsértve, hogy egyesektől (nagyobbrészt a szegényebb osztályoktól; megköveteli az irni-olvasni tudást, másoktól nem s azon kívül még egy korlátot emel a választói jognak: a hadviselési kötelezettség teljesítését. Ily erőltetett és mesterkéltnél módon sikerül elérnie, hogy a leendő választók 55,6 százaléka magyar. Már t. i. oly értelemben magyar, hogy nem veszélyes.

Ez az a tanulmány, melyet a kormány hivatalos és félhivatalos lapjai oly elragadtatással fogadtak; annak a kormánynak a lapjai, a melynek egyedüli létjogosultsága az általános választójog megalkotása.

Még a liberalizmuson, a politikai „laissez faire” elvein is innen vannak Concha fejtegetései Franciaországban már Guizot hirdette: „Personne n'a jamais nié, que la loi fondamentale de toute election c'est que les électeurs fassent ce qu'ils veulent.” Magyarországban még eddig sem jutottak el. A francia forradalom előtt Concha értekezése klasszikus munka lett volna.

Bolgár Elek.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság f. évi november hó 9-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgya Méray-Horváth Károly előadása volt a *Társadalom biológiai alapjairól*. Előadó biológiai rendszerének kiindulási pontjait védelmezte, melyet e szemle olvasói jól ismernek. Hadat ízen a társadalom minden pszichológiai vagy logikai magyarázatának, melyeket a régi biológia *fluidum-elméleteivel* tart egyértékűeknek. De hadat üzen a régi organikus iskoláknak is, melyek naiv és gyermekes analógiákat állítanak fel az állati test és a társadalom között. Az összes mai szociológiai iskolák között előadó csak a történelmi materializmusnak tulajdonít tudományos jelentőséget, mely szakított a sekélyes eszmei magyarázatokkal. De a történelmi materializmusnál nem szabad megállapodni, hanem az emberi gazdaság természettudományi eredetét kell kutatni. Ez pedig kikerülhetetlenül a biológiába — a *sejtbiológiába* vezet. A társadalom az emberek közötti anyagcserefolyamatokon épül fel, melyeknek alapvető törvényszerűségeit a biológia fejtette meg. A társadalomtudomány csak biológiai alapokon válhatik valódi tudománnyá. A tudományos módszertani vitáknak nem tulajdonít jelentőséget. Minden igazi tudomány előre képes megmondani a jövőt. Erre a szociológia eddig képlelen volt; a biológiai szociológia ellenben képessé tesz bennünket a jövő felismerésére. Előadó rendszere igazságát ama prognózisok bekövetkezésétől teszi függővé, melyeket a közel jövő történetére nézve felállított. Minden pszichikai és logikai ellenérv rá nem tesz benyomást, mivel „pszichológiával és logikával mindent be lehet bizonyítani” és az orvosi kuruzslás is évszázadokon át belőlük táplálkozott. A valódi tudomány csak a *természettudomány*, mely fizika-chemiai és biológiai törvényszerűségeken épül fel.

Ezután előadó ismertette az állati és az emberi társadalmak között alapvető különbséget, melyet e szemle hasábjain már többször részletesen kifejtett. Itt egy fizikai ténynyel állunk szemben, melyet letagadni nem lehet. Sajnos, hogy szociológusainknak nincs érzékük a természettudományi faktumok iránt s azokkal mit sem törődnek. Pedig e nélkül hiába fognak vele vitatkozni s hiába fogják rendszerét „lecsepülni”.

Mert az azon a tényen alapszik, hogy az emberi társadalom a tagok anyagcsere folyamatain épül fel, míg az állati együttlétben ez a jelenség soha sem fordul elő. Ezt a tényt tessék vagy elismerni vagy megdönteni.

Ha sikerül megdönteni, akkor egész rendszere képtelenség volt.

De ha nem sikerül: akkor a jövő szociológiája csak *ebből az egyetlen tényből* indulhat ki, melynek jelentőségét már Spencer sejtette, mikor a társadalom organikus jellegét vitatta. De Spencer nem mehetett tovább, mivel az ő korában a sejtbiológia még kiépítetlen volt.

A több száz főnyi hallgatóság az előadó fejtegetéseit nagy érdeklődéssel kísérte.

A *Társadalomtudományi Társaság* f. évi november hó 3-án választmányi ülést tartott, mely 29 új jelentkezőt vett fel a tagok sorába. Ugyanezen a napon rendkívüli közgyűlés volt, mely a felhalmozódott teendőkre való tekintettel a két titkári állás mellé egy főtitkári állást szervezett az alapszabályok módosításával. Főtitkárrá dr. Jászi Oszkár, titkárrá dr. Székely Aladár választatott meg egyhangúlag. Két választmányi tagsági hely üresedvén meg, a közgyűlés egyhangúlag dr. Fekete Ignácot és dr. Mártonfy Marcellt választotta meg.

Szabad Iskolák.

Szomorú közéleti viszonyaink közepette vigasztaló jelenség az a mozgalom, mely országsszerte szabad iskolák fölállítására törekszik. A legújabb hírt *Zilah*-ról kapjuk, hol a szervezett munkásság rendez társadalomtudományi és természettudományi kurzusokat.

A zilahi szabad iskola felhívása egy újabb dokumentuma annak az izzó lelkesedésnek, mely a magyar munkásság szívében a tudomány iránt lobog. A felhívásból feljegyezzük ezeket a pontokat, hogy hirdessék a jövő kutatójának, hogy miként gondolkozott a zilahi munkásság a tudományról és a szellemi felszabadulásról oly időben, midőn a magyar osztályparlament egyedüli törekvése az volt, hogy a „kultúra- és a nemzetellenes munkásságot” mentül inkább kizárja az alkotmány sáncaiból:

„Az új idők nevelője a tudomány. A tudás sugárkévéje csodásan világítja be az emberi fejlődés és tökéletesedés pályáját. Az emberi elme végtelen ereje nagy kérdéseket bont ki, mik századokon hát titkoknak látszottak. Bevilágít a mindenség rendszerébe és új világokat fedez fel. Megfejtí az emberi és társadalmi élet törvényszerűségét és kijelöli a jövő haladás, a boldogság útját. Megismertét a természet erőivel és hatalmas fényvel gyűjtja föl az öntudat szikráit. A tudomány magában hordja a megváltást. Megváltást a tudatlanság sötétségéből. Megváltást a jövő szentebb, igazibb életére.

És vajjon sejtitek-e, hogy ennek a megváltó tudománynak milliók és milliók nem részesei. A nép tengernyi milliói nem ismerik még a tudomány teremtő erejét. Ki sem mondható: mennyien sínylődnek lenn a mélységben a szellemi vakság, a tudatlanság gyilkos fertőjében. Ki

sem mondható: mily temérdek agyat és kultur-erőt tartanak lekötve az évezredes tévelygések, a hazugságok, a babonák, a dogmák. Tengernyi nép tolong lent a sötétben. Tengernyi nép nyög, jajong a sebek alatt, miket egyik oldalról az anyagi lenyűgözés, másik oldalról a szellemi szolgaság tép fel a lelkén. Tengernyi nép kiált az után, mit a mostoha sors megvont tőle. Tengernyi nép kiált a világosság, a tudomány után.

És a kultur-szomjúság egyre erősebb a munkás néprétegekben. Egyre hatalmasabb a szellem öntudatra ébredése. Mert a hol végig ring a modern munkásmozgalmak eszme tömege, ott epekedő vágy fakad föl a szívekben a tudomány, a tudás után. Mélységes szeretet az igazság, a felvilágosodás, a szabadgondolat iránt. Tanulnia, tudnia kell a népnek, hogy tudatára jöjjön kulturvoltának. Így hirdeti ezt az új idők munkásmozgalma. Tanulnia, ha nem másként, a maga erejéből. Ha iskola nincs a kultúra milliónyi proletárja számára, jertek hát tanuljunk együtt, a magunk erejéből, a magunk szorgalmából. Jertek, tanuljunk! Hadd sokszorozódjék általunk is az igazi és szabad, a megtisztult és fölmagasztosult tudomány ereje.

Munkások! Elvtársak! Talán fölösleges mondanunk, hogy ez előadásokat mindannyiotoknak látogatnotok kell. Nektek tanulnotok és tudnotok kell. Mert föl szabadító harcotokat csak a tudomány segítségével vívhatjátok meg. Nektek nem elegendők az üres politikai jelszavak, nektek tudás, öntudat, felvilágosodott szellem kell. A tudomány hallgatásából kell megtudnotok, hogy a ti igazságotok több a pártigazságnál, mert maga az örökigazság, mozgalmatok több a pártmozgalomnál, mert maga az új kultúra, új civilizáció. Látogassuk hát szorgalmasan és lelkesen emez előadásokat.

Polgárok! Jertek el ti is az előadásokra! Hiszen az igaz tudomány, a szabad gondolat nektek is úgy jóltevőtök, mint nekünk, az emberi fejlődés és tökéletesedés nektek is úgy érdeketek, mint nekünk. Nem politizálni akarunk mi, hanem tanulni és boldogulni. Jertek el tehát ti is!”